

ANUL XI, 2005

altera 28

PARTIDE ETNICE ȘI REGIONALE ÎN EUROPA

Peter Lynch

• IMPACTUL STRATEGIILOR POLITICE
ALE PARTIDELOR REGIONALISTE

László Szarka

• INFLUENȚA ASUMĂRII ROLULUI
GUVERNAMENTAL ASUPRA
POLITICII DE AUTONOMIE
A PARTIDELOR MINORITĂȚILOR
MAGHIARE DE PESTE HOTARE

Frans Schrijver

• REGIONALISMUL DUPĂ
REGIONALIZARE

Paul Philippi

• JUDECĂȚI ȘI PREJUDECĂȚI PRIVIND
ISTORIA MEDIEVALĂ A TRANSILVANIEI

Ovidiu Pedican

• UN MODEL PENTRU IDEEA DE STAT
SUD- ȘI EST-CARPATIC

Pertti Ahonen

• O BISERICĂ DE STAT MINORITARĂ
INTR-O DEMOCRAȚIE LIBERALĂ:
CAZUL FINLANDEI DE
INTERFAȚĂ EST-VEST

Editori:

Smaranda Enache • Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Adrian Marino

Christoph Pan

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Secretar de redacție: Doina Baci

Redacția: Laura Ardelean, Marius Cosmeanu, István Haller,
Lucian Nastasă, Victor Neumann, Ovidiu Pecican

Corectura: Ion Calion

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

*în România: 440.000 lei/4 numere; în străinătate: 40 Euro/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)*

Cont Banca Raiffeisen S.A. Sucursala Mureș

RO83 RZBR 0000 0600 00158270 (Lei);

RO51 RZBR 0000 0600 01913576 (Euro)

Adresa redacției:

Liga PRO EUROPA

540049 Târgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel: +40-(0)265-250182, Fax: +40-(0)265-250183

E-mail: office@proeuropa.ro

www.proeuropa.ro

ANUL XI. 2005

altera 28

Cuprins

Editorial	3
PARTIDE ETNICE ȘI REGIONALE ÎN EUROPA	
<i>Peter Lynch</i>	
Impactul strategiilor politice ale partidelor regionaliste	5
<i>Frans Schrijver</i>	
Regionalismul după regionalizare: identități regionale, spațiu politic și mobilizare politică în Galicia, Bretagne și Țara Galilor	20
<i>László Szarka</i>	
Influența asumării rolului guvernamental asupra politicii de autonomie a partidelor minorităților maghiare de peste hotare	41
STUDIU DE CAZ	
<i>István Haller</i>	
Procesul Hădăreni	63
DOCUMENT	
<i>Comisia de la Veneția</i>	
Opinie despre Legea electorală pentru autoritățile administrației publice locale	93
CONVERGENȚE TRANSILVANE	
<i>Paul Philippi</i>	
Judecăți și prejudecăți privind istoria medievală a Transilvaniei	104
<i>Ovidiu Pecican</i>	
Un model pentru ideea de stat sud- și est-carpactic: formațiunea teutonă din Carpați	112

DEZBATERE

Reforme amânate – reforme necesare	131
------------------------------------	-----

ECUMENICA

Pertti Ahonen

O biserică de stat minoritară într-o democrație liberală. Cazul Finlandei de interfață Est-Vest	149
--	-----

INTERVIU

Doina Baci

Interviu cu Gábor Kolumbán: În administrația publică locală „modelul Ceaușescu funcționează și la ora actuală”	176
--	-----

RECENZIE

Laura Ardelean

Michael Shafir: Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est	186
---	-----

English Summary	189
-----------------	-----

Editorial

În pragul aderării sale la Uniunea Europeană – un proiect strategic care a mobilizat forțele intelectuale, civice și politice în ultimul deceniu –, România prezintă tabloul contradictoriu al unei democrații semifuncționale altoite pe un stat centralist, conservat aproape intact din perioada comunistă, în ciuda ajustărilor succesive impuse de adoptarea *acquis*-ului comunitar. Marea rezistență la marile schimbări structurale își are originea într-o cultură societală de provizorat permanent, traversată de gesturi mimetice și mode abandonate cu repeziciune, în care un model propriu de dezvoltare durabilă nu a izbutit nicicând să concentreze energiile naționale, seduse mai degrabă de efemer decât de perenitate.

altera oferă, iată, și prin acest al 28-lea număr al său – ce se înscrie în tradiția de un deceniu a revistei de a găzdui dezbateri avizate asupra chestiunilor delicate ale realității românești și europene –, câteva sugestii privind posibile reforme ce ar îngădui României, în paralel cu o dinamică pozitivă a economiei și o limitare a efectelor emigrării masive a forței de muncă, să se transforme în statul capabil să servească eficient așteptările diverse ale unei societăți plurale, în căutarea propriei formule de integrare internă și externă.

Contribuțiile unor politologi remarcabili ca Peter Lynch și Frans Schrijver pun din nou pe tapet tema regionalizării și a rolului partidelor regionale în construirea Uniunii Europene, dar și a statelor-națiune viitoare. Dacă în România înființării de partide regionale i s-a opus sistematic întreaga clasă politică, panicată de perspectiva unei competiții reale, în exemplele aduse de autorii sus-menționați, partidele regionale din Belgia, Marea Britanie sau Italia, a căror „afacere de bază” pare a fi doar autonomia, s-au dovedit extrem de eficiente în a impulsiona reforma instituțională din regiuni precum Galicia, Țara Galilor sau Scoția, al căror impact pozitiv la nivel UE și național nu mai este contestat de nimeni.

Într-o abordare consistentă, László Szarka aprofundează situația partidelor etnice maghiare din România, Slovacia, Ucraina și Serbia, insistând asupra cauzelor care au condus la abandonarea programelor lor autonomiste, în favoarea soluționării

unor revendicări imediate prin participarea la guvernare în coaliție cu partidele proeuropene ale majorității, proces cu rezultate contradictorii, care lasă să se întrevadă o relansare a mizei minoritare din aceste țări, în contextul apropiatei regionalizări.

Parte din rezervele, nu rareori interesate, față de declanșarea marilor reforme, în pofida evidentei nefuncționalități a statului centralist, țin de o mare doză de ignoranță publică, alimentată de-a lungul întregului secolul XX de istoriografia oficială, de extremă dreaptă sau stângă. Revenind în paginile **alterei** pe coordonatele acelorași contribuții substanțiale la decantarea unei noi istoriografii a Transilvaniei, Paul Philippi și Ovidiu Pecican aduc, fiecare cu accentele specifice, o lumină nouă în acest perimetru pustiit de poncife, mituri obligatorii și lașități intelectuale, deschizând, a câtea oară, calea unei priviri obiective asupra complexității și diversității Transilvaniei, ca realitate statală polimorfă, ce va fi influențat și catalizat regiunea sa de referință.

Nu în ultimul rând, **altera** publică studiul lui István Haller, expert în drepturile omului, privitor la cazul Hădăreni, un caz revelator pentru eșecul instituționalizării normelor democratice, altminteri incluse în Constituție. Zguduitorul caz Hădăreni, întins pe o durată de peste un deceniu, relevă abrupt incapacitatea autorităților de a depăși mentalități rasiste – în care minoritatea, îndeosebi romii, poate fi linșată la propriu, fără repercusiuni –, altele decât cele impuse pe plan extern. Lamentabil și trist deznodământul acestui caz, în care dreptatea refuzată 12 ani în țară, dar împlinită la Curtea Europeană a Drepturilor Omului este aplicată cu vădite resentimente de chiar instituții menite să apere demnitatea umană.

La antipod, în prezentarea lui Pertti Ahonen, descoperim Biserica Ortodoxă Finlandeză, o biserică minoritară națională. Cum Finlanda ne-a obișnuit cu respectul excepțional pentru diversitate, articolul poate fi o contribuție importantă mai ales la cunoașterea de către cei interesați a mecanismelor finanțării cultelor într-un stat care se află de ani buni în fruntea topului națiunilor celor mai necorupte ale lumii.

În fine, **altera** publică o amplă dezbateră organizată la Cluj, în mai 2005, de Liga Pro Europa, privind reformele necesare pentru adecvarea deplină a statului român la esența democrației pluraliste europene. Sugestia principală a dezbaterii rămîne aceea că elitele politice și culturale ar face bine să declanșeze reformele structurale după și numai după ce o amplă dezbateră publică va fi elucidat tipul de stat și societate pe care ni le dorim. Fără fixarea acestui țel final, disputele despre uni- sau bicameralism, regiuni statistice sau administrative, echilibrul puterilor, vot nominal sau mixt, vor rămîne, ca de atâtea ori în istoria noastră, o dezbateră despre forme, nicidecum despre fond.

Impactul strategiilor politice ale partidelor regionaliste

PETER LYNCH

Introducere

La sfârșitul anilor '70, Richard Rose pune o întrebare foarte simplă despre performanța partidelor politice: contează partidele politice? Întrebarea lui Rose avea ca obiect rolul partidelor la guvernare și mai cu seamă performanța guvernelor laburiste și conservatoare din Regatul Unit în anii '60 și '70 (Rose, 1980). Rose căuta să afle dacă cea care le conferă partidelor puțină de a urmări strategii politice este victoria în alegeri sau, dimpotrivă, alte resurse, precum puterea financiară, timpul parlamentar sau opoziția intra-partinică? Asemenea întrebări înșelător de simple au fost rareori puse în ce privește partidele regionaliste, cu toate că din anii '70 o parte din ele participă atât la guvernările centrale cât și la cele regionale. O evaluare a faptului dacă partidele regionale contează, ar rămâne extrem de limitată dacă ea ar examina, totuși, doar rolul lor la guvernare. Chestiunea-cheie în ce privește partidele regionaliste – pe care o au în comun cu ecologiștii și cu extrema dreaptă – este funcția lor de partide-șalanger în cadrul sistemelor de partide europene (Rochon 1985). Tipul de provocare prezentat de regionaliști vizează în genere structura teritorială a statului, revendicând fie noi instituții regionale, fie autonomie sporită pentru instituțiile regionale existente. Totuși, ele prezintă și alte tipuri de impact și de provocări. Rokkan și Urwin (1983) identificau o varietate de reacții economice, politice și de partid față de apariția regionalismului, unele din ele fiind mai degrabă non-instituționale, culturale sau afectând mai degrabă partide naționale decât structuri de guvernare pur și simplu. În plus, uneori impactul politicilor partidelor regionaliste nu este legat de obiectivele autonomiste ale partidului, ci decurge din perspective ideologice și/sau socio-economice. Astfel, impactul politicilor partidelor regionaliste – și felul în care ele contează – este resimțit dincolo de structurile teritoriale de guvernare.

Există trei dificultăți clare în evaluarea impactului politicilor partidelor regionaliste. Prima, există realitatea unei lacune de cercetare în domeniul impactului

politicilor, deși are loc în momentul de față colectarea de date. În ciuda acumulării în timp a unui număr destul de substanțial de publicații despre partidele regionaliste, puține dintre acestea s-au aplecat asupra strategiilor politice (Esman 1977; Williams 1982; Tirykian și Rogowski 1986; Watson 1990). Atunci când s-a analizat impactul strategiilor politice, interesul s-a concentrat asupra efectelor instituționale și creării de instituții regionale autonome, cu alte cuvinte, asupra impactului politicilor de bază ale regionaliştilor. Dat fiind faptul că autonomia constituie „afacerea de bază” a partidelor regionaliste, nu surprind concentrarea asupra acestui domeniu și excluderea tuturor celorlalte. S-au ignorat alte tipuri de impact al politicilor, în ciuda numărului mare de cazuri implicate și al rolului partidelor regionaliste în guvernare. Într-adevăr, acest rol în guvernare înseamnă că regionaliștii au avut un impact asupra unei zone mult mai întinse de domenii ale strategiilor politice. A doua, guvernarea multietajată adaugă o complicație semnificativă oricărei evaluări a impactului politicilor regionaliste, deoarece creează necesitatea evaluării impactului pe trei nivele de decizie politică: Uniunea Europeană, statul central și guvernarea regională. Mai mult, o parte a acestui impact implică participarea regionalistă la guvernare, fapt care extinde impactul politicilor dincolo de obiectivele autonomiei înspre alte domenii de strategie politică. A treia, participarea regionalistă la guvernare este de obicei obiectul unei coaliții, ceea ce complică și mai mult impactul politicilor, după cum implică trocuri și negocieri cu partenerii de coaliție, iar în cazul coalițiilor de guvernare regională, negocieri cu statul central. A afla dacă partidele regionaliste contează, ținând seama de acești factori contextuali suplimentari, complică încă și mai mult această evaluare.

Cu toate că studiul de față va socoti reforma instituțională drept principalul impact politic al partidelor regionaliste, el va prospecta o zonă mai întinsă pentru a cerceta tipurile de impact noninstituțional într-o serie de cazuri regionaliste și va încerca să exploreze impactul politic al regionaliştilor la guvernare. Din cauza lipsei de date și cazuri relevante, studiul va examina un număr relativ mic de cazuri de partide. Universul partidelor regionaliste europene este greu de circumscris, exact din cauza mărimii și naturii efemere a unora din partidele respective. Totuși, partidele reprezentate în Alianța Liberă Europeană (ale) – Partidul Democratic al Popoarelor Europei constituie un bun indiciu al mărimii acestei familii de partide, după cum sînt partidele regionaliste care au membri în Parlamentul European. Din însumarea acestor două grupuri rezultă familie de partide de 30-23 membri ALE și 7 nemembri.¹ Chiar și într-un univers relativ restrîns de 30 de partide, puține din ele au deținut mandate la nivelul guvernării centrale sau regionale sau au avut un impact politic semnificativ. Accentul pus în acest studiu pe partide care au participat la guvernare sau care s-au bucurat de succes electoral, poate conduce analiza într-o anumită direcție, însă intenția noastră este de a examina tipul de impact politic pe care l-au avut partidele regionaliste, iar nu dacă pur și simplu au avut sau nu un impact. Calitatea, iar nu cantitatea reprezintă principalul interes aici.

Regionalismul și impactul strategiilor politice

Există două lucruri principale care trebuie subliniate în legătură cu impactul general al politicilor partidelor regionaliste. În primul rând, impactul este relativ, adesea imprevizibil. În vreme ce regionaliștii urmăresc autonomia, nivelul de autonomie pe care îl primesc este adesea în contradicție cu propriile lor obiective. Totuși, în ciuda acestui lucru, faptul că statul dă curs revendicărilor regionaliste implică costuri pentru stat în termeni politici și economici, și poate, de asemenea, să producă consecințe neintenționate (Rudolph și Thompson 1989:221). Un stat care reacționează la presiunea partidelor regionaliste prin înființarea unei guvernări regionale poate să descopere că această guvernare devine platforma pentru revendicări suplimentare de autonomie și de restructurare a statului. Revendicările și chestiunile regionaliste sînt apoi articulate de noile instituții prin partide, fie regionaliste, fie naționale. Satisfacerea revendicărilor nu este un exercițiu unic, ci o parte (importantă) a unui proces permanent de negociere a politicii teritoriale. În al doilea rînd, în vreme ce am putea presupune că succesul politicilor regionaliste este legat de succesul electoral sau de guvernare (De Winter, 1998), nu există o corelație exactă între aceste aspecte ale performanței partidelor și impactul politicilor regionaliste. Într-adevăr, există o disjunctie evidentă între succesul electoral, cel de guvernare și cel al politicilor. Bunăoară, Adunarea Națională pentru Țara Galilor a fost înființată în pofida unei slăbiciuni electorale constante a naționalismului galez. Din punct de vedere electoral, Plaid Cymru a atins apogeul în 1970 cu 12,5 la sută din voturile din Țara Galilor, apoi, numărul său de voturi a scăzut sub 10 la sută în anii '80 și, totuși, devoluția galeză a devenit o realitate în 1999, odată cu înființarea unei Adunări Naționale pentru Țara Galilor (Van Atta, în curs de apariție). Astfel, autonomia regională a fost obținută într-o relativă lipsă de succes electoral regionalist. Dimpotrivă, Lega Nord a devenit cel mai mare partid din Camera Deputaților din Italia în 1994 și parte a coaliției de guvernămînt cu Forza Italia lui Silvio Berlusconi. Totuși, Lega nu a reușit să obțină autonomia regională la acea vreme, în ciuda succeselor sale electorale și de guvernare. Însă, după ce a reintrat în coaliția de guvernare de centru-dreapta în 2001 cu o proporție de voturi și cu un nivel de reprezentare mult mai mici în Camera Deputaților, Lega a avut un impact mult mai mare asupra chestiunii autonomiei regionale.

În ce privește influențarea agendei politice de către regionaliști, sînt relevante alte două chestiuni. Prima ar fi aceea că revendicările regionaliste nu își ating ușor limitele sau nu au soluții unice și definitive. În majoritatea sistemelor politice europene, regionalismul s-a manifestat în valuri aproape permanente din 1960 încoace (Newman, 1997). Chestiunea regională a Belgiei nu a fost soluționată definitiv prin legile cu privire la limbi din 1963 sau prin reformele constituționale din 1970 sau 1980 (McRae, 1986). Chestiunea regională a Italiei ar putea părea să fi fost rezolvată prin crearea în 1949 a regiunilor speciale, iar la un nivel mai general, a guvernelor regionale, în 1970. Totuși, aceasta nu a împiedicat apariția Lega Nord în perioada anilor '80 și nici

reinventarea chestiunii regionale, în anii '90. S-ar putea susține că formele de devoluție create de Statutul Scoției, din 1998, și Statutul Țării Galilor, din 1998, nu reprezintă sfârșitul evoluției instituționale din aceste două țări, cu o Adunare Națională pentru Țara Galilor care deja a inițiat o reexaminare a capacității sale limitate de decizie politică,² în vreme ce Scottish Nationalist Party duce o campanie mai degrabă pentru autonomia fiscală a Parlamentului Scoțian decât pur și simplu pentru independență. Chiar dacă într-un timp îndelungat, aceste valuri de reformă instituțională au transformat progresiv structurile de oportunitate politică pentru partidele regionaliste.

Al doilea lucru relevant aici ar fi acela că impactul partidelor regionaliste poate fi regăsit mai degrabă în natura dezbaterii politice decât pur și simplu în termeni de randament și rezultate politice. În impunerea chestiunilor autonomiei pe agenda politică, regionaliștii își forțează într-un sens opoziției să intre pe teritoriu regionalist: ceea ce Rokkan și Urwin (1983:118) numeau „politizarea categoriilor periferice”. În loc să se concentreze exclusiv asupra chestiunilor referitoare la bunăstare – impozitare, cheltuieli, sănătate, educație, apărare, etc. – partidele naționale sînt silit să discute chestiuni regionale, să producă soluții regionale și să înființeze instituții regionale. Mai mult, atunci cînd sînt înființate instituțiile regionale, politica regională devine instituționalizată permanent în sistemul politic. Chestiunile impozitului, cheltuielilor publice și serviciilor publice preiau o față regională și devin însăși materia conflictelor centru-regiune. Potențialul acestei situații de a deveni prevalentă este întru totul evidentă în cazurile Belgiei și Spaniei. În Belgia, succesul electoral regional al Volksunie în Flandra, al Front Démocratique des Francophones în Bruxelles și al Rassemblement Wallon în Valonia a condus la fragmentarea lingvistică a sistemului partidelor din Belgia. În loc de a se „dezgheța” pur și simplu pentru a îi include pe regionaliști, ecologiști și extrema dreaptă, partidele belgiene s-au divizat în aripi lingvistice. Mai mult, atunci cînd au fost înființate noi partide, ele au urmat o dimensiune lingvistică foarte clară (vezi tabelul 1). Regiunea și limba au devenit mai degrabă dimensiuni permanente ale vieții politice decât chestiuni „soluționate” de către compromisurile făcute de nivelul național.

Tabelul 1: Fragmentarea lingvistică a sistemului de partide belgian

An	Partide flamande	Partide valone
1968	Christelijke Volkspartij (CVP)	Parti Social Chrétien (PSC)
1971	Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (PVV)	Parti Reformateur Liberal (PRL)
1978	Belgische Socialistische Partij (BSP)	Parti Socialiste Belge (PSB)
1978	Vlaams Blok	1991 Front National
1979	Agalev	1980 Écolo

În Spania, faptul că întregul stat a câștigat comunități autonome, însă supus unui sistem de guvernare asimetrică, a generat o politică cu coloratură regionalistă la toate nivelele. Reformele regionale inițiale, asociate cu procesul de democratizare, au contribuit atunci la un proces de devoluție derulat în anii '80. Succesul partidelor regionaliste în a câștiga un rol în guvernare în unele comunități autonome și, de asemenea, în sprijinirea guvernelor minoritare în Cortes, a contribuit la a face din chestiunile regionale o trăsătură permanentă a politicii spaniole, resimțită de partidele naționale ca și de cele regionaliste. În două dăți, partidele naționale s-au bazat pe regionaliști pentru a sprijini formarea guvernului central de la Madrid, fapt care a dus la importante concesii de autonomie fiscală pentru partidele regionaliste din Țara Bascilor și Catalonia.

Stabilirea agendei și influență politică

Un impact clar al partidelor regionaliste implică capacitatea lor de a stabili agenda în cadrul sistemelor politice. Influența poate fi câștigată prin impunerea chestiunilor autonomiei pe agenda politică în general, deși autoritățile politice pot încerca să scoată din discuție aceste chestiuni. De pildă, chiar dacă abordarea dominantă în studierea impactului regionaliștilor o reprezintă examinarea modului în care centrul a satisfăcut revendicările regionaliste, nu aceasta constituie reacția obișnuită a statelor. Rudolph și Thompson (1989:227) au identificat atât reacții „managerialiste” cât și „rejecționiste” din partea statelor. McGarry și O'Leary (1993:4) au găsit o varietate de forme de soluționare a conflictelor etnice care apelau mai degrabă la coercițiuni decât la satisfacerea revendicărilor, ca *modus operandi*, precum genocidul, dislocări forțate ale populației, fragmentarea și asimilarea. Regimurile democratice ar putea opta, de regulă pentru strategiile de satisfacere a revendicărilor – în cele din urmă –, dar chiar și atunci ar putea căuta să submineze partidele regionaliste, prin subminarea revendicărilor lor. Însă principala concluzie care se impune aici este că un compromis semnificativ caracterizează arareori primul pas făcut de partidele sau instituțiile politice naționale. Acest lucru ar putea explica de ce reformele instituționale și descentralizarea au loc în perioade de timp atât de îndelungate: Belgia, din 1970 până în 1995, Marea Britanie, din anii '60 până în 1999.

Mai mult, chiar dacă partidele regionaliste reușesc să impună revendicările autonomiste pe agenda politică, ele continuă să se confrunte cu dificultăți în impunerea revendicărilor lor pe agendele politice. Kingdon (1984:4) făcea o distincție clară între agendele de guvernare și cele decizionale. Agendele guvernamentale se referă la listele de chestiuni care câștigă atenția politică, în vreme ce agenda decizională se referă la chestiunile avute în vedere pentru decizia guvernamentală concretă. Partidele regionaliste ar putea descoperi că au reușit să își impună problema pe agenda guvernamentală pentru a fi luată în serios în

dezbaterile politice și în presă, dar, totuși, faptul acesta nu declanșează o acțiune și o decizie guvernamentală serioasă. Chiar și atunci când regionalistii reușesc să impună chestiunea autonomiei pe agendă, reacțiile statului față de revendicările regionaliste pot limita impactul strategiilor politice, întrucât stabilirea agendei și efectele politicilor regionaliştilor pot fi mediate atât de partide naționale cât și de acțiunile instituțiilor politice (Minkenberg, 2001:12). De pildă, în vreme ce crearea guvernării regionale s-a aflat pe agendele guvernamentale și decizionale ale majorității guvernelor belgiene începînd de la sfîrșitul anilor '60, guvernarile regionale nu au fost înființate mai devreme de 1980, iar aceste guverne regionale nu au fost alese în mod democratic pînă în 1995. Interesele de partid, diviziunile teritoriale, problema Bruxellesului, structurile schimbătoare ale coalițiilor și rolul partidelor regionaliste în guvernare au jucat cu toate un rol în lunga tranziție spre o Belgie federală (Witte, 1992). În Marea Britanie, devoluția către Scoția și Țara Galilor se afla pe agenda guvernamentală tot de la sfîrșitul anilor '60, însă i s-a dat curs abia în 1990. Tentative eșuate de devoluție au fost făcute în anii '70, însă guvernele au răspuns și ele presiunii regionaliste prin convocarea de cercetări guvernamentale – Comisia Regală pentru Constituție 1969-73 – înființînd agenții de dezvoltare regională în 1975 și creînd Comisiile Speciale pentru Afaceri Scoțiene și Galeze în 1979 (Bogdanor 1979; Jones și Keating, 1985). Soluționarea revendicărilor, însă fără crearea de instituții regionale democratice, a fost modul dominant al răspunsului venit de la centru în Marea Britanie. În cea mai mare parte a perioadei de la mijlocul anilor '60 pînă în 1997: devoluția a constituit excepția, iar nu regula.

Dacă naționalismul scoțian și galez, și partidele regionaliste belgiene au reușit să impună revendicările autonomiste pe agenda politică în diferite grade, cazul Lega Nord evidențiază în schimb un aspect mult mai larg al stabilirii agendei regionaliste. În vreme ce majoritatea regionaliştilor se concentrează în principal asupra instituțiilor și culturii/limbii autonome, Lega a jucat un rol mult mai extins în stabilirea agendei în contextul unic al unei transformări în sistemul politic. În loc să urgenteze pur și simplu chestiunile proprii pe agenda politică, Lega a reușit să avanseze chestiuni precum lupta împotriva corupției, imigrația și Mafia, precum și strategii economice liberale și sprijin pentru UE (la acea vreme). Votanții, între timp, țineau să folosească Lega ca pe un vehicul pentru a distruge vechiul sistem politic al partidelor ideologice tradiționale. Totuși, în pofida varietății efectelor generate prin stabilirea agendei de către Lega, obiectivul ei de bază, al autonomiei, a fost o temă între multe altele, trăgănată pînă într-a doua perioadă de guvernare, de după 2001. Astfel, pînă după 2001, se putea susține că – în ciuda succesului electoral – principalul efect al stabilirii agendei de către Lega nu a fost resimțit cîtuși de puțin în zona Țelurilor autonome, ci în alte domenii de strategii politice care nu aparțineau exclusiv acestui partid.

Impactul politicilor instituționale ale partidelor regionaliste

Partidele regionaliste propun o paletă largă de obiective autonomiste pentru regiunile lor, care variază de la un statut special pentru regiune și pînă la independența totală. Întrucît autonomia este principalul obiectiv al partidelor regionaliste și caracteristica ce face din ele o familie de partide, determinarea impactului politicilor în acest domeniu oferă cea mai exactă evaluare a relevanței partidelor regionaliste. Totuși, nu există o conexiune simplă între partidele regionaliste și instituțiile regionale autonome. Tendința înființării de instituții regionale este pusă pe seama celor două forțe de semn contrar ale regionalismului: „de sus în jos” și „de jos în sus” (Keating, 1997). Regionalismul „de sus în jos” se referă la rolul și la natura directoare a guvernării centrale și a partidelor naționale în relație cu crearea guvernării regionale. De pildă, în Franța, la baza genezei guvernării regionale a stat dorința guvernării centrale de a eficientiza planurile economice naționale (Mazey, 1993). Granițele și funcțiile regiunilor au fost decise la nivel central pentru a facilita creșterea economică. Partidele și mișcările regionaliste au fost actori slabi și relativ lipsiți de importanță în generarea guvernării regionale; o realitate care persistă și astăzi. În același chip, în Germania postbelică, „sistemul landurilor” a fost conceput de Aliați pentru a descentraliza Statul German, chiar dacă a creat o tradiție a federalismului.

Dimpotrivă, regionalismul „de jos în sus” subliniază rolul presiunilor venite de la partidele regionaliste, grupuri de presiune și societatea civilă. Aici, guvernarea regională este explicată ca fiind rezultatul procesului de mobilizare regională și al succesului electoral de nivel regional. Astfel, Parlamentul Scoției este rezultatul creșterii electorale înregistrate de Scottish National Party, iar restructurarea federală a Belgiei este atribuită influențelor electorale ale Volksunie, Front Démocratique des Francophones și Rassemblement Wallon. Progresul electoral al partidelor regionaliste, reacțiile în domeniul strategiilor politice ale partidelor naționale și apoi reformele instituționale venite din partea guvernelor centrale reprezintă aici modelul. Totuși, deși regionaliștii se mobilizează cu succes în chestiunea autonomiei, partidele naționale sînt cele care domină alegerile și care au jucat un rol decisiv în determinarea rezultatelor instituționale. Scottish National Party a urmărit independența Scoției, însă a obținut devoluția. Cel mai mare impact al strategiilor politice ale partidului nu l-au constituit propriile politici, ci mai degrabă succesul în presiunea exercitată asupra Partidului Laburist pentru a-și schimba politicile, astfel încît să sprijine înființarea unui Parlament Scoțian devoluat. Aceasta a devenit strategia politică a Partidului Laburist în septembrie 1974, însă abia în 1998 a fost finalizată printr-o lege adoptată în Parlament (The Scotland Act, 1998). Forțele de nivel național au fost, așadar, esențiale în impactul strategiilor politice ale Scottish National Party.

Desigur, crearea instituțiilor regionale poate fi pusă și pe seama unei combinații a ambelor efecte, „de sus în jos” și „de jos în sus”, ca în cazul regiunilor

speciale ale Italiei de la sfârșitul anilor '40 și al regionalizării complete a țării în 1970. Și Spania se înscrie în această categorie, înregistrând presiuni „de jos în sus”, venite din partea naționalităților din Țara Bascilor, Catalonia și Galicia, dar și o combinație de presiuni „de jos în sus” și „de sus în jos”, venite din toate celelalte regiuni, pe măsură ce regiunile s-au constituit și au decis să devină comunități autonome într-o perioadă foarte scurtă de timp, la începutul anilor '80. Desigur, o concluzie ce poate fi trasă din această discuție este că partidele regionaliste nu reprezintă singurul factor în relație cu instituțiile politice regionale și adesea partidele nu au un efect real asupra creării de asemenea instituții.

Cel mai recent caz de succes regionalist la nivel instituțional a implicat Lega Nord la începutul anului 2003, deși succesul a însemnat aici schimbarea instituțiilor regionale existente, iar nu crearea de structuri regionale complet noi. Victoria pe care a înregistrat-o Casa Della Liberta (Polul Libertății) în alegerile generale din Italia din 2001 a adus înapoi Lega Nord la guvernarea centrală, cu trei posturi ministeriale senior. Dintr-un cabinet de 25 de ministere, Lega a obținut Ministerul Justiției și Muncii, al Bunăstării și Politicilor Sociale, precum și poziția-cheie a Reformei și Devoluției Instituționale, care a fost ocupată de Umberto Bossi. Și, spre deosebire de experiența din 1994, Lega a rămas parte a guvernării și a urmărit să instituie reforme de devoluție care să sporească autonomia regiunilor italiene. În februarie 2003, după o serie de dezbateri furtunoase între stînga și dreapta și între cele patru partide din cadrul guvernării Polului Libertății, Lega a prezidat adoptarea unui nou proiect de lege cu privire la devoluție. Proiectul devoluia puteri legislative în domeniul sănătății, educației și poliției către cele 20 de guverne regionale existente, în ciuda opoziției din partea grupării de centru-stînga, care era îngrijorată că regionalizarea va afecta asigurarea uniformă a serviciilor medicale. Desigur, devoluarea mai multor puteri către regiunile existente este destul de departe de ideea Republicii Nordului, promovată mai demult de Lega, ca parte a unei Italii federale compusă din trei părți sau de ideea Padaniei independente, complet separate de statul italian. Totuși, în comparație cu experiența de guvernare din 1994, aceasta constituie un succes major pentru Lega Nord. Nu numai că partidul a transformat reușita de a fi la guvernare într-un succes al strategiilor politice, ci a fost în stare să o facă în relație cu obiectivele sale autonomiste, chiar dacă rezultatul a presupus compromisuri cu partenerii de coaliție. Rezultatul este cu atât mai ironic dacă luăm în considerare actuala slăbiciune electorală a Lega Nord. Lega a cîștigat doar 30 de fotolii în Camera Deputaților în 2001, însă a fost capabilă să obțină un acord de autonomie. Această situație trebuie comparată cu aceea în care a cîștigat 59 de locuri în 1994, însă nici un fel de înțelegere cu privire la autonomie, încît Lega a ieșit din coaliție după cîteva luni, ca urmare a eșecului său de a institui reforme devolutive.

Uniunea Europeană a oferit o importantă structură de oportunitate politică pentru partidele regionaliste. În ce privește însă impactul strategiilor politice, regionaliștii

au avut puțină influență asupra instituțiilor sau strategii lor politice ale UE. În termeni de strategii politice, regionaliștii au câștigat oarecare recunoaștere și sprijin pentru limbile minoritare începând din anii '80, însă aproape nimic altceva, cu toate că dimensiunea regională a UE a crescut în importanță din 1988 încoace. Uniunea Europeană a avut un impact major în domeniul strategiilor politice asupra regionaliștilor. Nu numai că Parlamentul European a acordat partidelor regionaliste resurse organizaționale și financiare pentru a-și spori capacitățile pe plan intern și european, ci integrarea europeană a devenit parte a obiectivelor partidelor regionaliste (Lynch, 1996). Când și când, partide precum Scottish National Party și-au modificat obiectivul inițial pentru a lua în considerare UE – independența Scoției devenind din 1988 un model de independență în Europa. În plus, regionaliștii s-au organizat la nivel european pentru a produce strategii politice comune și pentru a participa la instituțiile europene precum Parlamentul și Comitetul Regiunilor, prin dezvoltarea Alianței Libere Europene – Partidul Democrat al Popoarelor Europei (De Winter și Gomez-Reino Cachafeiro 2002). Totuși, în vreme ce se poate ca UE să fi ajutat regiunile prin fondurile sale structurale și programele de parteneriat, în realitate ea nu a creat guvernări regionale și nu a implementat descentralizarea. Mai mult, noile instituții regionale (precum Comitetul Regiunilor) au fost create mai degrabă sub presiunea guvernărilor regionale decât a partidelor regionale, cu toate că unele partide regionaliste au fost active în a face lobby pentru reprezentarea regională în instituțiile Uniunii Europene. UE a acordat o recunoaștere deopotrivă simbolică și reală rolului și legitimității guvernărilor regionale, ceea ce poate fi socotit drept o consolidare a existenței lor, însă aceasta a ajutat partidele naționale, la nivel regional, în aceeași măsură în care i-a ajutat pe regionaliști.

Impactul noninstituțional al politicilor autonomiste

În vreme ce principalul impact al strategiilor politice ale partidelor regionaliste implică înființarea sau reforma instituțiilor politice autonome, s-au resimțit și alte influențe ale politicilor, mai cu seamă în domeniile economiei și culturii. Totuși, aceste influențe ale strategiilor politice rămân strâns legate de chestiunea autonomiei regionale și sînt coerente cu obiectivele autonomiei regionaliste. În vreme ce înființarea/extinderea instituțiilor politice regionale – un parlament sau o adunare regională – este cel mai ușor identificabil obiectiv al majorității partidelor regionaliste, atît obiectivele regionaliste cît și reacțiile de la nivel național sînt cel mai bine înțelese ca un set de elemente continue, și nu în termeni absoluți. De pildă, Rokkan și Urwin (1983:141) au conturat o serie de obiective regionaliste, care variau de la construirea unei identități periferice și pînă la separatism sau iredentism. Partidele regionaliste au un impact al strategiilor politice asupra zonelor legate de autonomia regională, dar putem constata și obiective regionale de partid care nu se încadrează strict în domeniul instituțiilor politice regionale.

De la înființarea sa în 1925, Plaid Cymru s-a confruntat cu dilema dacă ar trebui să facă o prioritate din autoguvernarea Țării Galilor sau din păstrarea limbii galeze (Phillip, 1975; Christiansen, 1998). Cu toate că această dilemă a făcut adesea dificilă determinarea principalului său obiectiv politic, ea i-a permis partidului să aibă un impact de strategie politică asupra culturii. Într-adevăr, se poate susține că Plaid a reușit să obțină o anumită autonomie culturală pentru Țara Galilor anterior obținerii unui grad de autonomie politică, în 1999. După eșecul referendumului cu privire la devoluție, în 1979, Plaid a dus o campanie pentru constituirea unui post de televiziune în limba galeză. Crearea Programului 4, ca nou post de televiziune britanic, a deschis în același timp posibilitatea coexistenței unui program de limbă galeză. Plaid a dus o campanie susținută în favoarea programului, fostul său lider și parlamentar între 1966-70 și 1974-9, Gwynfor Evans, amenințând să intre în greva foamei în sprijinul noului program. Cîteva mii de sprijinitori ai ideii au încetat să plătească taxa de abonament TV către BBC în semn de protest față de absența televiziunii în limba galeză. Aceste acțiuni au fost însoțite de o serie de incendieri izolate ale caselor de vacanță din Țara Galilor deținute de englezi (Rawkins 1985). Impactul concertat al acestor acțiuni a fost faptul că guvernarea conservatoare a fost de acord cu înființarea programului TV, S4C, la începutul anilor '80. Campaniile ulterioare ale Plaid, umăr la umăr cu Societatea pentru Limba Galeză și alte grupuri culturale, au avut ca rezultat Legea cu privire la limba galeză (din 1988) și includerea limbii galeze în curricula națională în școlile primare și gimnaziale, precum și extinderea treptată a educației în limba galeză. Fiecare din aceste schimbări a fost importantă în ce privește autonomia culturală, însă nu și în ce privește autonomia politică. Într-adevăr, este posibil ca asemenea nivele de autonomie culturală să fi subminat cu ușurință revendicările relativ slabe de autonomie politică.

Partido Nacionalista Vasco (PNV) și Convergencia i Unio (CiU) au putut smulge concesii de la guvernarea centrală de la Madrid în două rînduri, în anii '90. În 1993, CiU a consimțit să sprijine administrația PSoE minoritară, în schimbul unor concesii economice și fiscale. În general, CiU a împins PSoE spre strategii politice cu un pronunțat caracter concret prin reforma legilor muncii și prin stimulente acordate sectorului industrial. Totuși, mai important, CiU a negociat dreptul de a reține 15% din impozitul pe venit în Catalonia pentru uzul guvernului Generalitat-ului din Catalonia. Acest pact a durat doi ani, pînă cînd CiU s-a retras, din cauza diferitelor scandaluri financiare și politice, din cadrul guvernului PSoE. În 1996, CiU a îmbunătățit situația financiară a regiunii sale prin negocierea unei rețineri suplimentare de 15% din impozitul pe venit; cu alte cuvinte, 30% din impozitul pe venit al celei mai bogate regiuni a Spaniei a fost reținut în regiune, în loc să fie redistribuit regiunilor mai sărace. Mai mult, în 1996, PNV a consimțit să sprijine guvernul PP minoritar, în schimbul unei îmbunătățiri a *Concierto*

Economico care hotărăște asupra autonomiei fiscale a guvernului basc. După 1996, *Concierto Económico* a fost reformat prin transferarea de la Madrid către comunitatea autonomă bască a dreptului de a impune taxe speciale pe articole precum alcoolul, tutunul și petrolul (Pérez-Nievas, în curs de apariție).

Impactul politicilor nonautonomiste

Impactul politicilor partidelor regionaliste, dincolo de obiectivele autonomiste ale acestei politici, reprezintă marea zonă necercetată a partidelor regionaliste. Această situație este surprinzătoare, aînd în vedere rolul guvernamental al unor partide regionaliste majore, precum PNV în Comunitatea Autonomă Bască (CAB) și CiU în Catalonia, partide care au avut un rol permanent în guvernarea comunităților lor autonome, de la înființarea guvernării regionale încoace. PNV, de pildă, în coaliție regională fie cu PSoE fie cu Eusko Alkartasuna, a avut o varietate de influențe politice la nivel regional¹, fiecare din ele legată de strategiile de construire a regiunii adoptate de administrația regionalistă, precum și de strategii de lobby la nivel teritorial adoptate de guvernanțele regionale ale tuturor partidelor, în căutarea eficientizării strategiilor politice ale centrului. De pildă, în anii '90, guvernul regional condus de PNV a urmărit o politică activă de dezvoltare industrială. Ca fostă regiune industrială de succes, bazată pe cărbune, oțel și construcția de nave, ea avea clar nevoie de o reală inovație industrială pentru a face față nivelelor ridicate de șomaj, generat de declinul industriilor tradiționale. Totuși, politicile industriale au fost condiționate de doi factori. Primul, investițiile inteme erau socotite problematice, datorită situației politice și de securitate, instabile în Țara Bascilor. Al doilea, datorită *Concierto Económico*, CAB era în posesia instrumentelor fiscale și economice pentru a administra dezvoltarea economică, instrumente de care majoritatea celorlalte guvernări regionale nu dispun. Guvernarea PNV avea capacitatea instituțională de a dezvolta o politică industrială endogenă, bazată pe șapte centre tehnologice axate pe electronică, cercetare și dezvoltare, componente auto, etc. (Kaufmann și Todtling, 2000).

În plus, CAB a folosit o serie de stimulente fiscale pentru a sprijini companiile autohtone, în ciuda controversei iscate în Spania și la Bruxelles cu privire la aceste stimulente, soldate cu investigații ale Comisiei Europene. CAB a acordat reduceri de impozite de 45% companiilor pentru a le ajuta dezvoltarea afacerilor, precum și o serie de perioade de „vacanțe” fiscale, pentru a le sprijini creșterea. Companiile puteau beneficia de reduceri fiscale pentru o perioadă de pînă la 5 ani sau puteau amîna plata impozitelor pe afaceri pînă la primul an în care înregistrau profit. Operatorului de telecomunicații regionale, Euskaltel, i s-a acordat o reducere de impozit de 414,7 milioane de euro, pentru a-i susține investiția din Țara Bascilor, în vreme ce compania Aceria Compacta de Bizkaia estima economii de 85 de milioane de euro în urma impozitării reduse, plus 189 de milioane de euro în urma „vacanțelor”

fiscale din 2000-2004 (Financial Times, 25 ianuarie 2000). CAB a investit din greu și în infrastructura de telecomunicații în anii '90 prin intermediul companiei sale aflate în proprietate publică. Când această politică a fost pusă la îndoială de politicile concurențiale ale Uniunii Europene, CAB a sprijinit crearea Euskaltel, ca firmă privată, chiar dacă cu un procentaj de 5% deținut de BAC – un exemplu în plus privind politicile PNV de dezvoltare economică endogenă prin intermediul CAB. Impactul politicilor regionaliste s-a resimțit și în ce privește campaniile conduse de PNV în favoarea extinderii rețelei feroviare europene de mare viteză în regiune. CAB a produs planuri de dezvoltare economică și o campanie pentru o linie feroviară între Franța și Spania, care să includă legătura feroviară „bască în formă de Y” de-a lungul coastei Atlanticului, prin Bilbao, San Sebastian și Vitoria (Bourne, 2001). Campania a fost purtată la Madrid și Bruxelles pentru a urmări includerea „Y-ului basc” în planurile de rețele de transport transfrontaliere ale UE. Un asemenea lobby, purtat pe mai multe nivele, a reușit înscrierea propunerii „Y-ului basc” în deciziile ulterioare ale Comisiei, Consiliului de Miniștri și Parlamentului European cu privire la rețelele transeuropene.

În vreme ce rolul jucat de PNV la guvernare în Țara Bascilor permite o înțelegere reală a impactului politicilor regionaliștilor aflați la guvernare, el reprezintă, totuși, un caz oarecum atipic. Multe partide regionaliste nu s-au bucurat de nivelul de succes la guvernare, ca acela al PNV, iar alte cazuri de regionaliști la guvernare au fost prea puțin cercetate. Totuși, o serie de partide regionaliste care nu au fost la guvernare au avut un impact al politicilor proprii, în chestiuni care nu țin de autonomia regională. În Scoția, SNP a mobilizat cu succes pe marginea impozitului pe cap de locuitor – reglementările fiscale locale de la sfârșitul anilor '80 – și pe marginea dezvoltării economice, a industriei petroliere, în anii '70. Fiecare din aceste chestiuni a primit atenție guvernamentală, separat de chestiunea autonomiei. De la crearea unui Parlament Scoțian devoluat, impactul politicilor SNP a crescut, chiar dacă acesta a fost mai degrabă în opoziție decât la guvernare. Un semn timpuriu al acestui impact crescut a fost decizia partidelor de nivel național de a dezvolta o strategie a relațiilor externe și europene în executivul scoțian după 1999, în ciuda criticilor aspre pe care le aduseseră propunerilor făcute de SNP în acest domeniu în timpul campaniei electorale din Scoția. Această activitate a implicat inițiativele tradiționale de constituire de rețele regionale cu regiuni europene precum Catalonia, Toscana și Nordrhein-Westfalen, apoi participarea scoțiană de nivel ministerial la summit-ul Pământului de la Johannesburg, implicarea profundă în Ziua Tartanului sărbătorită în Statele Unite ale Americii, un reprezentant scoțian în ambasada Marii Britanii la Washington, cooperarea economică și culturală cu Suedia, precum și rolul Scoției în viitorului guvernământ al Uniunii Europene (Scottish Executive/COSLA, 2002). Acest tip de inițiative ale partidelor de nivel național sînt coerente cu formele de paradiplomație practicate de unele

guverne regionale (Keating, 1999), însă au dimensiunea suplimentară de a încerca –prin implementarea unor strategii de politică externă – să submineze sprijinul SNP.

Concluzie

O serie de concluzii pot fi trase din acest studiu preliminar al impactului politicilor partidelor regionaliste. În primul rând, în pofida absenței cercetărilor în acest domeniu, a fost posibilă identificarea impactului politicilor regionaliste în domeniile stabilirii agendei, autonomiei instituționale și noninstituționale, precum și în alte domenii de strategii politice care nu sînt legate de politicile de autonomie. Regionaliștii au avut un impact în opoziție, în guvernările regionale și, de asemenea, în alianțele cu guvernarea centrală. Impactul politicilor este deosebit de important în cazurile în care un partid regionalist este în guvernarea regională, lucru evident în cazul PNV.

În special, participarea regionaliștilor la guvernul regional facilitează o racordare singulară între cele două seturi de literatură despre partidele regionaliste și guvernele regionale. Totuși, orice conexiune cauzală simplă între partidele regionaliste și guvernarea regională este dificil de susținut din cauza succesului variabil al regionaliștilor și rolului factorilor „de sus în jos” în generarea guvernelor regionale. Acestea fiind spuse, regionalizarea progresivă a statelor europene în perioada postbelică a creat oportunități pentru mobilizarea regională și impactul politicilor în mod continuu. În vreme ce impactul politicilor PNV sau CiU în guvernarea regională este posibil de stabilit în momentul de față, există posibilitatea suplimentară a impactului politicilor viitoare ale administrațiilor naționaliste, în guvernele regionale din Scoția și Țara Galilor, cîndva în viitor. Impactul politicilor nu este ceva care să fie măsurat pur și simplu istoric, ci o dezvoltare continuă așa după cum s-a văzut din creșterea relativ recentă a partidelor regionaliste precum Lega Nord și Bloque Nacionalista Galego (De Winter și Gomez-Reino Cachafeiro, 2002).

Note

1. Partidele care nu sînt membre EFA și care au europarlamentari sînt Convergencia Democrática di Catalunya, Svenska Folkspartiet, Lega Nord, Vlaams Blok, Coalición Canaria, Süd-tiroler Volkspartei și Euskal Herriarrok.
2. Adunarea a înființat Comisia Richardson în 2002 pentru a examina extinderea puterilor sale.
3. Acordurile de coaliție sînt importante, aici, în relație cu guvernarea comunității autonome, dar și în relație cu guvernele naționale de la Madrid – unde coalițiile pe mai multe nivele, spre deosebire de acțiunea regionalistă autonomă, a înregistrat succese ale strategiilor politice.

Bibliografie

Bogdanor, Vernon (1979). *Devolution*, Oxford University Press.

- Bourne, Angela (2001), *Centre and Periphery in the European Union: The Domestic Politics of Basque Activism in Europe*, studiu prezentat la sesiunile comune ale ECPR, Grenoble.
- Christiansen, Thomas (1998), Plaid Cymru: Dilemmas and Ambiguities of Welsh regional nationalism, în Lieven De Winter și Huri Türsan (editori), *Regionalist Parties in Western Europe*, London, Routledge.
- De Winter, Lieven și Marga Gomez-Reino Cachafeiro (2002), European Integration and Ethnoregionalist Parties în *Party Politics*, Vol.8, No.4, pp.483-503.
- De Winter, Lieven (1998), Conclusion: A comparative analysis of the electoral, office and policy success of ethnoregionalist parties, în Lieven De Winter și Huri Türsan (editori), *Regionalist Parties in Western Europe*, London, Routledge.
- Esman, Milton (1977) (ed), *Ethnic Conflict in the Western World*, Ithaca, Cornell University Press.
- Jones, Barry și Michael Keating (1985), *Labour and the British State*, Oxford, Clarendon.
- Kaufman, Alexander și Franz Todtling (2000), Systems of Innovation in Traditional Industrial Regions: The Case of Styria in Comparative Perspective, în *Regional Studies*, Vol.34, No. 1, pp.29-40.
- Keating, Michael (1999), Regions and International Affairs: Motives, Opportunities and Strategies, în Francisco Aldecoa și Michael Keating (editori), *Paradiplomacy in Action: The Foreign Relations of Subnational Governments*, London, Frank Cass.
- Keating, Michael (1997), The Political Economy of Regionalism, în Michael Keating și John Loughlin (editori), *The Political Economy of Regionalism*, London, Frank Cass.
- Kingdon, John (1984), *Agendas, Alternatives and Public Policies*, Glenview, Scott, Foresman and Company.
- Lynch, Peter (1996), *Minority Nationalism and European Integration*, Cardiff, University of Wales Press.
- McGarry, John și Brendan O'Leary (1993) (editori), *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, London, Routledge.
- McRae, Kenneth (1986), *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Belgium, Waterloo*, Wilfrid Laurier University Press.
- Mazey, Sonia (1993), Developments at the French Meso Level: Modernizing the French State, în L. J. Sharpe (Ed), *The Rise of Meso Government in Europe*, London, Sage.
- Minkenberg, Michael (2001), The Radical Right in Public Office: Agenda-setting and policy effects în *West European Politics*, Vol.24, No.4, pp. 1-17.
- Newman, Saul (1997), Ideological Trends Amongst Ethnoregional Parties in Postindustrial Democracies în *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol.3, No. 1, pp.28-60.
- Pérez-Nievas, Santiago (în curs de apariție), The PNV: redefining political goals at the turn of the century, în Lieven De Winter, Marga Gomez Reino-Cachafeiro și Peter Lynch (editori) (în curs de apariție), *Regionalist Parties in Europe*, Barcelona, ICPS.
- Phillip, Alan Butt (1975), *The Welsh Question: Nationalism in Welsh Politics 1945-1970*, Cardiff, University of Wales Press.
- Rawkins, Phillip (1985), Living in the House of Power: Welsh Politics and the Dilemma of Anti-System Politics, în Edward Tiryakian și Ronald Rogowski (editori), *New Nationalisms of the Developed West*, London, Allen and Unwin.
- Rochon, Thomas (1985), Mobilizers or Challengers? în *International Political Science Review*, Vol.6, No.4, pp.419-439.
- Rokkan, Stein și Derek Urwin (1983), *Economy, Territory, Identity*, London, Sage.
- Rose, Richard (1980), *Do Parties Make A Difference?*, London, Macmillan.

- Rudolph, Joseph și Robert Thompson (1989) (editori), *Ethnoterritorial Politics, Policy and the Western World*, Boulder, Lynne Reiner.
- Scottish Executive/COSLA (2002), *Scottish Executive/CoSLA response to the Commission White Paper on European Governance*, Edinburgh, Scottish Executive.
- Tiryakian, Edward și Ronald Rogowski (editori), *New Nationalisms of the Developed West*, London, Allen and Unwin.
- Van Atta, Sydney (în curs de apariție), Plaid Cymru – The Party of Wales, în Lieven De Winter, Marga Gomez Reino-Cachafeiro și Peter Lynch (editori) (în curs de apariție), *Regionalist Parties in Europe*, Barcelona, ICPS.
- Watson, Michael (ed), *Contemporary Minority Nationalism*, Manchester, Manchester University Press.
- Williams, Colin (ed), *National Separatism*, Cardiff, University of Wales Press.
- Witte, Els (1992), Belgian Federalism: towards complexity and asymmetry in *West European Politics*, Vol. 15, No.4, pp.95-117.

Traducere de Doina Baci

★

Peter LYNCH, Senior Lecturer la Universitatea din Stirling unde predă cursuri despre guvernarea și politica scoțiană, politica teritorială britanică și regionalismul din Europa. Cercetările sale s-au concretizat în mai multe volume: *Minority Nationalism and European Integration* (1996), *Scottish Government and Politics* (2001) și *SNP: The History of the Scottish National Party* (2002). De asemenea, este co-editor al volumului *Out of the Ghetto? The Catholic Community in Modern Scotland* (1998) și co-autor al *The Almanach of Scottish Politics* (2001).

Peter Lynch, *The Policy Impact of Regionalist Parties*, studiu prezentat la atelierul „Building a Party Family: Comparing Regionalist Parties” din cadrul sesiunilor comune ale European Consortium for Political Research, desfășurate la Edinburgh, între 28 martie – 2 aprilie 2003. Textul este publicat cu permisiunea autorului.

Regionalismul după regionalizare: identități regionale, spațiu politic și mobilizare politică în Galicia, Bretagne și Țara Galilor*

FRANS SCHRIJVER

În decursul ultimelor decenii aproape toate statele din Europa de Vest au introdus regiunile administrative sau politice încît în momentul de față doar Luxemburgul nu deține nici o formă de guvernare regională. „Valul” regionalizării a avut loc în aproximativ același timp cu apariția nivelului european ca un nivel mai matur de administrare și de politică, alături de cel al statului. Se pot găsi multe explicații pentru procesul actual de regionalizare, de la urbanizare și eficiența furnizării serviciilor publice (Benett, 1989), la motivațiile ideologice legate de democratizare sau interesele împărțite ale actorilor politici de la centru sau periferie (Sharpe, 1993), pînă la influența globalizării (Ohmae, 1996) și integrarea europeană (Bullmann, 1997), sau pur și simplu pentru că acesta ar fi modul actual de guvernare (Loughlin și Peters, 1997:42). Oricare ar fi explicația sau argumentația, ori de cîte ori un proiect regionalist este legat în vreun fel de un conflict între regionalism și unitatea națională¹, el tinde să fie chestiunea care domină dezbaterile publice și politice. În acest caz, promisiunile că autonomia regională va pune capăt regionalismului și separatismului sînt cuplate cu avertismentele sau speranțele că aceasta doar va împinge țara pe „panta lunecoasă” a fragmentării statului și va periclita unitatea națională. Poate că în mod surprinzător, au existat asemenea dezbateri încinse și polarizate în state care altminteri au abordări foarte diferite în ce privește identitățile regionale, pluralitatea culturală și autonomia subnațională, precum Spania, Franța și Marea Britanie. Regionalizarea post-franchistă

* O versiune anterioară a acestui studiu a fost prezentată la preconferința Grupului pentru Geografie Politică, la Universitatea din Colorado, Boulder, aprilie 3-5, 2005.

a Spaniei, descentralizarea lui François Mitterand și devoluția lui Tony Blair au generat toate dispute zgometoase foarte asemănătoare.

Numeroase studii prezintă autonomia regională ca pe o cale atractivă de rezolvare a conflictelor etnoteritoriale (de pildă, Gurr, 1994; Lapidot, 1997; McGarry și O'Leary, 1993). În argumentația lui Bogdanor (1999), recunoașterea și instituționalizarea „trăsăturilor distinctive ale părților separate” (p. 194) ale unei țări pot diminua sprijinul pentru independența deplină, de fapt consolidând astfel statul. Se consideră că satisfacția generală față de autonomia obținută, o loialitate crescută față de stat ca urmare a relațiilor oficiale concrete dintre stat și regiune și o divizare în cadrul mișcărilor regionaliste contribuie la izolarea extremiștilor și la consolidarea poziției regiunilor ca părți integrante ale statului existent (Bogdanor, 1999). Alte voci au afirmat că trasarea granițelor și crearea de instituții politice și administrative nu numai că va împăca revendicările regionaliste, ci va stimula totodată conștiința caracterului regional distinct și va contribui la legitimarea mișcărilor autonomiste (Giordano, 2000; Keating, 1998:80; Roessingh, 1996).

Ideea caracterului regional distinct sau existența unei identități colective, legate de expresia politică a intereselor regionale este crucială pentru apariția unei mișcări regionaliste (Máiz, 2003; Schrijver, 2004). Este necesară combinarea construirii și menținerii unei comunități mentale regionale cu politizarea și mobilizarea membrilor săi (Van der Wusten și Knippenberg, 2001). Kaplan (1999) remarcă faptul că identitatea națională „se situează într-o ierarhie de identități cu bază geografică care coexistă cu ea și se află uneori în competiție cu ea”. Mai mult de atât, „identitatea națională a apărut ca cea mai semnificativă” dintre numeroasele trepte identitare de la „comunitatea globală” pînă la individ (p.31). Regionalismul semnalează prezența acestor identități aflate în concurență. Regionalizarea ca răspuns la un proiect politic regionalist marchează sfîrșitul unui episod al politicii regionaliste (Van der Wusten și Knippenberg, 2001), însă în același timp stabilește condițiile instituționale pentru următorul ciclu politic. Prima parte a studiului de față examinează construirea unei identități regionale ca o precondiție a regionalismului de după regionalizare. Cea de a doua parte descrie modurile în care introducerea regionalizării schimbă oportunitățile politice de mobilizare a sprijinului și de politizare a identităților regionale.

Studiul de față prezintă o comparație a trei regiuni din trei state în care au fost introduse guvernările regionale: Galicia în Spania, Bretagne în Franța și Țara Galilor în Marea Britanie². Regionalizarea nu este realizată în același fel și cu aceleași motivații în fiecare caz, iar acest lucru poate fi legat de diferențele durabile dintre contextele politice din diferite state sau diferențele dintre diferite tradiții statale (Loughlin și Peters, 1997). În Franța regionalizarea a fost realizată la începutul anilor '80, motivată fiind în principal prin argumente funcționale, tehnocrate, într-o manieră standardizată și ierarhică, în care toate regiunile au

obținut aceleași puteri, ca parte a unei structuri cu mai multe nivele teritoriale de administrare și cu ideea republicii unice și indivizibile ca fundal, limitându-se astfel nivelul de autonomie și ignorându-se cât de mult posibil revendicările teritoriale întemeiate pe specificitatea culturală sau istorică. În Spania, în acord cu „tradiția de stat germanică” (Loughlin și Peters, 1997), regionalizarea a fost o parte din tranziția spre democrație după regimul autoritarist și a produs o structură (cvasi)federală. Autonomia regională a fost introdusă la începutul anilor '80, după regimul lui Franco, și întrucât centralizarea și opresiunea culturilor regionale era asociată cu franchismul, s-a acordat multă atenție cererilor regiunilor, precum Țara Bascilor și Catalonia, fapt ce a avut ca rezultat o structură asimetrică cu statut special pentru cele trei regiuni recunoscute ca „naționalități istorice”: Țara Bascilor, Catalonia și Galicia. În Regatul Unit regionalizarea a fost realizată printr-o abordare pragmatică, de la caz la caz, cu o mare toleranță față de anomalii administrative și pluralismul cultural. Drept urmare, nivelele de autonomie au fost în mare măsură hotărâte în funcție de revendicările publice și au rezultat într-o structură profund asimetrică, cu un parlament cu puteri legislative primare în Scoția, o adunare cu puteri legislative secundare și consilii care nu sînt alese, ale administrației deconcentrate, în regiunile engleze.

La baza alegerii celor trei regiuni pentru comparație a stat o serie de asemănări existente între ele înaintea de regionalizare: Galicia, Bretagne și Țara Galilor sînt regiuni cu un caracter cultural și istoric distinct recunoscut și au avut anterior regionalizării (mici) mișcări regionaliste și organizații culturale regionale, centrate în principal pe limbile regionale, galiciană, bretonă și gallo, și respectiv, galeză. Ele au obținut într-adevăr o formă de autonomie regională, iar revendicările regionaliste din acele regiuni au constituit un motiv în acest sens, cu toate că regionalizarea statului a fost mult mai mult o reacție la conflictele din alte zone (Țara Bascilor, Catalonia, Corsica, Scoția, Irlanda de Nord). Ele se aseamănă și într-o serie de alte moduri: sînt de mărimi asemănătoare (atît în termeni demografici, cît și geografici), sînt regiuni relativ sărace în țările lor și sînt localizate periferic.

Identitatea și identificarea regională

Termenul de identitate regională se poate referi la identitatea unei zone sau a unui grup de oameni, ca termenul de națiune, dar și la identitatea sau identitățile indivizilor care aparțin unui astfel de grup sau sînt legați de acea zonă. Deoarece termenul de identitate este perceput uneori static, în vreme ce identitățile respective pot fi schimbătoare și se pot suprapune parțial cu alte identități, termenul de identitate regională lasă o mulțime de lucruri de explicat. În această privință, Paasi (1986, 1996) face o distincție între conștiința regională a locuitorilor și identitatea unei regiuni. Recurgînd la termenul de conștiință regională, atenția se concentrează asupra practicilor indivizilor, asupra identificării cu o regiune ca ceva care se

poate schimba în timp și care poate coincide cu identificarea cu alte grupuri sau locuri. Întrucât regionalismul contestă puterea politică a statului și omogenitatea culturală a statului-națiune, este în mod special utilă examinarea coexistenței identificării regionale și naționale. Bretagne, Galicia și Țara Galilor sînt regiuni în care majoritatea locuitorilor se identifică cu regiunea lor, după cum se identifică și cu statul. Doar în Țara Galilor există un procent considerabil care se consideră galezi și cîtuși de puțin britanici, în schimb în Bretagne această categorie este aproape inexistentă.

Tabelul. 1.

Identificarea cu regiunea și cu statul a locuitorilor celor trei regiuni

	Galicia 2002	Bretagne 2001	Țara Galilor 2003
Regională*, nu națională**	7	2	21
Mai mult regională decît națională	25	15	27
În aceeași măsură regională și națională	58	57	29
Mai mult națională decît regională	4	17	8
Numai națională	5	8	9
Alta/Nu răspunde	1	2	6
Total	100	100	100
N	606	1007	988

Surse: Centro de Investigaciones Sociológicas, 2002, Cole, 2004a, Jones et al, 2004

* Galiciană, bretonă, galeză

** Spaniolă, franceză, britanică

Însă s-au schimbat oare conștiința regională și cea națională după regionalizarea administrativă? Potrivit acestor sondaje, care au fost efectuate în mai multe rînduri după regionalizare (vezi anexele), răspunsul este că nu s-au schimbat mult, cel puțin nu în situația în care pui oamenii să aleagă între o regiune, o națiune sau amîndouă. În Galicia și Țara Galilor nu s-a înregistrat o creștere semnificativă în proporția celor care se identifică drept galicieni sau galezi, fie în combinație cu o identitate spaniolă sau britanică, fie că nu. Ar trebui remarcat că majoritatea oamenilor se considerau mai de demult drept galezi sau galicieni, însă nu a existat un curent înspre o identificare mai puternică sau mai exclusiv galiciană sau galeză. Pe de altă parte, nu a avut loc nici o întărire a identificării cu statul; oamenii din regiunile respective care nu se considerau deloc spanioli sau britanici înainte, nu au fost stimulați să o facă nici după ce statul a fost dispus să acorde regiunii lor o formă de autonomie în cadrul statului. Numai în Bretagne, cu o întrebare formulată diferit, a devenit atașamentul față de regiune mai important,

cu toate că nu în detrimentul națiunii, ci în cel al municipalității. Proeminența Franței ca sursă de identificare a fost arătată în tabelul 1. Așadar, gradul de identificare al locuitorilor acelor regiuni cu regiunile respective și/sau cu statul nu s-a schimbat după regionalizare, însă aceasta nu înseamnă că identitatea lor regională colectivă nu s-a schimbat.

Nu doar identificarea individuală a oamenilor se poate schimba, cu toate că, după cum am arătat mai sus, ea poate foarte bine fi destul de stabilă în vreme ce contextele instituționale se schimbă; identitatea unei regiuni ca zonă sau identitatea de grup a unei comunități regionale poate la fel de bine să se schimbe. Paasi (1986, 2002) distinge trei procese simultane prin care „iau naștere” regiunile: emergența unei forme teritoriale, o formă simbolică și o formă instituțională. Regiunile Bretagne, Galicia și Țara Galilor existau deja în diferite feluri înainte ca ele să devină regiuni administrative, însă aceste trei procese pot constitui totuși bune indici pentru studierea schimbărilor în regiunile deja existente. Pe măsură ce granițele unei regiuni administrative sînt fixate (deși nu neapărat fără a fi contestate), chiar dacă forma teritorială a altor regiuni poate fi vagă, este probabil ca regionalizarea administrativă să afecteze forma teritorială a acelor regiuni. Granițele alese pentru regiunea administrativă pot include zone care nu sînt parte a regiunii în alte contexte sau părți ale teritoriului regiunii – așa cum fusese el perceput în mod obișnuit înainte – pot fi excluse din teritoriul administrativ al regiunii.

Doar în una din cele trei regiuni sînt contestate granițele regiunii administrative. Bretagnea administrativă nu include departamentul Loire-Atlantique din jurul orașului Nantes, care fusese înainte parte a ducatului și provinciei istorice Bretagne, și care continuă să fie considerat și astăzi parte a Bretagne în toate contextele, cu excepția celui administrativ. Aceasta nu e o reflectare a unei opțiuni ideologice de a fărîmița teritoriile regiunilor rebele, ci a unei abordări funcționaliste ce și-a propus regiuni de mărimi similare, care să piveze în jurul centrelor urbane (Rennes și Brest, Nantes și Angers). În mod contrar așteptărilor, cu funcționarea de-a lungul a aproape 20 de ani a regiunii administrative fără Loire-Atlantique, noua formă teritorială nu a fost acceptată la un nivel mai general. Sondajele de opinie indică o preferință majoritară persistentă pentru „reunificarea” în cadrul Bretagne-iei administrative a departamentului Loire-Atlantique¹, și aceasta a rămas un subiect major de campanie al mișcărilor regionaliste bretone.

În Țara Galilor și Galicia teritoriile administrative au coincis cu ceea ce erau deja considerate în cea mai mare parte granițele istorice, iar teritoriile regionale sînt necontestate și larg recunoscute. Aceasta nu înseamnă că forma teritorială a acelor regiuni nu s-a schimbat după regionalizare dacă luăm în seamă divizările teritoriale interne. În Țara Galilor există o distincție clară între nord-vestul rural, vorbitor de galeză, și sud-estul industrial, relativ „anglicizat”. Cu toate că nu a afectat în nici un fel dezbaterile referitoare la granițele exterioare ale Țării Galilor,

zona de nord-vest era considerată în multiple feluri „mai galeză” decît sud-estul. Chiar dacă acest lucru continuă să fie valabil și azi într-o anumită măsură, regionalizarea a confirmat „galezitatea” altor zone din Țara Galilor, cu o concentrare a tuturor partidelor politice asupra ambelor părți ale regiunii, cu inscripționarea bilingvă a tăblițelor indicatoare în întreaga Țară a Galilor – indiferent că vorbește cineva galeza sau nu, și cu acceptarea generală a orașului Cardiff, din sud, drept capitala regiunii. În Bretagne există o divizare internă similară, cu o zonă de vest unde se vorbește bretona în mod tradițional și care este considerată „mai bretonă” decît partea estică. Galicia, ca majoritatea regiunilor, are diferențe interne – urban vs. rural, muntos vs. de coastă etc. – însă nici o parte a sa nu este socotită mai galiciană decît celelalte. Limba regională nu are leagăne istorice sau contemporane, după cum nu au nici partidele regionale.

Deși Bretagne, Galicia și Țara Galilor purtau aceste nume și înainte de regionalizare, ele au totodată o denumire diferită în limba lor regională. „Breizh”, „Galiza” și „Cymru” nu sînt folosite doar ca traduceri în paralel cu alte nume, ci poartă semnificații specifice ca simboluri teritoriale. Cu siguranță, într-un context lingvistic francez, spaniol sau englez folosirea acestor nume accentuează caracterul regional distinct, aceasta fiind cauza pentru care ele sînt folosite de către mișcările regionaliste. Dintre noile autorități regionale create prin regionalizare, numai cea galeză folosește și „Cymru” și „Wales”, în respectul strict al bilingvismului oficial adoptat. De pildă, Adunarea Galeză are două site-uri web: www.wales.gov.uk și www.cymru.gov.uk. În general, Adunarea Galeză a adoptat simbolurile existente anterior ale Țării Galilor, precum drapelul, imnul și sfîntul care patronează regiunea, și le-a folosit în noul său discurs. Același lucru s-a întîmplat și în Galicia, unde publicațiile și manifestările au fost dichisite încă de la început cu drapelul, imnul sau blazonul Galiciei istorice. Astfel, se creează o continuitate istorică între regiunea autonomă actuală și predecesorii din trecut. Unele din aceste simboluri teritoriale, precum imnul, drapelul, sau, în cazul Țării Galilor, o echipă galeză de rugby și una de fotbal sînt prezentate uneori nu numai alături de simboluri ale statului, ci coexistînd pe picior de egalitate cu ele și cu imnurile, drapelele etc. ale altor națiuni, și, ca atare, în potențial conflict cu ele. Un exemplu al acestui rol al simbolurilor regionale apărute după regionalizare este cel al vizitelor în străinătate ale șefilor de guverne regionale. Cînd președintele guvernului breton, galician sau galez vizitează un alt stat, sînt intonate imnurile respective și, de pildă, drapelul galician flutură alături de cel al Argentinei, regiunea obținînd un statut asemănător statutului oricărui alt stat.

Cu toate că noua administrație regională în sine constituie o instituție majoră în construirea unei identități regionale, am ales alte două tipuri de instituții pentru a examina evoluția „configurației instituționale” a regiunilor după regionalizare: mass media și limba (regională), ambele de relevanță deosebită pentru politica

regionalistă. Toate cele trei regiuni au ziare regionale, iar în Bretagne și Galicia ele sînt (de departe) cele mai populare ziare. În Țara Galilor predomină ziarurile engleze, mai cu seamă tabloidele. Ziarele regionale prezintă evident știrile regionale, însă acoperirea regională diferă și e aleatorie. Ziarele se pot concentra asupra prezentării evenimentelor care se întîmplă într-un anumit loc, însă pot prezenta de asemenea relatări generale, cu o punere în lumină a dimensiunii lor regionale. Cînd statisticile generale sînt prezentate doar pentru regiune sau prognoza meteo apelează la o hartă a regiunii, în locul statului ori al unui alt teritoriu, aceasta sporește sentimentul unei identități regionale. Regionalizarea a oferit oportunități presei regionale să prezinte știri politice și referitoare la strategii politice cu o dimensiune regională, iar în Galicia și Țara Galilor au făcut acest lucru din ce în ce mai mult. În aceste regiuni a avut loc, după regionalizare, o creștere a punerii în lumină a dimensiunii galeze sau galiciene a anumitor evenimente, care nu sînt uneori legate direct de regiunea respectivă, precum extinderea UE sau războiul din Irak. De asemenea, apariția unei noi media regionale a fost direct legată de regionalizare. Înființarea în Țara Galilor a unei Adunări regionale a dat ideea unor (două) tabloide britanice să introducă ediții galeze, după cum existau deja în Scoția (deși concentrate mai mult pe sport și viața mondenă galeză decît pe politică). În Galicia guvernarea regională însăși s-a implicat în înființarea și finanțarea unui post de televiziune regional. În Bretagne regionalizarea a schimbat peisajul media mult mai puțin. Ziarele regionale existente s-au concentrat mai mult asupra altor teritorii, mai mici (departamente) sau mai mari (Grand Oueșt) decît Bretagne, iar acest lucru nu s-a schimbat după regionalizare. Așa că în realitate nu a existat nici un ziar breton care să se folosească de noul context al știrilor după regionalizare. Forma de regionalizare din Franța a jucat și ea un rol, departamentele păstrîndu-și puterile, iar regiunile rămînînd mai mult o entitate administrativă decît una politică.

Întrucît strategia politică lingvistică regională este în cea mai mare măsură un domeniu transferat (parțial) regiunilor, regionalizarea poate avea un impact semnificativ asupra limbii regionale. Situația socio-lingvistică din Galicia diferă de cea din Bretagne și din Țara Galilor. În Galicia aproape toată lumea vorbește galiciană – în jur de 90% din populație, iar numărul celor care o înțeleg este încă și mai mare. Deoarece este considerată simbol regional, dar și din cauză că opresiunea limbilor regionale rămîne strîns asociată cu regimul lui Franco, impulsivitatea limbii regionale a devenit normă în politica regională. În educație, guvernările regionale au introdus galiciană ca obiect de studiu obligatoriu și posibilitatea de a o folosi ca limbă maternă pentru predarea celorlalte materii. Administrația regională însăși a adoptat galiciană ca prima sa limbă de lucru, în dezbaterile sale, dar și în comunicarea cu cetățenii. Deoarece virtual toată lumea știe vorbi și poate înțelege galiciană, nu a existat prea mare rezistență față de

aceste politici. Ele au schimbat totuși statutul social al galicienei, a cărei folosire tinsese anterior să se restrângă la familie și la alte folosințe neoficiale, însă care de la regionalizare încoace a devenit și limbă oficială.

În Țara Galilor și Bretagne limba regională este vorbită mult mai puțin, însă există totuși din anii '80 o politică lingvistică în Țara Galilor care are ca țintă bilingvismul. Majoritatea măsurilor – precum înființarea unui post de televiziune în limba regională, statutul co-oficial al galezei, obligativitatea acesteia ca obiect de studiu în școli – antedatează regionalizarea, însă guvernarea regională a continuat în mod cert această abordare. Adunarea Galeză funcționează oficial în două limbi, cu traducerea în direct a dezbaterilor și cu toate publicațiile redactate în două limbi, însă în practică engleza este predominantă. De asemenea, există o considerabilă opoziție populară, nu împotriva ideii păstrării limbii regionale, ci împotriva obligativității acesteia ca obiect de studiu în școli și a acordării de prioritate la angajare vorbitorilor de galeză (Cole și Williams, 2004). În Bretagne, posibilitatea pentru consiliul regional să urmărească o politică lingvistică bretonă este restrânsă de constituția franceză, care stipulează că franceza este unica limbă a serviciilor publice. Consiliul regional a adoptat o atitudine pozitivă față de limba bretonă, însă mai cu seamă ca moștenire regională, neîncercînd să promoveze o administrație sau educație regională bilingvă⁴. Cu toate că, întocmai ca în Țara Galilor, ideea bretonei ca simbol regional și moștenire demnă de protecție este larg împărtășită, există tot atât de multă opoziție față de politicile care ar trece dincolo de facilitarea folosirii bretonei de cei care doresc să o facă.

Politica regionalistă

Nici dezvoltarea identității unei regiuni, nici rolul pe care îl joacă regiunea în identificarea indivizilor cu diverse teritorii nu se traduce direct în voturi pentru mișcările regionaliste ori în legitimitatea unui aranjament de autonomie teritorială. Întrebările în legătură cu nivelul de autonomie dorit reflectă legitimitatea puterilor deja transferate regiunilor precum și sprijinul publicului pentru propunerile regionaliste (sau centraliste), (vezi tabelul 2). În toate cele trei regiuni avute în vedere aici există un sprijin masiv pentru o formă sau alta de autonomie regională, ceea ce nu a fost întotdeauna cazul în trecut; în Țara Galilor, de pildă, 49,9% din cei care au votat s-au exprimat împotriva devoluției la referendumul din 1997. În nici una din aceste regiuni regionalizarea nu a provocat un sprijin larg sau crescut pentru independența totală. Independența este în mod clar mai populară în Țara Galilor decât în celelalte regiuni, însă sprijinul pentru independență nu a crescut după regionalizare, după cum nici nu a scăzut. Totuși, în toate cele trei regiuni există sprijinul majorității pentru acordarea mai multor puteri regiunii, însă în Bretagne acest sprijin abia este majoritar. În Țara Galilor și Galicia s-a înregistrat în mod clar o creștere a sprijinului pentru mai multă autonomie și în același timp

o scădere a sprijinului pentru centralizare. Aceasta din urmă înseamnă o acceptare mai generală a autonomiei regionale, așa cum a fost introdusă, și o legitimitate crescută a guvernului și adunării regionale. Faptul că în ambele regiuni s-au organizat referendumuri pentru a decide dacă să se introducă sau nu autonomia regională se poate să fi susținut legitimitatea instituțiilor regionale. În același timp, intensificarea revendicării unor aranjamente de autonomie cu o bătaie mai lungă, precum federalizarea sau un parlament legislativ, arată faptul că satisfacția față de autonomia regională acordată a scăzut în realitate în timp, cel puțin în Galicia și Țara Galilor. Datele sondajelor efectuate în Bretagne nu lasă loc nici unei concluzii de creștere a sprijinului pentru regionalizare, însă nu există nici un semn de scădere a acestuia. Așadar, în vreme ce regionalizarea nu a schimbat sprijinul popular pentru independență, ea nu a „satisfăcut” cererile de mai multă autonomie, dimpotrivă, în Galicia și în Țara Galilor aceste revendicări au devenit mai populare după regionalizare.

Tabelul 2.

Preferințele pentru organizarea statului, în procente

	Galicia 2002	Bretagne 2001	Țara Galilor 2003
Stat centralizat	7	2	20
Regiunile autonome			
în forma lor prezentă	53	44	25
Autonomie regională extinsă	27	46	36
Independență*	3	-	13
NA	10	9	5
Total	100	100	100
N	606	1007	988

Sursă: Centro Investigaciones Sociológicas, 2002. Cole 2004, Jones et al., 2004.

*Această categorie a fost diferit formulată în fiecare regiune: în Galicia – ca „drept la independență”, care a produs un rezultat foarte asemănător celui obținut la chestionarea directă a oamenilor dacă sînt în favoarea independenței totale a Galiciei. În Bretagne, ea a fost formulată „Bretagne ar trebui să fie autonomă”, ceea ce nu este același lucru cu independența. În Țara Galilor au fost două răspunsuri separate, independență față de Regatul Unit și față de UE, sau independență, însă parte a UE. Ambele categorii sînt puse laolaltă aici; sprijinul pentru „autonomie” în Bretagne a fost de 12%, sprijinul în Țara Galilor pentru independență și față de UE – 6%, iar în cadrul UE – 7%.

În ce măsură oferă regionalizarea noi oportunități pentru mișcările regionaliste (sau pentru orice grup politic) de a mobiliza sprijinul sau de a urmări un proiect politic? Depinde de măsura în care apare o scenă politică regională separată. Potrivit lui Michael Keating (1997, p.390), „o regiune este un spațiu politic atunci cînd

asigură o arenă de dezbateră politică, un cadru pentru cîntărirea chestiunilor și propunerilor, și un spațiu recunoscut de actori ca nivelul la care deciziile pot fi luate în mod legitim”. Un indicator standard al importanței și legitimității alegerilor precum și al calității administrației îl reprezintă gradul de participare la alegeri. În toate cele trei regiuni participarea la alegerile regionale a fost mai scăzută decît la alegerile naționale, însă nu așa de scăzută ca la alegerile europene. Mai cu seamă în Țara Galilor rata de neparticipare la alegerile regionale este foarte ridicată.

Într-un neparticiparea depinde și de o mulțime de alți factori, mult mai interesantă este concentrarea asupra campaniilor electorale regionale. În Țara Galilor și în Galicia alegerile regionale sînt în mare măsură ocazii de dezbateră a chestiunilor regionale iar considerațiile naționale ori locale sînt de mică importanță. În Bretagne, ca în alte regiuni franceze, alegerile regionale par a fi în primul rînd un eveniment național – un test la jumătatea mandatului pentru guvernul național – și în același timp o concentrare asupra reprezentării intereselor departamentelor în consiliul regional. Atenția este așadar împărțită între teritoriale trei nivele – național, regional și local (departamentele), în loc să fie îndreptată predominant asupra regiunii, lucru ce și-a pus amprenta și asupra regionalizării organizațiilor partidelor politice. După cum am menționat, toate partidele politice franceze (cu excepția ecologiștilor) au federații departamentale ca blocuri de construcție de bază în organizațiile lor. De la regionalizare încoace, odată cu nevoia de a elabora manifeste electorale regionale și de a veni cu strategii politice regionale, toate partidele politice din Bretagne au creat cîte o organizație regională, însă toate au rămas organe de coordonare *ad-hoc* și platforme de discuție între deținătorii de funcții executive de partid fără birouri permanente și legături oficializate cu partidul național sau membrii de partid. În Galicia și Țara Galilor, după regionalizare, filialele regionale ale partidelor cu acoperire națională au evoluat tot mai mult spre partide politice semi-independente, cu propriile organizații profesionale.

În vreme ce, într-un sondaj, oamenii pot spune da sau nu pentru o chestiune anume, precum autonomia regională, la alegeri votanții trebuie să își cîntărească preferințele pe care le au în mai multe chestiuni și să stabilească prioritățile. Cele trei regiuni din comparația noastră sînt caracterizate de mult timp prin dominația electorală a unui partid politic hegemonic: coaliția de centru-dreapta RPR-UDF în Bretagne, conservatorul Partido Popular (anterior Alianța Popular) în Galicia și Partidul Laburist în Țara Galilor. La momentul regionalizării, principalii rivali din cadrul regiunii, la alegerile naționale sau la primele alegeri regionale au fost partidele care erau, de asemenea, principalul lor oponent și pe scena politică națională: Parti Socialiste în Franța, PSOE în Spania și conservatorii în Regatul Unit. Principalele trei partide regionaliste, Union Démocratique Bretonne (UDB), Bloque Nacionalista Galego (BNG) și Plaid Cymru erau încă partide foarte mici înainte de regionalizare, obținînd 2%, 6% și, respectiv, 9% din voturile exprimate

la alegerile naționale. În Bretagne și în Galicia mai existau alte câteva partide regionale, toate marginale. În Galicia și în Țara Galilor, după introducerea alegerilor regionale partidele regionale au devenit mult mai importante. Atît BNG cît și Plaid Cymru au înregistrat o creștere obținînd între 20 și 30% din voturile de la alegerile regionale, cu o creștere considerabilă a popularității și la alegerile naționale. Ambele partide au devenit al doilea mare partid din regiune după regionalizare. Dacă alegerile regionale au înlesnit maturizarea BNG și Plaid Cymru, acest lucru nu a avut însă loc în Bretagne. UDB a continuat să obțină același scor la alegerile regionale pe care îl obținuse anterior la cele legislative, între 2 și 3%. Concentrarea sa pe alegerile regionale a determinat o participare încă și mai puțin consistentă la alegerile naționale și cu rezultate variabile. Numai în 2004 UDB a cunoscut o îmbunătățire, semnificativă prin obținerea pentru prima dată de locuri în Conseil Régional. Totuși, nu știm dacă aceasta s-a întîmplat din cauză că au fost mai mulți votanți atrași de UDB sau din cauză că acesta a profitat de pe urma participării sale la coaliția electorală ca partener junior al Le Verts; verzii au obținut șapte locuri în urma acestei înțelegeri, UDB doar trei. Pe scurt, nici un partid breton nu a profitat de pe urma regionalizării ca Plaid Cymru sau BNG.

Autonomia regională, orice formă ar lua ea în revendicări, este unul din obiectivele centrale ale partidelor regionaliste. Regionalizarea înseamnă, de aceea, că principalul obiectiv al unui partid regionalist este cel puțin parțial atins. În Bretagne, Galicia și Țara Galilor nivelul de autonomie de după regionalizare nu a realizat obiectivele UDB, BNG și Plaid Cymru din acel moment. Nici unul dintre acestea nu era un partid clar separatist, care să își propună independența totală ca țel, deși BNG nu se situa departe de această poziție cerînd autodeterminare (*autodeterminación*) națională și lăsînd deschisă independența ca opțiune finală. UDB și Plaid Cymru au evitat termenul independență întrucît nu era foarte popular în rîndul alegătorilor. Momentul regionalizării a fost unul de revizuire a obiectivelor partidelor, nu doar din pricină că parte a revendicărilor lor au fost îndeplinite și ideologia partidului a trebuit după aceasta „actualizată”, ci și din cauză că introducerea alegerilor regionale și a scenei politice regionale înseamnă o schimbare a infrastructurii politice și oportunități schimbate sau stimulente pentru mobilizarea sprijinului.

Aruncînd o privire asupra programelor politice prezentate de BNG la alegerile generale și regionale care au avut loc din 1981 încoace, se constată o tendință clară de moderare a revendicărilor și propunerilor (Schrijver, în curs de apariție). Afirmăția că Galicia este o națiune a rămas omniprezentă de-a lungul anilor, însă influența acestui fapt asupra proiectelor politice s-a schimbat. A dispărut accentul de pe autodeterminare și suveranitate națională, după cum a dispărut respingerea totală a statului spaniol, a Constituției și a Statutului de Autonomie. BNG țintește acum la construirea unui „stat plurinațional”. În același timp, BNG și-a moderat

dramatic poziția pe eșichierul stînga-dreapta. De la rădăcinile sale ca partid marxist-leninist în anii '60 și '70, BNG s-a retras treptat spre centrul politic în anii '80 și '90, iar acum poate fi socotit drept un partid umbrelă de centru-stînga. În opinia lui Barreiro Rivas (2003), această moderare ideologică este în mare parte rezultatul unor opțiuni strategice. Principalul context al acestor opțiuni l-a constituit schimbarea situației după introducerea unui nivel regional de guvernare și mai cu seamă a alegerilor la nivel regional. Cea mai dramatică schimbare de strategie a fost făcută la adunarea BNG din 1982 – la un an de la regionalizare – de a abandona complet ideea unui stat galician independent și de a forma în loc un instrument valid pentru a concura electoral și politic în Galicia autonomă.

În Țara Galilor, reacția Plaid Cymru la regionalizare a fost la început foarte asemănătoare. Cu oportunitatea de a obține locuri în întreaga Țara Galilor în sistemul de reprezentare proporțională, în locul a doar cîteva fotolii la Westminster reprezentînd circumscripțiile nord-vestice, Plaid Cymru avea oportunitatea de a cîștiga locuri în sud-estul mai „anglicizat”. Pentru a face aceasta, partidul a ales să se concentreze mai puțin asupra chestiunilor sale tradiționale, autonomia regională și limba galeză, și mai mult pe problemele cotidiene într-o încercare de a atrage mai mulți votanți. O exemplificare a acestei mișcări a reprezentat-o schimbarea numelui său oficial într-unul bilingv „Plaid Cymru – the Party of the Wales”, în locul variantei exclusiv galeze. Un motiv suplimentar pentru a lăsa deoparte deocamdată revendicările de extindere imediată a autonomiei era majoritatea fragilă cu care a fost aprobată prin referendum înființarea Adunării Galeze, 50,1%; s-a considerat că era mai bine „să se facă Adunarea să funcționeze” întîi, pentru a-și dovedi valoarea (McAllister, 2003). Totuși, aceasta nu a împiedicat dezbateri interne pe marginea unei adaptări de nivel mai profund a ideologiei și obiectivelor sale, iar în 2003, la patru ani după regionalizare, Plaid Cymru declara independența totală a Țării Galilor (cu adăugirea, în cadrul UE) ca obiectiv final. Acesta a fost un pas mare întrucît partidul evitase ceea ce devenise încetățenit în trecut drept „cuvîntul-care-începe-cu-i”. Principalul motiv pentru această mișcare a fost faptul că celelalte partide, cu acoperire britanică îmbrățișaseră și ele autonomia regională și chiar veniseră cu planuri pentru mai multă autonomie, criticile; au mai fost și întetite pe măsură ce partidul a devenit mai important și mai profesional în noua Adunare, la adresa a ceea ce era etichetat drept obiective „vagi”, și nemulțumirea membrilor de partid față de strategia partidului de a se concentra mai puțin asupra a ceea ce erau considerate chestiunile sale centrale, autonomia și limba.

UDB este cel mai mare partid politic breton și singurul partid regionalist din regiune care a participat constant la alegeri în ultimele decenii. Din anii '70 obiectivul constituțional al UDB nu s-a schimbat și același termen a fost folosit constant: *autonomie régionale*. Autonomia regională, cu o adunare bretonă aleasă direct, cu puteri legislative, era revendicarea din programul său politic elaborată

în 1977, și continuă să fie obiectivul UDB la mai bine de 25 de ani de atunci. În încercarea de a evita orice confuzie cu separatismul, UDB nu vorbește de o națiune bretonă, ci preferă termenul *peuple* sau *pays*, deoarece *nation* ar fi asociat în Franța cu statul și cu suveranitatea. Ceea ce s-a schimbat însă în anii '80, în momentul regionalizării, au fost contextul în care era prezentată autonomia regională și argumentele UDB pentru a o legitima. Aceasta a coincis cu o schimbare ideologică de la marxism la o poziție federalistă europeană și ecologistă. Principala cauză a acestei schimbări a fost faptul că argumentele și sloganurile din anii '70 („Bretagne = colonie”) își pierduseră atractivitatea, iar noile evoluții, precum integrarea europeană și politica ecologistă, au devenit mai populare în Bretagne, în Franța și în întreaga Europă (Monnier, 1998). Regionalizarea a avut un impact mult mai mic asupra obiectivelor și strategiilor UDB.

Regionalizarea nu înseamnă numai un nou context politic pentru partidele politice regionaliste, dar și pentru filialele regionale ale partidelor cu acoperire națională. Întrucât partidele regionaliste sînt, prin definiție, deja concentrate asupra regiunii, adaptarea partidelor franceze, spaniole și britanice se poate să fi fost o provocare încă și mai mare. În ce privește organizarea, regionalizarea a stimulat o serie de schimbări, după cum am arătat mai sus, antrenînd dezvoltarea unor organizații regionale cu o funcționare mai independentă (în Galicia și Țara Galilor) sau cu formarea de platforme regionale pentru dezbatere și coordonare (în Bretagne). Dar și încorporarea chestiunilor regionale în ideologia lor s-a schimbat după regionalizare. Deoarece alegerile regionale sînt evenimente în care interesele regionale sînt în joc, filialele regionale ale partidelor cu acoperire națională au trebuit să vină cu, sau să își extindă perspectiva asupra regiunii. Pentru toate partidele politice majore, adoptarea unei viziuni măcar simbolic pozitive asupra identității și culturii regionale a făcut parte din aceasta. Filialele regionale ale principalelor partide cu acoperire națională (RPR, UDF și Parti Socialiste; Partido Popular și PSOE; Laburiști, Conservatori și Liberali-Democrați) au început cu toatele să își garnisească manifestele cu simboluri regionale, precum drapelul sau sloganuri regionale în limba regională.

Însă cele mai multe au mers mult mai departe în adaptarea lor regională. Partido Popular de Galicia, cunoscut în Spania în ansamblu ca partid al centralizării, a adoptat un discurs clar regionalist în Galicia și a prezentat propuneri pentru mai multă autonomie regională, regionalizarea Senatului și influență directă a regiunilor spaniole „la Bruxelles”. Dar și Partidul Laburist Galez a făcut un efort pentru a pune în lumină diferențele față de Partidul Laburist britanic ca întreg, respingînd deschis o serie de planuri ale guvernului laburist *de la* Westminster. Aceasta a inclus o schimbare a preferințelor pentru puterile pe care ar trebui să le dețină Țara Galilor; înainte de regionalizare laburiștii galezi erau în favoarea unei Adunări cu puteri limitate, pentru ca numai după patru ani guvernul laburist din Adunare să creeze o comisie care să

examineze posibilitățile pentru puteri legislative pentru Țara Galilor, așa cum avea Scoția. Unele partide sînt deja în favoarea regionalizării sau federalizării la nivel național (PSOE, Liberal-Democrații, Les Verts), însă în aceste cazuri secțiunile regionale ale acestor partide au adăugat existența unei identități, istorii și culturi regionale ca argumente pentru autonomia regională. Dezvoltarea unei versiuni „mai regionale” a partidelor, inclusiv adoptarea discursurilor regionaliste și opoziția deschisă față de propriul partid național, a avut loc în mai puțină măsură în Bretagne. Persistența departamentelor ca entități administrative și politice cu propriile interese, sistemul de cumul de mandate, în care consilierii regionali sînt în același timp primari, consilieri departamentali, parlamentari sau chiar miniștri în guvernul național, precum și absența puterilor legislative primare sau secundare pentru regiune dau o explicație pentru diferența evoluțiilor din Galicia și Țara Galilor. Însă în aceste două regiuni competiția electorală a partidelor regionaliste a jucat și ea un rol important, în vreme ce în Bretagne UDB nu a putut reprezenta o amenințare serioasă. Avansul înregistrat de Coalición Galega, moderat regionalistă, și de BNG a constituit o cauză importantă pentru Partido Popular și PSOE din Galicia să adopte un discurs mai regionalist. În ce privește Țara Galilor, creșterea înregistrată de Plaid Cymru după regionalizare a provocat panică și o schimbare de strategie pentru Partidul Laburist Galez.

Concluzii

Cu toate că Galicia, Țara Galilor și Bretagne sînt părți ale unor state cu tradiții de stat diferite și că guvernele lor regionale dețin puteri diferite în tipuri diferite de structuri administrative regionale, se pot distinge o serie de similarități în evoluția regionalismului de după regionalizare. Pentru majoritatea locuitorilor lor, o identificare regională nu exclude identificarea națională, iar acest lucru nu s-a schimbat după regionalizare. Aceasta nu înseamnă că nu există o concurență între cele două identități în anumite contexte. În toate cele trei regiuni există un sprijin majoritar pentru mai multă autonomie, respingîndu-se ideea că aranjamentele actuale de autonomie ar cauza o „satisfacție generală”. Însă previziunile potrivit cărora regionalizarea ar duce la un separatism crescut și la fărîmîțarea statului național nu s-au materializat și nici nu există indicii ale unui sprijin popular puternic pentru independență. Să însemne aceasta, așadar, că regionalismul nu a înregistrat nici o schimbare semnificativă? Nu neapărat, însă există cîteva diferențe clar marcate în evoluțiile din cele trei regiuni.

Mai cu seamă diferențele dintre evoluția regionalismului după regionalizare în Galicia și Țara Galilor, pe de o parte, și Bretagne pe de altă parte, precum și consecințele pe care le-au atras după sine instituțiile și alegerile regionale sînt izbitoare. În vreme ce BNG și Plaid Cymru au devenit partide politice importante în regiunile în care activează, ceea ce nu era cazul înainte de regionalizare, UDB și oricare alt partid breton au rămas relativ marginale. S-ar putea susține că regionalismul galez s-a bucurat

întotdeauna de mai mult sprijin, însă în urmă cu trei decenii diferențele erau cu mult mai mici. Într-un chip asemănător, principalele partide cu acoperire națională din Bretagne, de dreapta și de stînga, nu au trădat nici o nevoie de a-și dezvolta filialele regionale în partide regionale de sine stătătoare cu o puternică concentrare asupra regiunii lor, inclusiv adoptarea unor puncte de vedere regionaliste, așa cum au făcut partidele cu acoperire națională din Țara Galilor și Galicia de la regionalizare încoace. În vreme ce politicienii din Țara Galilor și Galicia respectivelor partide subliniază felurile în care ei diferă de omologii lor din restul statului, nimeni nu se laudă în general cu asemenea diferențe în Bretagne. Desigur acest fapt este legat de amenințarea electorală mai redusă a UDB, însă este direct legat și de structura regionalizării, ca și de contextul în care ea a fost implementată.

Structura administrativă franceză, cu un mare număr de nivele de administrare, în care nici un nivel subnațional nu are prioritate în fața celorlalte, a jucat un rol important. Departamentele și-au păstrat importanța alături de regiuni, formînd astfel un obstacol în calea structurării unui sistem regionalizat de partide, a unei politici lingvistice bretone unitare în întreaga regiune și a concentrării asupra intereselor regiunii, în conflict cu cele ale statului în ansamblu, pe o arenă politică regională. De asemeni, structura regională asimetrică din Spania și Marea Britanie a oferit o oportunitate regionaliştilor galezi și galicieni de a mobiliza un sprijin care nu exista pentru cei din Bretagne. Faptul că Țara Galilor merita să se bucure de același tratament ca Scoția fusese un argument puternic pentru a convinge votanții și politicienii din celelalte partide. În Galicia exemplul Cataloniei este folosit în același fel. Ambele (Scoția și Catalonia) sînt exemple de regiuni relativ înfloritoare cu mai multă autonomie, cu partide regionaliste de succes și absență a violenței. În Franța numai Corsica a obținut un aranjament separat, însă acesta a fost prezentat ca un caz deviant din cauză că e vorba de o insulă, în vreme ce starea conflictuală și imaginea săracă a Corsicii nu face din ea un exemplu foarte util pentru regionaliștii bretoni. Ei tind să recurgă mai cu seamă la exemple din străinătate (Țara Galilor, Scoția, Catalonia, Slovenia, statele baltice), însă ele sînt un argument cu mult mai puțină forță decît un exemplu din cadrul aceluiași stat. În fine, aderența la unitatea republicii și interpretarea conceptului de egalitate în tradiția de stat franceză au constituit o restricție asupra autorităților regionale bretone de a urma o strategie politică de construcție regională, în cazul în care ar fi dorit să o facă. În Spania și în Marea Britanie o toleranță mai mare față de, și o apreciere generală a pluralismului cultural lasă loc autorităților regionale de a promova activ o limbă regională, bunăoară.

Poate nu surprinzător, perioada care a urmat regionalizării a reprezentat un răstimp în care partidele regionaliste și-au reformulat obiectivele și strategiile, mai ales în Țara Galilor și Galicia. Regionalizarea a oferit o oportunitate partidelor regionaliste să obțină mai mult sprijin prin alegerile regionale și atît BNG cît și

Plaid Cymru s-au adaptat cu succes noii situații și au devenit considerabil mai influente. Și, mai cu seamă cu o concurență crescută venită din partea partidelor regionaliste, filialele regionale ale partidelor cu acoperire națională tind să le adopte discursul, încorporând chestiunile regionaliste care sînt populare în rândul votanților. Aceasta include pretenția de a apăra „interesul regiunii”, chiar și atunci cînd aceasta este în conflict cu interesele restului statului.

Așadar, în două din cele trei regiuni regionalismul a devenit mai puternic, iar revendicările politice care constituiseră înainte domeniul mișcărilor regionaliste au devenit mai general acceptate. Aceasta nu a dus respectivele regiuni cu nimic mai aproape de situația în care secesiunea să se afle pe agenda politică, însă rolul important al altor regiuni ca exemplu sugerează că separatismul din alt stat ar putea muta din nou dezbateră despre autonomia regională, desigur dacă o altă regiune din același stat ar face acest pas. În Marea Britanie regionalizarea pare să fi scos independența de pe agenda politică pe termen scurt, însă evoluțiile din Țara Bascilor¹ demonstrează că nu e neapărat necesar să se întîmple așa pe termen lung. Acesta ar fi totuși începutul unui alt episod în politica regionalistă, care se află în afara obiectivului studiului de față.

Note:

1. Recunosc că termenii „regiune” și „națiune” au sensuri diferite în contexte diferite, însă în studiul de față „națiunea” se va referi la nivelul statului, iar „regiunea” sau „regionalismul” la nivelul substatal. Unele dintre mișcările pentru care se folosește aici termenul „regionalist” se autoetichetează drept „naționaliste”, iar termenul „națiune” este folosit în registru colocvial pentru regiunile pe care le descriu eu aici, deși nu în aceeași măsură: în Țara Galilor el se folosește generalizat, în Galicia el este contestat, iar în Bretagne este folosit doar de cei ce sînt în favoarea independenței bretone. Aceasta reflectă diferențele în definirea conceptului de națiune în uzul colocvial și parțial în cel academic în Marea Britanie, Spania și Franța, precum și diferențele dintre revendicările pentru o statalitate independentă în regiunile respective.

2. Studiul de față se întemeiază din punct de vedere empiric pe datele sondajelor din Galicia, Bretagne și Țara Galilor și pe muncă de teren în cele trei regiuni. Au fost organizate sondaje relevante de la regionalizare încoace în acele regiuni de către Centro de Investigaciones Sociológicas, Observatoire Interrégional du Politique și, respectiv, National Centre for Social Research. Munca de teren a inclus interviuri cu reprezentanți ai partidelor politice, ai administrației regionale și ai mișcărilor regionaliste, precum și analiza ziarelor regionale și naționale și a programelor partidelor politice.

3. Bunăoară, potrivit unui sondaj efectuat de CSA în 2000, 71% din locuitorii din Loire-Atlantique și 65% din cei ce locuiesc în regiunea administrativă Bretagne au fost în favoarea „reunificării”.

4. Acest lucru este valabil încă în și mai mare măsură pentru viziunea Consiliului Regional Breton asupra celeilalte limbi regionale din Bretagne, gallo. În vreme ce bretona face parte din grupul limbilor celtice și este evident foarte diferită de franceză, gallo este foarte apropiată de franceza standard și este socotită cel mai adesea un dialect – „patois” (Le Coadic, 1998). Există într-adevăr mișcări pentru apărarea gallo ca limbă regională, însă la o scară mică. Ambele limbi regionale, bretona și gallo, au funcții simbolice diferite, atașate de teritorii diferite; din punct de vedere istoric, gallo este vorbită doar în estul Bretagne-iei, iar bretona în partea de vest a regiunii,

insă bretona este recunoscută ca simbol regional pentru întreaga regiune de către majoritatea locuitorilor săi, în vreme ce gallo nu.

5. După introducerea autonomiei regionale în Țara Bascilor în 1979 nus-a încheiat conflictul violent, iar independența nu a dispărut de pe agenda politică. De curînd, președintele guvernului regional basc, din partea partidului naționalist moderat PNV, a prezentat un plan pentru semi-independență construit în jurul conceptului de „asociere liberă” a Țării Bascilor cu Spania. Acest „plan Ibarretxe” va fi o chestiune majoră în alegerile regionale din acest an și este probabil să se organizeze un referendum cu privire la această propunere.

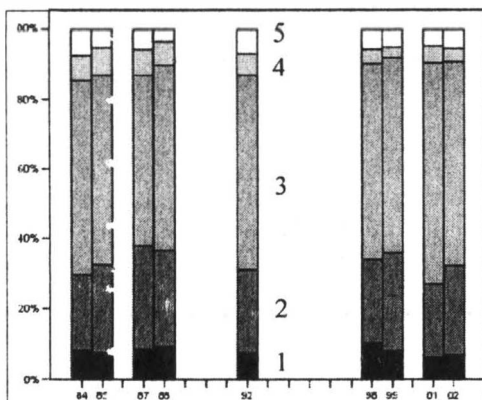
Bibliografie:

- Barreiro Rivas, X. L. (2003). Da UPG ao BNG: o proceso organizativo d nacionalismo galego, în X.M. Rivera Otero, ed. *Os partidos políticos en Galicia*, pp.99-262. Vigo: Xerais de Galicia.
- Bennett, R. (1989). Stimuli to administrative reform, în: R. Bennett, ed. *Territory and Administration in Europe*, pp.33-53. London: Pinter.
- Bogdanor, V. (1999). Devolution: Decentralisation or Disintegration? *The Political Quarterly*, 70 (2), pp.185-194.
- Bullmann, U. (1997). The Politics of the Third Level, în: C. Jeffery, ed. *The Regional Dimension of the European Union. Towards a Third Level in Europe?* pp.3-19. London: Frank Cass.
- Cole, A. (2004). *Devolution and Decentralisation in Wales and Brittany, 2001-2002*. [document electronic]. Colchester: UK Data Archive.
- Cole, A. & C. Williams (2004) Institutions, Identities and Lesser-used Languages in *Wales and Brittany. Regional and Federal Studies*, Vol. 14, no. 4, pp.554-579.
- De Winter, L. (1998). Conclusion: a comparative analysis of the electoral, office and policy success of ethnoregionalist parties. În: L. De Winter & H. Türsan, (eds.), *Regionalist parties in Western Europe*, pp.204-247. London: Routledge.
- Giordano, B. (2000). Italian regionalism or „Padanian” nationalism – the political project of the Lega Nord in Italian politics. *Political Geography*. Vol.19, Issue 4. pp.445-471.
- Gurr, T.D. (1994). Peoples Against States. *International Studies Quarterly*, Vol. 38, no. 3, pp.347-377.
- Jones, R. Wyn. Heath, A. & National Centre For Social Research (2004) *Wales Life and Times Study* (Welsh Assembly Election Study), 2003 [document electronic]. Colchester: UK Data Archive.
- Kaplan, D.H. (1999) Territorial Identities and Geographic Scale, în: G.H. Herb & D.H. Kaplan, eds. *Nested identities. Nationalism, Territory, and Scale*, pp.31-49. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Keating, M. (1997). The invention of regions: political restructuring and territorial government in Western Europe. *Environment and Planning C: Government and Policy*, Vol. 15, pp.383-398.
- Keating, M. (1998). *The New Regionalism in Western Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lapidoth, R. (1997). *Autonomy. Flexible solutions to ethnic conflicts*. Washington D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Le Coadic, R. (1998). *L'identité bretonne*. Rennes: Terre de Brume.
- Loughlin, J. & B. G. Peters (1997), State Traditions, Administrative Reform and Regionalization, în: M. Keating & J. Loughlin, eds. *The Political Economy of Regionalism*, pp.47-62. London: Frank Cass.

- Máiz, R. (2003), Politics and the nation: nationalist mobilisation and ethnic differences. *Nations and Nationalism*, Vol. 9, nr. 2, pp.195-212.
- McAllister, L. (2001), *Plaid Cymru. The Emergence of a Political Party*. Bridgend: Poetry Wales Press.
- McGarry, J. & B. O'Leary (1993), Introduction: the macro-political regulation of ethnic conflict, în: J. McGarry & B. O'Leary. eds. *The politics of ethnic conflict regulation*, pp. 1-40. London: Routledge.
- Monnier, J-J. (1998) Histoire de l'Union démocratique bretonne. [supplement] *Le Peuple Breton*.
- Ohmae, K. (1996), *End of the Nation State. The Rise of regional Economies*. London: HarperCollins.
- Paasi, A. (1986), The institutionalisation of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia* Vol.164: 1. pp.105-146.
- Paasi, A. (1996), *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Paasi, A. (2002), Bounded spaces in the mobile world: deconstructing „regional identity”. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 93, no.2, pp.137-148.
- Roessingh, M.A. (1996), *A state of tension. Ethnonationalism and political systems in Europe*. (Ph.D. Thesis). Universiteit van Amsterdam.
- Schrijver, F. (2004), Electoral performance of Regionalist Parties and Perspectives on Regional Identity in France. *Regional and Federal Studies*, Vol.14, nr.2, p.187-210.
- Schrijver, F. (în curs de apariție) Regionalism after Regionalisation in Galicia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*.
- Van Der Wusten, H. & Knippenberg, H. (2001), The ethnic dimension in twentieth century European politics: a recursive model, în: G. Dijkink & H. Knippenberg, eds. *The Territorial Factor. Political Geography in a Globalising World*, pp.273-291. Amsterdam: Vossiuspers.

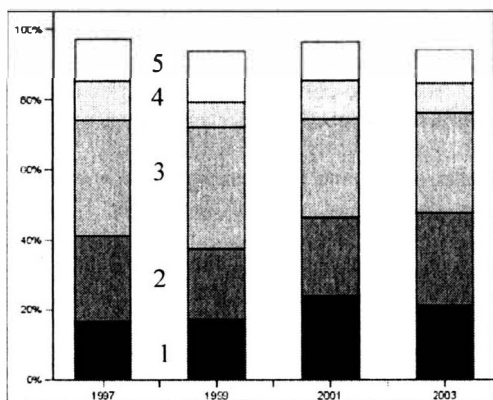
Anexe

- A. Identificarea cu regiunea și statul de la regionalizare (1981), Galicia
- B. Identificarea cu regiunea și statul (1999), Țara Galilor

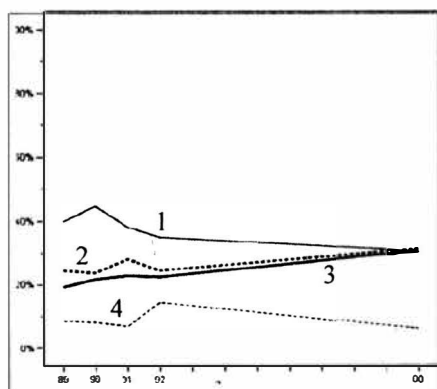
1. Galiciană, nu spaniolă
2. Mai mult galiciană decât spaniolă
3. În aceeași măsură galiciană și spaniolă
4. Mai mult spaniolă decât galiciană
5. Spaniolă, nu galiciană

C. Identificarea cu regiunea, comunitatea (locală), departamentul și statul de

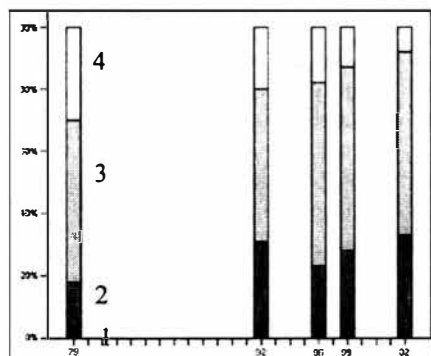
1. Galeză, nu britanică
2. Mai mult galeză decât britanică
3. În aceeași măsură galeză și britanică
4. Mai mult britanică decât galeză
5. Britanică, nu galeză

la regionalizare (1986) încoace, Bretagne

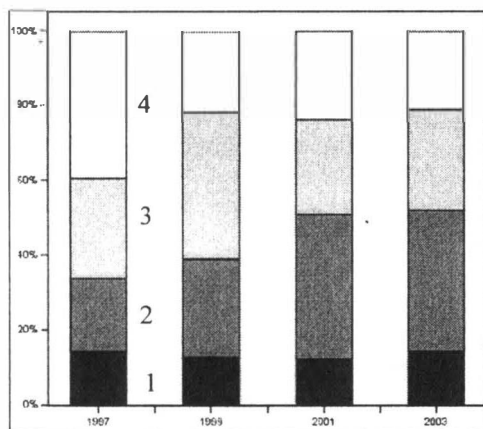
1. Comună
2. Departament
3. Regiune
4. Franța

D. Preferințele în ce privește organizarea statului de la regionalizare (1981) încoace, Galicia

1. Independență
2. Federalizare cu autonomie sporită
3. Autonomie (nivelul actual)
4. Stat centralizat

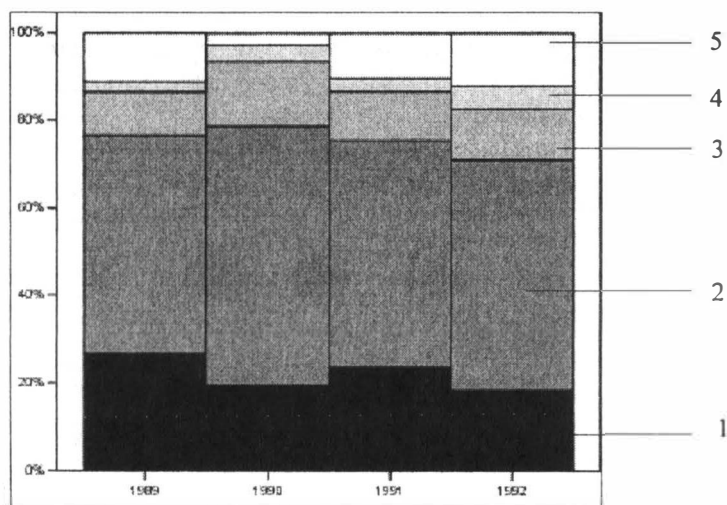
D. Preferințele în ce privește organizarea statului de la regionalizare (1999)
încoace, Țara Galilor

1. Independență
2. Parlament cu puteri legislative și fiscale
3. Adunare cu puteri fiscale limitate
4. Fără adunare aleasă

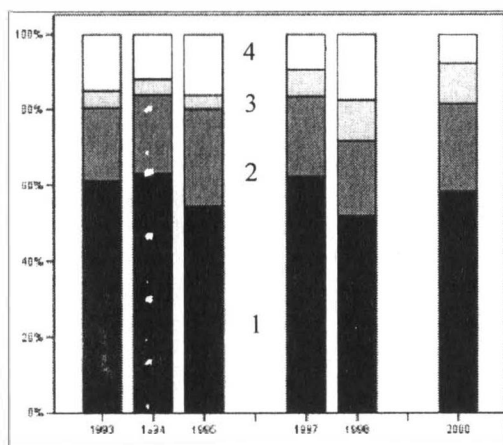
E. Sprijinul pentru regionalizare (în continuare) de la regionalizare (1986)
încoace, Bretagne

Opinia cu privire la regionalizare

1. Foarte favorabilă
2. Destul de favorabilă
3. Destul de nefavorabilă
4. Foarte nefavorabilă
5. Fără opinie

Opinia cu privire la descentralizare și regionalizare

1. Ar trebui continuată
2. A atins un nivel satisfăcător
3. S-a dezvoltat prea mult
4. Fără opinie

Traducere de Doina Baci

*

Frans SCHRIJVER este doctorand al Universității din Amsterdam, Departamentul de Studii în Geografie, Planificare și Dezvoltare Internațională, pregătind o teză pe tema dinamicii regionalismului politic de după regionalizare în Spania, Franța și Marea Britanie. Cercetările sale axate pe identitățile teritoriale, regionalizare, regionalism politic și dezvoltarea spațiilor politice s-au concretizat în studii precum Electoral performance of regionalist parties and perspectives on regional identity in French regions, în *Regional and Federal Studies*, Volume 14, Number 2, 2004, Regionalism in Galicia after regionalisation, în *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol.96, no.3., 2005.

Frans Schrijver, *Regionalism after Regionalisation: Regional Identities, Political Space and Political Mobilisation in Galicia, Brittany and Wales*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Influența asumării rolului guvernamental asupra politicii de autonomie a partidelor minorităților maghiare de peste hotare

LÁSZLÓ SZARKA

Cea mai importantă particularitate a partidelor minorităților – sau utilizând terminologia încetățenită în literatura internațională de specialitate, a celor etnice sau etno-regionale – este considerată, în general, determinarea etnică sau regională a bazei electorale, respectiv relația specifică – în mod fundamental diferită de cea a partidelor organizate pe criterii ideologice, sociale sau economice – dintre partide și comunitățile reprezentate de acestea. Relativ la UDMR, Zoltán Kántor afirmă că: „Un partid etnic poate conta pe voturile unui cerc bine definit de alegători și totodată reprezintă în sensul cel mai larg interesele – reale sau imaginate – ale aceleiași comunități etnice/naționale.”¹ În cazul partidelor minorităților din Europa Centrală și de Est – la fel ca și în cazul partidelor etnice din Europa de Nord sau de Vest – putem distinge cel puțin șase funcții fundamentale. Cea mai evidentă dintre acestea o constituie reprezentarea intereselor politice ale grupului etnic dat în cadrul instituțiilor naționale, regionale sau locale ale statului respectiv. Strâns legate de aceasta putem vorbi despre susținerea, coordonarea autoorganizării comunităților minoritare, construcția societății minoritare și instituționalizarea egalității politice a minorităților. Rolul tradițional al partidelor etnice constă în asigurarea respectării drepturilor minoritare și a funcționării sistemului instituțional de protecție. Funcțiile care își propun ca obiective fundamentarea dreptului la autoguvernare a minorităților, reprezentarea intereselor regiunilor locuite de minorități, rolul determinant asumat în planificarea și dezvoltarea regională, asumarea unor competențe decizionale, împărțirea puterii cu guvernarea centrală și autonomia administrativă – pot fi descrise și cu ajutorul coordonatelor protejării drepturilor și a organizării sociale comunitare. Crearea unor relații echilibrate între majoritate și minoritate (prevenirea, respectiv soluționarea conflictelor) poate fi

realizată prin formarea unor structuri administrative de drept public plurale, corespunzătoare structurilor multietnice ale statelor. De unde se poate deduce că emanciparea politică și de drept public a comunităților minoritare presupune transformarea statelor naționale etnocratice tradiționale. Și, paralel cu aceasta, minoritatea tinde să întrețină relații de așa natură cu comunitatea națională de dincolo de frontieră, cu țara-mamă sau în general cu lumea exterioară, încât să poată asigura pe termen lung condițiile de viață și capacitatea de dezvoltare a comunităților minoritare, îmbunătățirea condițiilor lingvistice și culturale, economice și sociale, și în condiții minoritare.

Baza electorală a partidelor etnice este limitată în mod necesar, numărul simpatizanților majoritari nu poate fi compensat de voturile minoritare acordate partidelor majoritare, drept urmare, datorită situației minoritare nu pot ajunge în poziție majoritară decât în regiunile locuite de minoritari. La sfârșitul secolului XX, în statele învecinate Ungariei, partidele și organizațiile maghiare și-au elaborat programele pe o scară politică largă, în timp ce au căutat să colaboreze permanent doar cu forțe politice democratice sau cel mai puțin antidemocratice. Mai toate partidele și organizațiile maghiare s-au detașat de starea de opoziție lipsită de alternative: trei partide ale comunităților minoritare maghiare cele mai numeroase și-au asumat un rol guvernamental, iar KMKSZ (Uniunea Culturală a Maghiarilor din Ucraina Subcarpatică) în zona respectivă, Comunitatea Democratică a Maghiarilor din Croația în zonele locuite de maghiari din Triunghiul Drava și Slavonia de Est, precum și Comunitatea Națională Maghiară de pe Valea Murei, în zonele locuite de maghiari din Slovenia, au devenit factori politici regionali semnificativi.

Literatura de specialitate de tip comparativ a acordat mai multă atenție formării și istoriei existenței de peste un deceniu și jumătate a organizațiilor, partidelor, mișcărilor politice ale minorității maghiare din România, Slovacia, Serbia, Ucraina pe fundalul conflictelor interetnice și al procesului de democratizare a statelor naționale din Europa Centrală și de Est de după 1989. Se ridică uneori și problema contestării legitimității partidelor etnice, dar majoritatea analiștilor consideră de la sine înțeles că, la fel ca în statele multietnice din Europa de Vest, și în Europa Centrală și de Est s-au format și joacă un rol important partidele parlamentare și extraparlamentare ale unor comunități minoritare mai numeroase.²

În literatura de specialitate din țările învecinate care se ocupă de analiza situației și dezvoltării organizațiilor și partidelor politice ale minorității maghiare, din când în când câștigă în importanță problemele construcției comunitare, respectiv noile aspecte ale relației majoritate-minoritate și ale celei maghiaro-maghiare.³

În cele ce urmează vom analiza evoluțiile cele mai importante legate de asumarea rolului guvernamental ale organizațiilor politice reprezentative ale maghiarilor din România, Slovacia și Iugoslavia – Uniunea Democratică Maghiară din România (UDMR), Partidul Coaliției Maghiare (MKP) și Uniunea Maghiară

din Voivodina (VMSZ) între 1996-2000, 1998-2002, respectiv 2001-2003 în două domenii de importanță deosebită: atitudinea față de tendințele de autonomie și cea legată de viitorul relațiilor maghiaro-maghiare. Cum s-au modificat obiectivele de autoguvernare ale programelor politice, cum s-au modificat punctele de vedere și prioritățile în procesul de punere în aplicare a programului de autonomie? În ce măsură au fost nevoite cele trei partide să-și modifice viziunea despre relația maghiaro-maghiară în urma faptului că au devenit membre ale coalițiilor guvernamentale din România, Slovacia și Mica-Iugoslavie?

Dacă vom analiza, ca punct de plecare, antecedentele și cauzele abandonării statutului de opoziție și asumării responsabilităților guvernamentale, atunci trebuie să pornim de la învățămintele politicii de autonomie ale partidelor minoritare din perioada 1989-1994. Din spatele proiectelor de autonomie ale minorităților a lipsit atât susținerea majorității, cât și cea a țării-mamă și a mediului internațional, platformele înseși fiind considerate mai degrabă niște texte simbolice menite să argumenteze pretențiile legitime la egalitate și independență ale comunităților minoritare. Partidele politice maghiare, într-o astfel de situație-capcană, au rămas într-o bună măsură singure, calea de ieșire fiind căutată fie în organizarea și instituționalizarea relațiilor maghiaro-maghiare, fie în adâncirea co'aborării cu partidele democratice majoritare. Problema priorității modelului etnopolitic de autoguvernare a chestiunii minorităților a jucat în felul acesta, în deciziile celor trei partide, un rol important. UDMR s-a angajat odată cu declarația de la Cluj din 1992 și programul adoptat la Congresul de la Brașov din 1993 pe linia soluției unei autadministrații maghiare în Transilvania bazată pe combinarea celor trei forme de autonomie: culturală, locală și regională.⁴ Atât MKP din Slovacia cât și VMSZ din Serbia – asumându-și tendințele autonomiste ale predecesorilor lor politici (Mișcarea Creștin-Democrată Maghiară, Mișcarea Politică Conviețuirea și Partidul Civic Maghiar, respectiv VMDK, Comunitatea Democrată Maghiară din Voivodina) – își fixaseră de asemenea soluția autonomistă drept obiectiv defiritoriu al politicii lor.⁵

În ce măsură au fost modificate programele de autoguvernare ale partidelor și ale mișcărilor politice minoritare maghiare de către compromisurile inevitabile însoțite de asumarea rolului guvernamental? În ce măsură au reușit să-și afirme propriile programe în cadrul programelor guvernamentale și care au fost consecințele politice și organizaționale ale participării la guvernare asupra partidelor maghiare minoritare?

Reorchestrarea programelor politice sau trădarea autonomiei

În cadrul publicisticii politice și al analizelor politologice ale activității guvernamentale ale celor trei partide maghiare minoritare trei domenii s-au bucurat de un accent deosebit. Clarificarea factorilor interni și externi care au dus la decizia

asumării rolului guvernamental a constituit prima chestiune care a stîrnit serioase polemici, o parte semnificativă a analiștilor majoritari și opozițiile interne ale partidelor punînd sub semnul întrebării legitimitatea și oportunitatea unei astfel de decizii. Includerea în programele de guvernare a revendicărilor partidelor minoritare și afirmarea lor, dincolo de interesul convenit unei întreprinderi lipsite de precedent, a stîrnit de asemenea numeroase observații critice. Fenomenul care a însoțit asumarea responsabilității guvernamentale naționale și care a transformat aceste partide etnice politic multicolore în partide politice autentice, adică în partide competitive la nivel național, a trezit mult interes. Și, în final, un aspect important al analizelor a devenit problema transformării politice a partidelor, respectiv reprimarea caracterului etnic al partidelor minoritare, amplificarea elementelor regionale, regionaliste ale programelor, pe de o parte ca o modalitate nouă de afirmare a revendicărilor etnice, pe de altă parte ca posibil răspuns la provocările noilor evoluții europene.⁶

În cazul tuturor celor trei partide intrarea la guvernare a fost precedată de o mai lungă colaborare cu partidele aflate anterior în opoziție, coaliția guvernamentală avînd astfel antecedente importante.⁷ Rezultatele electorale confirmaseră succesul alianței din opoziție ca bază a formării unei guvernări comune, dar transformarea automată a rezervelor opiniei majorității legate de problema minorităților – ceea ce ar fi fost de dorit din punctul de vedere al guvernării comune cu un partid maghiar – nu a putut fi, firește, garantată. Acest lucru s-a evidențiat în mod acut cu ocazia colaborării așa-zisei Coaliții Albastre a partidelor democratice slovace cu MKP în 1997, atunci cînd partidele slovace au încercat să impună niște condiții stricte colaborării cu partidele maghiare. Acest comportament în procesul elaborării programului de guvernare a avut drept consecință acceptarea de nevoie a unor autolimitări de către MKP care au dus la înghețarea problemelor legate de cazul decretelor lui Beneš – autonomia minoritară și problema universității maghiare independente.⁸

În România, alianța dintre Convenția Democratică și Partidul Democrat asigurase o majoritate de 3% la alegerile parlamentare din 1996, dar această majoritate fragilă nu putea asigura un fundal parlamentar solid pentru o guvernare pe patru ani. Capacitatea de guvernare a UDMR a fost amplificată substanțial de constelația externă care a îndemnat și partidele cîștigătoare ca, în ajunul aderării României la NATO, condițiile schimbării guvernamentale să fie create pe o bază cît mai largă, demontînd astfel și pretextele legate de tensiunile interetnice.⁹ Acest criteriu de politică externă a constituit un argument puternic în toate cele trei țări. După schimbarea din 5 octombrie 2000 din Serbia, demonstrarea rupturii radicale cu naționalismul anti-minoritar al regimului Miloșevici a devenit importantă și pentru noua putere sîrbă.¹⁰ Printre premisele și cauzele participării la guvernare a partidelor minoritare maghiare pot fi menționate colaborarea cu partidele majoritare

democratice, deci un mediu politic favorabil, întărit și de relația de normalitate dintre cele trei state menționate și Ungaria. Comportamentul electoral de încredere al comunității maghiare, nevoia generală a încheierii perioadei Meciar, Iliescu și Miloșevici au înlesnit și față de propria comunitate abandonarea idealului de „opозиție veșnică” și acceptarea importanței intrării la guvernare. Confruntarea, însă, cu consecințele deciziei a produs mult mai multe polemici și conflicte în sînul celor trei partide minoritare. Cauza comună a discordiilor poate fi căutată în faptul că prin asumarea unui rol guvernamental, cele trei partide minoritare maghiare și-au abandonat în mod automat caracterul exclusiv etnic. Cu toate că atît UDMR cît și MKP și VMSZ s-au străduit și după asumarea rolului guvernamental să mențină funcțiunile multiple care în mod necesar fuseseră asumate ca roluri tradiționale, ca partide de coaliție însă au trebuit să se confrunte curînd cu situația în care, datorită amplificării comportamentului partizan, devenise tot mai problematică corelarea compromisurilor permanente izvorîte din responsabilitățile guvernamentale cu funcțiunile etnice și de construcție comunitară ale partidelor. „Asemenea celorlalte partide, și UDMR se comportă ca un partid, liderii acestuia își au propriile interese care nu întotdeauna corespund cu interesele grupului reprezentat.”¹¹

Liderii mișcărilor minoritare trebuiau deci să se confrunte de la bun început cu posibilitatea ca transformarea în partide politice ale „uniunilor” din România și Voivodina, respectiv a „coaliției” din Slovacia, însoțite de modificări interne de conținut și de organizare, să provoace întărirea și împotrivirea opoziției interne. Aceste conflicte probabil că nu puteau fi evitate, și nici în toamna lui 2004 nu se poate constata cu precizie dacă structurile unitare politice de partid ale minorităților pot fi păstrate sau nu, respectiv în Voivodina dacă este posibilă revenirea la acest model unic de partid sau nu.

Sarcina partidelor maghiare era deci să armonizeze rolurile etnice de construcție comunitară cu obiectivele naționale elaborate în comun cu partenerii de coaliție. Stabilirea acestui obiectiv din partea celor trei partide s-a petrecut într-o măsură mai mare sau mai mică peste tot. Partidele au încercat să-și transforme strategia, elementele referitoare la apărarea drepturilor minoritare au rămas însă mai accentuate decît dorința transformărilor structurale privind statul național în întregul său.

Ce s-a întîmplat cu autoguvernarea, obiectiv fundamental al programului anterior al celor trei partide minoritare maghiare ajunse la guvernare? Cum au încercat să rezolve tensiunea dintre abordarea particulară caracteristică partidelor etnice și programele partidelor guvernamentale cu valoare națională? Pentru UDMR și VMSZ, în principiu, era dată baza regională din Transilvania, respectiv Voivodina, adică un fundal regional, regionalist pe care se puteau baza sau la care puteau apela, și în cadrul căruia puteau fi prezentate în interiorul unor importante proiecte de regionalizare pentru întreaga țară elementele programatice etnice anterioare.

Diferența fundamentală dintre cele două provincii istorice era că Voivodina constituise o parte importantă a noii Serbii și din punctul de vedere al dreptului public, cu care era de acord și majoritatea sîrbă, iar Transilvania nu reprezenta în schimb din punct de vedere juridic o entitate distinctă și nici majoritatea românească nu exprimase o apetență deosebită față de regionalismul transilvan împreună cu maghiarii. Poziția lui Gusztáv Molnár privind colaborarea regionalistă transilvană dintre români și maghiari fusese respinsă de Gabriel Andreescu cu următoarea argumentație: „...devoluția Transilvaniei pare – în orizontul de timp relevant din punct de vedere politic – cu totul iluzorie și, ca urmare, planificarea regulilor de administrare a devoluției cu totul gratuită. Dacă există o problemă conser sualistă, atunci ea ar putea avea în vedere comunitatea maghiară din România în raport cu populația românească – și nu comunitatea maghiarilor transilvani în raport cu comunitatea românilor transilvani.”¹²

MKP nu a dispus de un astfel de fundal regional decît în sensul bazei electorale etnice stabile, întrucît regiunea din Slovacia de Sud locuită de maghiari nu are nici tradiții de independență, nici relevanță administrativă. Partidul maghiarilor din Slovacia, în ciuda reformelor administrative defavorabile din punct de vedere minoritar, poate conta pe sprijinul alegătorilor maghiari, întrucît majoritatea maghiarilor din Slovacia trăiesc în localități unde sînt majoritari și unde relațiile cu majoritatea slovacă pe țară pot fi considerate normale pe plan local.¹³

Referitor la modificarea programului de autonomie al celor trei partide în poziție guvernamentală trebuie luate în considerație nu numai limitările datorate programelor guvernamentale, ci și tradițiile de autonomie care pot determina aplicabilitatea programelor elaborate mai devreme, în alte condiții, modelele comportamentale ale majorităților și condițiile adesea rapid schimbătoare ale sprijinului internațional.

Forme de autonomie minoritară maghiară și proiecte de autonomie¹⁴

Vom trece în revistă evoluțiile aspirațiilor autonomiste ale minorității maghiare de dinainte de perioada de participare la guvernare, analizînd separat măsura în care diferitele proiecte au căutat să respecte tradițiile autonomiste și administrative ale statului dat și ale regiunii multietnice în cauză. Comunitățile minoritare maghiare dispun în trei din cele șapte state vecine cu Ungaria de instrumente ale autonomiei culturale garantate prin lege: în Slovenia, conform paragrafului 63 din Constituția din 1991, minoritățile autohtone italiene și maghiare – indiferent de numărul lor – pot crea în zonele în care trăiesc organisme autonome, iar în domenii stabilite în comun cu instituțiile statului pot lua decizii independente. În baza legii nr.57 din 1994, „în zonele cu populație mixtă din punct de vedere al naționalității”, populațiile autohtone ale minorității italiene și maghiare pot lua parte la lucrările administrațiilor locale, iar în privința chestiunilor legate de minorități au un rol determinant. În

conformitate cu legea nr.65 din 1994 referitoare la autoguvernarea comunităților etnice, cele două minorități autohtone pot înființa în comunele în care trăiesc (în microregiunile formate din mai multe așezări) organisme teritoriale separate de autoguvernare. Minoritatea italiană administrează autoguvernări minoritare în regiunea Primorska în trei comune, iar minoritatea maghiară, în regiunea Prekmurje, în cinci comune. Autoguvernările minoritare, pe plan național, sînt alese de membrii acestor organisme comunale. Celelalte comunități minoritare din Slovenia nu beneficiază de asemenea drepturi de autoguvernare.¹⁵

Constituția croată recunoaște, de asemenea, doar minoritățile autohtone ca factori constitutivi ai statului, printre care și minoritatea maghiară, mult diminuată în anii războiului. Legea privind minoritățile naționale din 13 decembrie 2002 a creat posibilitatea înființării autoguvernărilor minoritare. Primele alegeri ale autoguvernărilor minoritare au avut loc în 2003. Corpul reprezentanților autoguvernărilor constituit mai devreme s-a lărgit, în funcție de proporția minorității respective, cu noi consilieri minoritari. În afară de aceasta, la nivel județean, orășenesc și comunal, minoritățile și-au înființat autoguvernările minoritare cu însemnate competențe în deciziile privind minoritățile.

Autoguvernările minorităților funcționează în paralel cu organele autoguvernărilor teritoriale: controlează respectarea drepturilor naționale la nivelele respective, înaintează propuneri către autoguvernările teritoriale, dar nu dispun de competențe decizionale. Autoguvernările locale, teritoriale sînt date să se consulte cu autoguvernările minoritare în toate chestiunile privind minoritățile.

Autoguvernările minoritare din Croația delegează reprezentanți în consiliul pe țară al minorităților în care, în afară de reprezentanții celor șapte autoguvernări minoritare, mai fac parte experți în problemele minorităților, persoane publice și parlamentari aleși de minorități. Acest consiliu al minorităților ia decizii asupra modului în care se pot folosi sumele alocate minorităților din bugetul de stat.¹⁶

Problema autonomiei minorității maghiare din Serbia (Voivodina) a fost în 1990 printre primele care au ajuns într-o fază de program de autonomie concretă, elaborată și adoptată. Așa-zisa Comunitate Maghiară Democratică din Voivodina (VMDK) condusă de András Ágoston a adoptat la 25 aprilie 1992 un proiect de autonomie care cuprindea elementele autonomiei culturale și teritoriale în combinație cu constituirea autoguvernărilor locale cu statut special.

Adunarea generală din 11 septembrie 1996 a Uniunii Maghiarilor din Voivodina înființată în 1994 a adoptat proiectul de autonomie denumit *Proiect de înțelegere privind bazele autoorganizării maghiarilor din Voivodina* care, asemenea proiectului VMDK era construit pe cei trei piloni ai autonomiei personale, teritoriale și locale. În capitolul intitulat *Principii de bază* putem citi următoarele: „Comunitățile naționale din Voivodina trebuie să aibă posibilitatea să decidă singure, prin intermediul sistemului lor de autoorganizare, în problemele privind ocrotirea limbii și culturii, oricum și în

alte probleme privind identitatea. Trebuie să li se ofere minorităților posibilitatea ca, pe baza principiilor descentralizării și subsidiarității, respectând drepturile sîrbilor, muntenegrenilor și a celorlalte naționalități, să li se asigure drepturile privind scotirea identității prin intermediul autoguvernării personale și teritoriale.”¹⁷

Mișcările de autonomie din Voivodina – comparate cu celelalte programe de autonomie ale minorităților maghiare – se caracterizează printr-o trăsătură specifică importantă. Înainte de toate, contextul crizei iugoslave și al războaielor din regiune a plasat problema minorității maghiare în sfera juridică internațională, izolînd-o în același timp de zona fierbinte și de conflictele crizei balcanice. De asemenea, poate fi considerată ca notă specifică importantă colaborarea regională în scopul restabilirii autonomiei existente anterior a Voivodinei multietnice, fundal favorabil absent în cazul tuturor celorlalte proiecte maghiare de autonomie. În plus, pentru reprezentanții politici ai comunităților sîrbe, croate, slovace, române etc., formele de autonomie regionale și cele etnice sînt considerate ca soluții organice complementare. Dar, la cumpăna dintre veacurile XX-XXI, mișcările maghiare de autonomie din Voivodina poartă și o grea povară negativă: în cadrul rivalităților dintre partidele maghiare minoritare, ruptura cea mai semnificativă se produce tocmai în privința căilor ce pot duce la forma optimă de autonomie minoritară și a modalității de selectare a potențialilor aliați.

În Serbia de după Miloșevici problema restabilirii autonomiei Voivodinei reflectă reculul treptat înregistrat în opinia publică majoritară sîrbă. Căci dacă în 2000-2001 partidele sîrbești adoptaseră o atitudine pozitivă față de tendințele autonomiste ale Ligii Social-Democrate din Voivodina conduse de Nenad Čanak, la votarea în parlamentul din Belgrad în ianuarie 2002 a așa-zisei „legi omnibus” privind restabilirea jurisdicției autonome a regiunii, majoritatea obținută a fost minimă. O situație similară a fost și cu ocazia pregătirii legii minorităților care cuprindea o largă autonomie culturală minoritară susținută de VMSZ.¹⁸

Legea minorităților adoptată de parlamentul federal în martie 2002 oferă posibilitatea constituirii consiliilor minorităților naționale, respectiv a Consiliului Federal al Minorităților Naționale, în scopul realizării autonomiei culturale a minorităților. Conform art. 16 al Legii: „În scopul realizării autoguvernării în domeniul folosirii limbii, al învățămîntului, informației și culturii, persoanele aparținînd minorităților naționale își pot alege consilii naționale ale minorităților. Consiliul național este persoană juridică. (...) Evidența consiliilor naționale alese este ținută de instituția federală corespunzătoare. Minoritatea națională este reprezentată de consiliul național în domeniul folosirii oficiale a limbii, a învățămîntului, al informației în limbile minorităților și al culturii, care participă la procesul decizional sau ia decizii el însuși, precum și înființează instituții în aceste domenii.” În așezările locuite de minorități utilizarea limbilor minorităților este obligatorie, ceea ce servește și la întărirea bazei teritoriale a autonomiei culturale.¹⁹

Pe lângă multiplele conflicte, ciocniri personale între cele două tabere – VMDK și VMSZ – care elaboraseră programul de autonomie al maghiarilor din Voivodina, ele au contribuit în cel puțin patru chestiuni la decantarea speranțelor și iluziilor legate de modelele de autogovernare minoritară și la formarea unei viziuni reale privind autonomia. Era evident înainte de toate că pentru realizarea oricărei forme de autonomie etnică trebuie asigurată cel puțin neutralitatea binevoitoare a puterii centrale. Nici măcar situația internațională cea mai critică, nici fundalul pozitiv de drept internațional al anilor '90 nu au fost suficiente pentru realizarea revendicărilor și programelor de autonomie în confruntarea cu naționalismul majoritar al regimului Miloșevici.

În al doilea rând, pentru realizarea programelor de autonomie este nevoie de parteneri strategici din rândul partidelor majoritare. Pentru realizarea obiectivelor de autonomie etnică din Serbia partenerii pot fi căutați în primul rând printre susținătorii majoritari ai autonomiei regionale a Voivodinei și factorii sârbi care sprijină cel puțin în principiu regionalizarea țării, precum și printre celelalte minorități ale țării. În al treilea rând, pragmatismul dovedit de VMSZ în poziție guvernamentală a însemnat simultan posibilitatea elaborării, adoptării și aplicării elementelor realizabile ale programului de autonomie, în același timp nu a fost posibilă eliminarea fisurilor apărute în baza electorală prin consens comunitar. Astfel s-a putut produce acea falie în rândurile elitei din Voivodina datorită alegerii Consiliului Național Maghiar Provizoriu în 1999, respectiv celei a Consiliului Național Maghiar din Voivodina în 2002. Îar în cele din urmă, alegerile din decembrie 2003 și octombrie 2004 au dovedit că incapacitatea de colaborare a partidelor minoritare maghiare poate să se soldeze cu un joc cu sumă nulă în care, pe lângă anularea adevărului fiecăruia, liderii partidelor riscă și rezultatele și posibilitățile construcției comunitare.

Aspirațiile autonomiste ale partidelor și mișcărilor maghiare din Slovacia, Ucraina Subcarpatică și România începând cu 1990 consideraseră de asemenea combinațiile formelor de autonomie culturală și teritorială, respectiv cea a drepturilor de autogovernare locală, expresia cea mai adecvată a drepturilor la autodeterminare națională internă. O parte însemnată a celor trei comunități maghiare minoritare trăiește pe teritorii compacte din punct de vedere etnic. În special în cazul minorității maghiare din Ucraina Subcarpatică există șansa autonomiei teritoriale deoarece în localități majoritar maghiare din raioanele învecinate Beregovo, Vinogradov, Munkacevo și Ujgorod, în fișia etnică paralelă cu frontiera ungară, trăiește peste 80% din comunitatea maghiară. Autoritățile ucrainiene nu au arătat însă înțelegere față de concepția autonomiei teritoriale în ciuda rezultatului pozitiv al referendumului din 1991; mai mult, caută să împiedice și formarea sistemului instituțional al autonomiei culturale.

Pe lângă proiectul autonomiei teritoriale, KMKSZ elaborase și proiectul autogovernărilor culturale ale minorităților naționale. Văzându-și proiectele,

programele de autoguvernare respinse de majoritari, asociația a elaborat un proiect pragmatic de reforme administrative pentru înființarea unui raion cu centrul la Beregovo care să cuprindă toate localitățile locuite de maghiarii din Ucraina Subcarpatică. Uniunea Democratică Maghiară din Ucraina care a obținut unicul loc pentru maghiari în parlamentul ucrainian, precum și organizațiile asociate acesteia, consideră că realizarea autonomiei personale și culturale asigură egalitatea în drepturi a minorității maghiare din Ucraina Subcarpatică.²⁰

În studiul consacrat formării și evoluției partidelor maghiare din Slovacia și programelor acestora, Iván Gyurcsik îl citează pe Janusz Bugajski, în opinia căruia partidele maghiare din Slovacia au prezentat la începutul anilor '90 programe cu rădăcini autonomiste.²¹

Programul din 19 ianuarie 1990 al primului partid maghiar din Slovacia, Inițiativa Maghiară Independentă (FMK), pe lângă accentul pus pe recuperarea oficială a drepturilor colective, sublinia că „minoritățile naționale trebuie să obțină autodeterminarea deplină în domeniul culturii (și în cadrul acesteia a învățămîntului)”. Conform programului, aceasta ar fi trebuit să însemne că în scurt timp trebuia realizat „sistemul de învățămînt integral maghiar din Cehoslovacia, de la grădiniță la universitate.”²²

Susținerea autoadministrării este și mai relevantă în documentul adoptat împreună de FMK și reprezentanții mișcării determinante în procesul schimbării de regim din Slovacia, respectiv Mișcarea Publică Împotriva Violenței. Importanța documentului din punctul de vedere al analizei noastre este cu atât mai mare cu cît guvernarea comună a FMK și MPÎV în 1990-91 constituise de fapt pionieratul în domeniul asumării responsabilităților guvernării de către o minoritate. Declarația își propusese să fixeze principiile de bază „ale conviețuirii națiunilor, minorităților naționale și grupurilor etnice” din Slovacia. „Pornind de la drepturile colective ale națiunilor, minorităților naționale și grupurilor etnice, acestea au dreptul să se autoadministreze în toate acele domenii care le privesc în mod exclusiv, și beneficiază de drepturi egale în cadrul deciziilor comune în orice problemă care le privește și pe ele.”²³

Reprezentanții celorlalte două partide maghiare din Slovacia înființate la începutul anului 1990 – Mișcarea Creștin-Democrată Maghiară (MKDM) și Mișcarea Politică Conviețuirea – în faza de încheiere a divizării Cehoslovaciei în decembrie 1992 au înaintat un proiect de constituție comun către președintele Consiliului Național Slovac „despre situația juridică a minorităților naționale și grupurilor etnice din Republica Slovacă”. Proiectul denumea „minoritățile naționale și grupurile etnice” factori constitutivi ai statului, iar drepturile minorităților – drepturi naturale „irevocabile și neanulabile”. Proiectul, pe lângă dreptul minorităților la identitate și ocrotirea sa, dorea să asigure reprezentarea parlamentară a minorităților, dreptul la monitorizarea respectării drepturilor minorităților, dreptul la pămîntul natal, la

păstrarea și dezvoltarea patrimoniului cultural, dreptul la păstrarea structurii etnice a așezărilor. Principiul autoguvernării era prezent în cadrul proiectului prin „dreptul la autoguvernare în domeniul învățămîntului, al culturii și al informației, precum și dreptul la administrarea regiunilor locuite de minorități.” Mai cuprindea și dreptul la păstrarea legăturilor internaționale și dreptul la subvenții proporționale și echitabile din bugetul de stat.²⁴

Ulterior MKDM și Mișcarea Conviețuirea elaboraseră separat cîte un proiect de autonomie. MKDM a dat publicității în ianuarie 1993 proiectul propriu „despre situația și drepturile minorităților naționale și grupurilor etnice” cuprinzînd 68 de articole, iar Conviețuirea și-a declarat poziția privind autonomia în două documente-program cu ocazia congresului de la Komarno din 1993.²⁵

Adunarea publică de la Komarno din 8 ianuarie 1994 a fost cel mai important eveniment al deceniului pentru maghiarii din Slovacia. Din cei cinci mii de primari și consilieri locali invitați au participat peste trei mii. Luările de poziție și documentele adunării publice privind administrația publică și autoguvernarea au constituit punctul culminant al politicii de autonomie a maghiarilor din Slovacia. Tonalitatea formulării documentelor, în atmosfera confruntauțională a politicii interne din Slovacia, fusese moderată. Conform declarației de la Komarno, schimbarea politicii față de minoritățile din Slovacia nu este posibilă decît prin mijloace democratice și trebuie realizat „sistemul de autoguvernare, statul de drept și statutul juridic al comunităților naționale.”²⁶

Documentul „Despre statutul juridic al maghiarilor” de la Komarno este o proclamație politică tipic postmodernă. În cadrul său se înlanțuiau inventarierea nedreptăților istorice, reclamarea dreptului la identitate, sublinierea contextului juridic internațional cu revendicări de natură lingvistică, politică și financiară, respectiv de reprezentare proporțională care amintea mai degrabă de modelele consociative decît de cele de autonomie, asemănătoare cu programul Csemadok din 1968. După părțile introductive, minoritatea maghiară se autodefinea, în baza principiului co-națiunii, drept comunitate națională egală cu națiunea slovacă, situație în care „dorește să-și exprime calitatea de subiect politic propriu prin intermediul unui organ reprezentativ și proiect constituțional separat, revendicînd pentru regiunea locuită în mod substanțial un statut juridic special în interesul ocrotirii identității sale.”²⁷

Textul, de altfel echilibrat, după revendicările privind statutul de co-națiune și autonomia teritorială, subliniază dorința întăririi statalității și integrității teritoriale a Republicii Slovacă și crearea statului de drept. Elementele cele mai dezbătute și analizate ale documentului de la Komarno le-au constituit cele două variante propuse de maghiari ale unităților administrative de grad secund în cadrul proiectatei reforme administrativ-teritoriale. Varianta A din hotărîrea intitulată „Despre reorganizarea administrativ-teritorială a Slovaciei” era reprezentată de

unitatea administrativă compusă din fișia compactă cuprinsă între frontiera slovaco-ungară și frontiera lingvistică, în timp ce varianta B definea trei unități administrative (regiunile locuite de maghiari din fișia cuprinsă „de la Bratislava 'a ținutul Ipel”, cea „de la ținutul Ipel la Kosice”, respectiv zona Zemplínului de Sud și Ung”).

În documentul intitulat „Despre drepturile autoguvernărilor”, prin adoptarea cât mai urgentă a Cartei europene a autonomiilor locale se cerea ca „constituția slovacă să prevadă punctual sistemul autonomiilor minoritare și competențele acestora”. În baza Recomandării 1201 a Consiliului Europei, devenită parte a Tratatului de bază ungaro-slovac, hotărîrea solicită, deși în mod explicit nu figura în text, asigurarea autonomiei teritoriilor cu caracter etnic specific.

Organizarea adunării de la Komarno și adoptarea unanimă a documentelor de program a constituit în mod indiscutabil o mare realizare a aspirațiilor spre autonomie a maghiarilor din Slovacia deceniului 1990. Miklós Duray, vicepreședintele executiv al Partidului Coaliției Maghiare înființat prin unificarea celor trei partide, a apreciat ca un succes indiscutabil manifestarea de la Komarno, în ciuda absenței vreunui rezultat palpabil. „Cel mai important mesaj al declarației de la Komarno pentru Europa și Slovacia este că maghiarii din Slovacia doresc să-și reglementeze situația juridică pe calea tratativelor, în limita cadrelor legale, prin respectarea integrității teritoriale a Slovaciei.” Totodată a devenit clar că panta ascendentă a politicii autonomiste a minorității maghiare din Slovacia s-a încheiat și nu s-a mai putut revigora nici în ultimul deceniu al secolului trecut, nici în primii ani ai noului mileniu.

Proiectele de autonomie ale maghiarilor din Slovacia, cu lipsa lor de claritate teoretică, cu sistemul lor de revendicări de tip mixt pot fi situate în urma proiectelor din Voivodina. În același timp, marele avantaj al acestor concepții susținute în mod curent de autoguvernările localităților maghiare din Slovacia este că, în spațiul politic și juridic favorabil al structurii teritoriale compacte a maghiarilor din Slovacia, – în interiorul Uniunii Europene și în baza unei legi cuprinzătoare a minorităților de mult timp scadentă – chiar și numai printr-o ușoară modificare a sistemului actual al autonomiilor din Slovacia ar fi posibilă demararea modelului asociativ democratic, al modelului consensual. În orice caz, este demn de atenție faptul că majoritatea politicianilor din MKP au ajuns deja în 2004 la concluzia că pentru realizarea diferitelor forme de autonomie minoritară trebuie mai întâi obținută susținerea opiniei publice și a partidelor majoritare, iar prin instituționalizarea politicilor de autonomie locală, departamentală, respectiv a celor privind învățămîntul, precum și prin aprofundarea gândirii autonomiste în general trebuie pregătită crearea și reglementarea juridică a structurilor autonome pe bază etnică.²⁸

Nu este deloc întîmplător că istoria proiectelor maghiare transilvane de autonomie este cea mai complexă și contradictorie. Deși încă de la înființarea sa,

UDMR a așezat în centrul programului său revendicarea autonomiei, datorită numeroaselor cauze interne și externe, cauza autonomiei minoritare din Ardeal, asemenea celei din Ucraina Subcarpatică, pare să fie și în 2004 lipsită de orice perspectivă. Cu toate că proiectele, alternativele nu au lipsit defel.²⁹ Levente Salat include zece documente pe lista celor mai importante proiecte maghiare de autonomie. Primul proiect complex de lege privind minoritățile naționale, structurat pe modelul autoguvernării, a fost elaborat în 1991 de Géza Szöcs. Acesta a fost urmat în 1993 și 1994 de primele două proiecte ale lui József Csapó privind autodeterminarea internă a comunității naționale maghiare din România, apoi proiectele Consiliului Reprezentanților Unionali ai UDMR de după Congresul de la Brașov și cel al departamentului politic al președinției UDMR cu privire la minoritățile naționale și comunitățile autonome, respectiv despre autonomia personală. Despre aceasta din urmă, cu un an mai târziu, a elaborat un proiect de lege și Miklós Bakk. Un loc aparte este ocupat de proiectul profesorului universitar clujean Sándor Szilágyi N. din 1994 despre drepturile privind identitatea națională și despre conviețuirea armonioasă și echitabilă a comunităților naționale, respectiv statutul de autonomie a Ținutului Secuiesc al lui József Csapó din 1995 care a fost adoptat de Consiliul Național Secuiesc înființat în 2003 drept document programatic propriu. Tot în toamna lui 2003 a fost lansat pachetul de proiecte de autonomie elaborat de grupul condus de Miklós Bakk care cuprindea trei documente: un proiect de lege-cadru privind regiunile, un proiect privind înființarea regiunii cu statut juridic special, Ținutul Secuiesc, respectiv proiectul de autonomie cu statut special al Ținutului Secuiesc.³⁰

Autorii din Transilvania ai diferitelor proiecte de autonomie a comunității maghiare încercaseră să cuprindă într-un sistem unitar elementele autonomiei minoritare pornind de la considerente teoretice și rațiuni politice diferite, dar considerînd din punctul de vedere al minorității maghiare din Ardeal diferitele forme de autonomie drept statut juridic optimal, lovindu-se în același timp încontinuu de realitățile administrației publice românești și de atitudinea antiautonomistă a elitelor politice majoritare. Majoritatea documentelor sînt strîns legate de principiile de autoguvernare și de autonomie, consacrate în programul UDMR, ca obiectiv strategic. Conform programului UDMR din 2003: „Ocrotirea eficientă a intereselor, respectiv garantarea drepturilor, asigurarea șanselor și mijloacelor legate de păstrarea identității maghiarilor din România sînt posibile numai prin intermediul instituțiilor autonome constituite în cadrul statului de drept. (...) UDMR dorește să obțină formularea juridică și consfințirea pe cale legislativă a diferitelor forme de autonomie – inclusiv autonomia teritorială –, solicitînd aplicarea principiilor generale ale descentralizării și ale subsidiarității. Pentru realizarea acestui obiectiv, UDMR pleacă de la tradițiile pozitive ale conviețuirii naționalităților din Transilvania, respectiv de la modele de autonomie cu caracter exemplar înfăptuite în Europa.”³¹

Proiectele încercau înainte de toate să clarifice ce fel de combinații ale autonomiei teritoriale și culturale ar putea fi cele mai potrivite pentru comunitatea națională a maghiarilor din România în ansamblu care trăiesc atât în comunități compacte, cât și mixte și în diasporă. Pentru mai toți autorii proiectelor era clar că în condițiile din Ardeal pot fi luate în considerație doar modelele mixte, chiar și proiectele referitoare la autonomia teritorială a Ținutului Secuiesc făcând trimitere la drepturile de autogovernare convenite microregiunilor locuite de maghiari sau celor din diasporă.

În paralel, proiectele respective ilustrează căutările permanente privind modalitățile de modificare constituțională, inevitabile pentru înfăptuirea autonomiei. În această privință proiectele cele mai fertile par a fi cele legate de amplificarea ponderii autonomiilor locale și județene, de utilizarea posibilităților izvorâte din procesul de regionalizare a țării, dar nu lipsesc din documentele respective nici referirile la modelele vest-europene de autonomie, la recomandările europene sau la provocările izvorâte din procesul de integrare.

Practica și experiența colaborării la guvernare și în opoziție dintre partidele majoritare românești și UDMR au divizat în cursul anilor 2003-2004 în două tabere distincte și din punct de vedere politic opinia publică maghiară din Ardeal privind alternativa dacă e admisibilă „suspendarea” programelor de autonomie, măcar temporar, în scopul modificării prin diferite forme pragmatice de colaborare a opoziției rigide a clasei politice și a opiniei publice românești sau nu. Artizanii și analiștii proiectelor de autonomie se confruntă în mod curent cu contradicțiile existente între modelele consociative și cele de autonomie.³²

Dincolo de aceasta, învățămintele trase din alegerile locale de după 1989 arată că profilul etnoregional al unui UDMR care exprimă un tot mai accentuat comportament specific partidelor, nu oferă o bază suficient de puternică afirmării intereselor politice locale, microregionale și regionale, astfel că participanții minoritari ai politicilor locale nu se pot sprijini decât pe actorii regionali ai puterii centrale, respectiv pe capitalul politic propriu constituit în condiții extrapartinice. Această contradicție s-a manifestat odată cu apariția Consiliului Național Secuiesc și a Consiliului Național Maghiar din Transilvania, respectiv odată cu tendințele de independență și separare a opoziției interne a UDMR.³³

Și în cele din urmă trebuie să luăm în considerare condițiile etnodemografice, diferențele regionale ale Transilvaniei. Iar în privința autonomiei teritoriale nu pot fi ignorate condițiile economice ale Ardealului: Gábor Kolombán, în cadrul dezbaterii privind autonomia de la Universitatea de Vară de la Tușnad din 2003 opinase că: „un statut juridic în sine nu transformă o regiune în regiune autonomă, pentru aceasta este nevoie de procese economice și sociale structurate teritorial care să determine în mod fundamental șansele și succesul unei regiuni, pentru care garanțiile constituționale nu sînt decât un adaos.”

Politologul Miklós Bakk, unul dintre participanții permanenți ai dezbaterilor despre autonomie din Transilvania și autorul unuia dintre cele mai bine gândite proiecte, e de părere că „noțiunea de autonomie în discursul UDMR-ului s-a fetișizat, lucru care în urma dezbaterilor despre regionalism se va modifica însă cu siguranță.” Noțiunea fetișizată a autonomiei s-a împletit în primul rând cu așteptările amplificate și în bună parte nerealizabile legate de autonomia teritorială și cu conflictele dintre taberele care nu au pregetat să pună la îndoială însăși onestitatea adversarilor. După cum constata același Kolumbán: „Autonomia este un excelent prilej pentru cele două tabere opuse să se critice și să se acuze reciproc de antiautonomism, dar în realitate nici una dintre părți nu face nimic pentru înfăptuirea acesteia.”³⁴

Proiectele maghiare de autonomie din Ucraina Subcarpatică, Slovacia de Sud și Transilvania sînt departe de fi realizate în primăvara lui 2004. Însă dezbaterile interne și externe și analizele acestora nu au fost nici pe departe irosite. Pe de o parte, pot fi clarificate corelațiile politice interne și externe ale proiectelor de autonomie, determinările istorice ale acestora, cauzele respingerii de către majoritate și ordinea pașilor necesari pentru obținerea sprijinului internațional. După cum necesită o analiză detaliată și modul în care concepțiile diferite despre autonomie au putut conduce la conflicte interne și scindare politică, respectiv ce rol a putut juca asumarea responsabilităților guvernării în modificarea comportamentului partidelor maghiare minoritare din cele trei țări.

De exemplu, din programul de autonomie adoptat de UDMR la Congresul din 1993 de la Brașov a reieșit în curînd că consensul comunității maghiare în această privință nu poate fi transformat într-un program de acțiune, pentru că toate partidele politice românești resping în mod ferm introducerea oricăror forme de autonomie. Rămîne întrebarea, în ce măsură vor confirma reacțiile viitoare ale societății majoritare slovace, românești și sîrbe observația conform căreia datorită activității guvernamentale s-au putut crea bazele încrederii unei părți a elitei politice majoritare, fără de care nici un program de construcție comunitară minoritară nu poate avea șanse de succes.

În concluzie

În activitatea organizațiilor, mișcărilor, partidelor politice maghiare minoritare de după 1989, printre care și a celor trei partide care au participat la guvernare, putem distinge cinci „principii dominante” care au primit un accent deosebit, în parte datorită obligațiilor celor mai actuale ale perioadei, ale țării date, respectiv ale Ungariei, în parte datorită contextului internațional european al chestiunii. Politica minoritară maghiară a primilor ani a fost caracterizată de intenția aprofundării și internaționalizării apărării drepturilor minoritare, iar ca o continuare necesară a acesteia, urmărirea și pregătirea soluțiilor de autonomie considerate pînă în ziua de

astăzi drept optimale. Aceasta a fost perioada care a dus la clarificarea sarcinilor legislative, a lipsurilor manifestate în domeniul drepturilor lingvistice, politice și administrative, respectiv cuplarea acestora cu năzuințele autonomiste culturale, locale și regionale. Ca al treilea obiectiv de principiu pot fi semnalate regîndirea și instituționalizarea colaborării maghiaro-maghiare – amplificate în urma evoluțiilor din cea de-a doua treime a anilor '90 din Iugoslavia, Slovacia și România – care a avut drept rezultat crearea Televiziunii Duna, a sistemului de fundații finanțatoare din Ungaria, a Conferinței Maghiare Permanente, a Forumului Reprezentanților Maghiari din Bazinul Carpatic. Pe de altă parte, putem adăuga adoptarea și modificarea Legii Statutului și crearea bazelor colaborării curente dintre toate guvernele maghiare și comunitățile maghiare minoritare, așezate, în sfîrșit, în perioada guvernării Medgyessy, pe baze contractuale.

Ca un al patrulea principiu poate fi consemnată participarea partidelor maghiare minoritare la guvernare, iar prin intermediul acesteia transformarea caracterului etnopolitic al țărilor respective, și crearea modelului consociativ sau consensual. Acest model experimentat de partidele maghiare din România, Slovacia și Serbia a constituit un pas important în situația juridică a comunităților minoritare, dar nu a condus la o transformare radicală în dreptul public care să reflecte și în statul juridic al minorităților practica politică consensuală a statelor plurale din punct de vedere etnic. Și în sfîrșit, paralel cu procesul de lărgire a Uniunii Europene a apărut și cea de-a cincea orientare care, asemenea orientărilor anterioare, se caracterizează prin competiția dintre mai multe interpretări, nu odată contradictorii. Ideea „reintegrării naționale” imaginată în cadrul procesului de integrare europeană apare simultan sub forma colaborării regionale cu statele învecinate și în proiectele care și-au propus extinderea instituției juridice a cetățeniei maghiare asupra comunităților maghiare minoritare.³⁵

Participarea la guvernare a partidelor maghiare minoritare, activitatea lor în guvernele de coaliție în cele trei țări au fost interpretate în mod diferit de opinia publică majoritară, de comunitatea maghiară minoritară, după cum și consecințele au fost receptate în mod semnificativ diferit. După participarea apreciată de toată lumea drept moderată la primul ciclu guvernamental al MKP, în contractul de coaliție și programul de guvernare din 2002 și-a sigurat din capul locului poziții mult ameliorate. Partidul maghiar din Slovacia a reușit să-și păstreze suportul electoral în ambele cicluri, crescîndu-i gradul de acceptare și în rîndul opiniei publice majoritare. Obiectivele sale legislative se realizează în continuare cu dificultate, deși în anumite domenii (învățămînt, folosirea limbii, reparații istorice) a reușit să obțină succese semnificative. Performanțele sale sînt însă măsurate, asemenea performanțelor UDMR-ului sau VMSZ, în mod similar cu cele ale partidelor de guvernămînt majoritare, în funcție de rezultatele întregii guvernări. Or aici, gravele probleme economice și sociale ale regiunilor locuite de maghiari

acoperă treptat succesele etnopolitice (parțiale). UDMR, după alegerile din 2000, alegând varianta înțelegerilor din opoziție și a colaborărilor pe bază de protocoale încheiate anual, a preferat totuși alternativa guvernamentală.

VMSZ a reușit să-și fructifice poziția guvernamentală în primul rînd în domeniul legislativ: alături de așa-zisa lege „omnibus” (chemată să restituie competențele autonome ale Voivodinei) și legea minorităților (menită să reglementeze statutul minorităților și capabilă să redea acestora autonomia culturală), a obținut succese mai importante în domeniul drepturilor lingvistice și pe tărîmul creării instituțiilor culturale.

În timp ce în cadrul MKP nu s-a format o opoziție semnificativă față de asumarea rolului guvernamental, opoziția internă a UDMR în 2004, respingînd modificările organizatorice și de conținut efectuate cu ocazia congresului de la Satu Mare, a rupt cu principiul unității, considerat multă vreme obligatoriu pentru partidele minoritare. Uniunea Civică Maghiară, prin crearea Consiliului Național Maghiar din Transilvania și Ținutul Secuiesc, și prin candidatura sa ca partid independent la alegerile parlamentare din România din 2004, susținînd alternativa autonomiei și ideea dublei cetățenii, a respins strategia de susținere guvernamentală a UDMR.

VMSZ, după slabele sale rezultate electorale din 2003-2004, a fost scos din guvernarea centrală, păstrîndu-și poziția în guvernul regional din Voivodina. Ponderea celorlalte partide maghiare minoritare devenise nesemnificativă, activitatea lor reducîndu-se în calitate de opoziție a VMSZ, la criticarea acestuia. Această politică de divizare va putea fi menținută cu greu pe termen lung.

Ideea autoguvernării, în cazul a două partide maghiare din trei – în cazul UDMR și MKP – a fost trecută în rezervă în perioada coaliției guvernamentale, respectiv a fost reevaluată. Întărirea ponderii politice regionale a celor două partide, în consonanță cu prioritățile politice regionale ale UE, a condus la ideea că faza pregătitoare a autonomiei minoritare constă în extinderea regionalizării la statele respective în întregul lor. Se observă în cazul ambelor partide că, pregătindu-se de ciclul electoral următor, ele ar dori să pună un accent mai mare pe instituționalizarea autoguvernării minoritare.

Pe de altă parte VMSZ, trăgînd parțial învățămintele luptelor autonomiste ale maghiarilor din Voivodina și luînd în considerație obstacolele ridicate de politica internă sîrbească, a reușit să facă pași în direcția autonomiei culturale. O parte semnificativă a electoratului minoritar sprijină în continuare diferitele forme de colaborare guvernamentală, dar consideră că este nevoie de o politică de construcție comunitară regională, economică și socială mult mai eficientă decît pînă acum.

În final trebuie să vorbim despre faptul că participarea partidelor maghiare minoritare la guvernare a contribuit fără doar și poate la transformarea, chiar dacă lentă și ezitantă, a caracterului național al celor trei state învecinate. Această transformare a condus la pași pozitivi în situația juridică a comunităților minoritare

maghiare și nemaghiare, prin implementarea unor elemente ale modelului consociațional sau consensual, dar nu s-a produs o spărtură în dreptul public care să reflecte și în situația minorităților naționale practica politică consensuală a „statelor naționale” plurale în sens etnic.

Corelațiile și contradicțiile dintre cele trei trenduri strategice ale politicilor minoritare maghiare analizate mai sus – construcția comunitară bazată pe autonomie, adoptarea modelului consociațional întrupat în asumarea unui rol guvernamental, respectiv reintegrarea națională imaginată ca parte a procesului de integrare europeană – nu au putut fi cuprinse în ultimii cincisprezece ani într-un cadru unitar, într-un program strategic de politică națională.

Cauzele pot fi diferite: capacitatea diferită a celor șapte comunități maghiare de afirmare a intereselor proprii, contextul diferit al celor șapte țări învecinate – în domeniul social, al politicii interne, al pieței muncii – și rolul asumat al minorităților în dezvoltarea relațiilor bilaterale, regionale trimit în mod legitim la abordări diferențiate în locul celor globale din prezent. Cele trei tipuri diferite de vecinătăți create în urma extinderii UE, posibilitatea menținerii relațiilor cu Ungaria, subliniază importanța unor programe individuale care respectă diferențele.

Paralel cu aceasta, în politica guvernamentală din Ungaria, alternativele preferate au fost mereu cele care au optat pentru soluții legislative unitare, uniformizante, marginalizând din capul locului comunitățile care nu se încadrau în această logică, cum ar fi comunitățile maghiare din diaspora occidentală sau – așa cum s-a întâmplat în cazul legii statutului – comunitatea maghiară din Austria, respectiv Burgenland.

Obstacolul cel mai important însă în calea unui program strategic îl reprezintă confruntarea tot mai acută dintre partidele politice din Ungaria (MSZP-FIDESZ), absența condițiilor propice pentru consultări curente în Ungaria, în rândurile comunităților maghiare minoritare, respectiv maghiaro-maghiare, slăbiciunile funcțiilor MÁÉRT (Conferința Maghiară Permanentă) în procesul de conciliere și de pregătire a unor decizii. Toate acestea au fost scoase în evidență cu ocazia inițierii și desfășurării referendumului privind dubla cetățenie pentru maghiarii de dincolo de frontiere. În plus, relațiile interpartinice din Ungaria și-au pus amprenta și asupra comportamentului partidelor maghiare minoritare în general și a comportamentului electoral în special, precum și asupra relațiilor și programelor acestora.

Note:

1. Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom. *Magyar Kisebbség*, 2002.1. Despre relația strinsă cu propria bază electorală a partidelor etnice și regionale vezi Ishiyama, John. T – Breuning, Marijke: *Ethnopolitics in the New Citizenship: Race and the Census in Modern Politics*. Boulder 1998, Lynne Rienner Publishers; Nobless, Melissa: *Shades of Citizenship: Race and the Census in Modern Politics*. Stanford 2000, Stanford University Press; Kanchan Chandra: *Why Ethnic Parties Succeed: Patronage and Ethnic Headcounts in India*.

<http://repositorios.cdlib.org/uclasc/trcsa/8>: Lieven de Winter – Huri Tursan (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London, 1998, Routledge.

2. Bugajski, Janusz: *Ethnic politics in Eastern Europe: a guide to nationality policies, organizations and parties*. M. E. Sharpe, Armonk, New York, 1994. Cf: *Nations in Turmoil: Conflict and Cooperation in Eastern Europe*. Boulder. Westview Press, 1995; Caplan, Richard and John Feffer (Eds.) *Europe's New Nationalism: States and Minorities in Conflict*. New York, Oxford University Press, 1996; Poulton, Hugh: *The Balkans: Minorities and States in Conflict*. London, 1994, Minority Rights Publications; Despre partidele maghiare minoritare, un studiu comparativ, vezi Mátrai Julianna: A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiái Közép- és Kelet-Európában, I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999. 2, 2000. 1. www.epa.oszk.hu/00000/00033/00003/matrai.htm; Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998. In Bárdi Nándor – Éger György (red.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Budapest, 2000, Teleki László Alapítvány, 21–44; Ibid: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Bratislava, 2004, Kalligram.

3. Bakk Miklós – Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio*, (11. évf.), 2000. 4. 150–186. Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ és a kormánykoalíció (1996–2000). In Bodó Barna (red.), *Romániai Magyar Politikai Évkönyv 2001*. Temesvár – Kolozsvár, 2002. 25–47. Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom: alternatívák vagy kényszerpályák? *Magyar Kisebbség*, 2002. 1; Hamberger Judit: A szlovákok az MKP kormányzati szerepéről, *Kisebbségkutatás*, 11. évf. 2001. 4. <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasa/2001-4/1.htm#E16E9>; Szarka László: A szlovákiai magyar Koalíció Pártjaiak kormányzati szerepvállalásáról, *Regio*, (11. évf.), 2000. 4. 122–149; Vezi de asemenea: ifj. Corhecz Tamás: A Magyar Nemzeti Tanács alkotmányossága. *Pro Minoritate*, 2003. prim Ivan. 125–136. Mirmics Károly: Politikai önszerveződés. Magyar pártharc a VMDK megalakulásától napjainkig, In Gábrityné Molnár Irén – Mirmics Zsuzsa (szerk.): *Vajdasági marasztaló. Tanulmányok, kutatások*, (= MTT Könyvtár 3.) Szabadka, 2000. 249–280.

4. Bárdi Nándor – Éger György (red.): *Útkeresés és integráció*. Op.cit. 88–89, 91–93, 95–96.

5. Programul Partidului Coaliției Maghiare din Slovacia poate fi consultat pe site-ul oficial al partidului www.mkp.sk. Primul program al VMSZ în Bárdi Nándor–Éger György (red.): *Útkeresés és integráció*. i. m. 427–436.

6. Analiză dilemelor, tranșațiilor, a chestiunilor strategice și tactice izvoțite din rolul guvernamental al celor trei partide a fost efectuată de fapt doar în cazul UDMR pe măsura dificultății problemei. Un rol important a jucat în acest sens revista *Provincia* redactată printre alții de Gusztáv Molnár, Alexandru Cistelean, Miklós Bakk, Marius Lazăr, Ovidiu Pecican, apărută între 2000–2001 la Cluj, în limba română și maghiară. În paginile acesteia, autorii maghiari și români au încercat să clarifice problemele apărute în urma activității guvernamentale a UDMR. Molnár Gusztáv – Szokoly Elek (red.): *Provincia 2000*. Antologie, Târgu-Mureș, 2001, Ed. Pro Europa. În paginile revistelor *Provincia*, *Korunk*, *Regió* și alte publicații, analizele politologice ale unor Bakk Miklós, Bárdi Nándor, Bodó Barna, Kántor Zoltán, Salat Levente, Székely István au evaluat sub multiple aspecte rolul guvernamental al UDMR între 1996–2000. Dintre acestea, ne-am bazat în mod special pe cele publicate în *Provincia*, precum și pe studiile lui Kántor Zoltán și Bárdi Nándor. Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio*, 2000. 4; Hódi Sándor: Magyarok a forrongó Szerbiában, Tóthfalu, 2002, *Logos*; Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ és a kormánykoalíció (1996–2000).

7. Documentele colaborării dintre Coaliția Maghiară din Slovacia și partidele democratice din opoziție, vezi în: Bárdi Nándor – Éger György (red.): *Útkeresés és integráció*. Op.cit. 344–350.

8. Kusý, Miroslav: *Čo s našimi Maďarmi?* Bratislava, 1999, Kalligram. Szarka László: A szlovákiai Magyar Kollíció Pártja, op.cit. 123–126; Reiter József – Reiter Szilvia: A szlovákiai Magyar Koalíció Pártja kormányzati tevékenységének első éve, *Magyar Kisebbség*, 1999. 4. 190–202.

9. Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, op.cit. 151–162.

10. Korhecz Tamás: A Magyar Nemzeti Tanács, op.cit. Várady Tibor: Komolyan venni az autonómiakoncepciókat. In Sorskérdéseink (Válogatás a Magyar Szó vasárnapi rovatában megjelent írásokból, 2001–2002), *Magyar Szó*, Újvidék, 2003. 107–113.

11. Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, op.cit. 159.

12. Andreescu, Gabriel: Continuarea participării UDMR la guvernare – prima fază a democrației consensualiste românești? În Molnár Gusztáv – Szokoly Elek (red.): *Provincia, 2000*, p.233; Molnár Gusztáv: Regionalism civic, id. p.112; Caius Dobrescu: Transilvania, România și Europa, id. p.246.

13. Szarka László: Közigazgatási reform és kisebbségi kérdés. A szlovákiai közigazgatási reform és a Magyar Koalíció Pártjának elképzelései. *Kisebbségkutatás* (10) 2001. 2. 208–222.

14. În această parte a studiului sînt prezentate modelele autoguvernării maghiare din Slovenia și Croația, și proiectele din Ucraina Subcarpatică, adaptîndu-se astfel tematicii referitoare la toate țările învecinate.

15. Pan, Christoph – Pfeil, Beate Sibylle: Minderheitenrechte, op.cit. 438; *Ethnic Minorities in Slovenia*, Ljubljana, 1994. 40–42, 48–49; Komac, Miran: *Protection of Ethnic Communities in the Republic of Slovenia*, Ljubljana, 1998. 68–69; ifj. Korhecz Tamás: Kisebbségi önkormányzatok megválasztásának szabályai a magyar, a szlovén és a jugoszláv közjogban, *Kisebbségkutatás* (11) 2002. 4. 941–945; Pataki G. Zsolt: Overview of Proposals, In Gál Kinga: *Minority Governance in Europe*, Open Society Institute, Budapest, 2002, 251–257; Gerencsér Balázs – Juhász Albin: A Kárpát-medencei magyar autonómiák lehetősége az ezredfordulón, *Magyar Kisebbség*, 2000. 3. 319–324.

16. Gerencsér Balázs – Juhász Albin: A Kárpát-medencei magyar autonómiaformák, *Magyar Kisebbség*, 2000. 3. 319–324; Pataki G. Zsolt: Overview of Proposals, in Gál Kinga: *Minority Governance*, 257–260; Caspersen, Nina: The Thorny Issue of Ethnic Autonomy in Croatia: Serb Leaders and Proposals for Autonomy, *Journal of Etnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2003. 3. http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus3-2003_Caspersen.pdf; Domini, Mirjana: National Minorities in the Republic of Croatia, *Central Europe Review*, <http://www.ce-review.org/00/19/domini19.html>; Zoran Daskalovic: *Withering Away of Ethnic Minorities in Croatia, Dossier on the Rights and Protection of Ethnic Minorities in Bosnia & Herzegovina, Macedonia, Serbia, Montenegro and Croatia*. Aimpres. www.aimpres.ch/dyn/dos/archive/data/2003/30624-dose-01-06.htm; Tatalovic, Sinisa: *Minority Peoples and Minorities*. Zagreb, 1997; Datele privind sistemul de autoguvernare minoritară și rezultatele alegerilor autoguvernărilor minoritare din 2003 în *Új Képes Újság* (8) 2002. 48–50. 2003. 2–5. 21–22. <http://www.hhrf.org/umku>.

17. Despre eforturile autonomiste ale maghiarilor din Voivodina vezi: Hódi Sándor: *Kisebbségi autonómiák – önkormányzati törekvések, Dokumentumgyűjtemény*. Szabadka–Ada, 1999, Magyarságkutató Tudományos Társaság; *Magyar autonómia, A VMDK állásfoglalása az önkormányzatról*. Szakértői tervezet a VMDK Közgyűlésének dokumentuma, Magyarankizsa, 1992; Gaál György – Bozóki Antal (red.): *A vajdasági magyarság és az autonómia*, Újvidék, 2003; Korhecz Tamás: Chances for Ethnic Autonomy in Vojvodina: Analysis of the Latest Autonomy Proposal of Hungarian Political Parties in Vojvodina, In Gál Kinga: *Minority Governance*, 273–297.

18. Vjgel László: Multikulturális habverés. Új törvény a nemzeti kisebbségekről Jugoszláviában, In *Sorskérdéseink*, 217–220; Várady Tibor: Komolyan venni az autonómia-koncepciókat, op.cit.

19. Textul legii poate fi consultat pe site-ul electronic al MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet: www.mtaki.hu;

20. Uriunea Culturală a Maghiarilor din Ucraina Subcarpatică a elaborat deja proiecte de autonomie: proiectul elaborat de Comisia de autonomie a KMKSZ *Despre principiile de bază ale autonomiei maghiarilor din Ucraina Subcarpatică* din ianuarie 1991 și proiectul de autonomie înaintat în mod oficial de KMKSZ parlamentului ucrainian, *Legea ucrainiană despre circumscripția autonomă maghiară* din aprilie 1992.

Pe lângă proiectele de autonomie teritorială, KMKSZ a elaborat și proiectul autonomiei naționale culturale. În decembrie 1999 a înaintat o propunere privind înființarea raionului Tisa, cu centrul la Berogovo, care să cuprindă majoritatea așezărilor din Ucraina Subcarpatică cu populație „rasi” maghiară. Organizațiile afiliate Uniunii Democratice Maghiare din Ucraina consideră că egalitatea în drepturi a minorității maghiare din Ucraina Subcarpatică poate fi asigurată prin realizarea autonomiei culturale și personale. Dupka György: *Autonómia-törvények Kárpátalján*, Ungvár–Budapest, 2004, Intermix Kiadó; Gerencsér Balázs – Juász Albin: *A kisebbségi autonómia* (működő modellek, magyar elképzelések), Budapest, 2001, i. m. <http://www.hhrf.org/autonomia>; Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, Budapest 1998, 72–77; Ríz Ádám: Az 1990 óta született autonómia-koncepciók összehasonlítása, *Korunk*, 2000, 1 <http://www.hhrf.org/korunk/0001/1k19.htm>; Pataki G. Zsolt: Overview of Proposals, i. m. in Jál Kinga: *Minority Governance*, i. m. 262–264.

21. Gyurcsik Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. *Regio* (7) 1996. 3. 180. Studiul ciat al lui Bugajski: Ethnic Politics in Eastern Europe. A Guide to Nationality Policies, Organizations and Parties. *The Center for Strategic and International Studies* 1993. 340–346.

22. Despre politica de autonomie a FMK, respectiv a MPP vezi: Tóth Károly: Kisebbségi önkormányzat-törvények Szlovákiában. *Pro Minoritate* (1) 1993. 6. Textul programului de minorități naționale al MPP vezi: Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja. (H. n.) 1992. 6–97.

23. Ibid. 17–118

24. Pogán Erzsébet (red.): *Az Együttélés öt éve. Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990–1994*. Pozsony (1995.) 244–247.

25. Referitor la proiectul MKDM „Despre situația și drepturile minorităților naționale și ale grupurilor etnice” vezi: *Új Szó*, 16 februarie 1993; Documentele Mișcării Politice Convingătoare „Despre principiile de bază ale autonomiei teritoriale și ale autonomiei personale”, respectiv „Restructurarea teritorială și administrativă a autoguvernărilor locale și intercomunitare” fuseseră considerate drept directive pentru politicile de autonomie teritorială ale Mișcării.

26. Referitor la această luare de poziție vezi: Duray Miklós: Önröndelkezési kísérleteink, Somorja, 1999. *Mérvy Ratio*, 221–222.

27. Ibid. 23–224.; Cf. *Az önkormányzat az önröndelkezés alapja. A szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek országos nagygyűlésének hiteles jegyzőkönyve*. Komárom, 1994. január 8. Komárom, 1995.

28. Eugár Béla: *Olyan országban élek...* Pozsony 2004. Kalligram, 27–32.

29. În legătură cu dilemele referitoare la proiectele maghiare ardelenice de autonomie vezi: Salat Levește: Autonómia-ék évadja, *Krónika*, 11 ianuarie 2004., respectiv, www.erdelyi-ma.hu. Referitor la proiectele de autonomie din Voivodina și evoluțiile din 2002–2003 vezi: Korhecz Tamás: Chance for Ethnic Autonomy in Vojvodina: Analysis of the Latest Autonomy Proposal

of Hungarian Political Parties in Vojvodina, in Gal Kinga (ed.): *Minority Governance*, i. m. 273–298

30. Salat Levente: Autonómiák évadja, op.cit.: Az erdélyi autonómiatervek elemzésére lásd Borbély Zsolt Attila – Szentimrei Krisztina: *Erdélyi magyar politikatörténet, 1989–2003*. Budapest, 2003; Kántor Zoltán – Majtényi Balázs Autonómiamodelllek Erdélyben – Jövőkép és stratégia, *Magyar Kisebbség*, 2004. I.

31. Programul UDMR (2003), www.rmdsz.ro

32. Despre dezbaterile privind autonomia vezi: Bárdi Nándor: Tény és való, 106–109; Bodó Barna: Talpalatnyi régióink, Kolozsvár, 2003; Törzsök Erika: A kelet-közép-európai régió demokratizálásának esélyei és az autonómiatörekvések, in același autor: *Kisebbségek változó világban*, Kolozsvár, 2003. 83–89.

33. Bakk Miklós – Székely István: Az RMDSZ és az önkormányzati választások, *Magyar Kisebbség*, 2003. 110–117.

34. Régió versus autonomia, Tusványos 2003, 27 iulie 2003. www.transindex.ro

35. Referitor la anumite orientări vezi: Bakk Miklós: Az eredettől a kezdetig, in Molnár Gusztáv – Szokoly Elek (red.): *Provincia*, 245–249. Id: Modellek és alternatívák, id. 215–217. Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ és a kormánykoalíció, id. 43–45. Despre instituționalizarea sistemului de relații maghiaro-maghiare vezi: Kántor Zoltán (red.): *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*, Budapest, 2002, Teleki László Alapítvány.

Traducerea de Elek Szokoly

Procesul Hădăreni

ISTVÁN HALLER

În seara și noaptea zilei de 20 septembrie 1993, în satul Hădăreni, comuna Chețani din Județul Mureș, s-a desfășurat unul dintre cele mai grave conflicte interetnice dintre romi și neromi din România. După ce cetățeanul Crăciun Chețan, de naționalitate română, a fost ucis (cel mai probabil) de Răpa Lupian Lăcătuș, de naționalitate romă, au fost linșate trei persoane (Aurelian Pardalian Lăcătuș, Răpa Lupian Lăcătuș – frați și Mircea Zoltan – cumnatul lor), de naționalitate romă, au fost incendiate 14 case aparținând membrilor comunității de romi, iar alte patru au fost distruse parțial.¹

Romii au fost alungați din sat. Următoarele zile au fost marcate de împiedicarea reîntoarcerii romilor în sat, cu acordul tacit sau manifest al autorităților. În urma presiunilor organizațiilor de romi și de drepturile omului din România, dar și al celor internaționale (inclusiv Congresul SUA a dezbătut cazul Hădăreni), majoritatea familiilor de romi s-au putut reîntoarce în sat, iar Guvernul României a promis reconstruirea caselor incendiate. Promisiunea a rămas în bună măsură în acest stadiu până azi (din cele 14 case incendiate, au fost reconstruite – multe fără tavan sau alte elemente structurale importante – doar 8).

Starea conflictuală a fost întreținută de autorități și în perioada următoare, spre exemplu, prin sancționări contravenționale abuzive ale romilor din localitate.

Ancheta penală a fost blocată datorită unor presiuni politice venite din partea PUNR-ului, aflat la guvernare în perioada respectivă alături de PDSR, PRM și PSM, până la alegerile din 1996.

Ca rezultat al unei acțiuni de lobby efectuată de Liga PRO EUROPA, susținută pe de o parte de comunitatea de romi din Hădăreni, pe de altă parte de alte organizații de drepturile omului (cum ar fi European Roma Rights Center), la peste patru ani de la incident, la 11 noiembrie 1997, la Tribunalul Mureș a început procesul penal al inculpaților învinuiți pentru omor, incendiere și ultraj împotriva bunelor moravuri.

Rechizitoriul

Cel puțin în primii trei ani ancheta penală a fost supusă presiunilor politice. Atît procurorul inspector Liviu Moica, cît și comandantii IPJ Mureș (col./r. Constantin Palade și col. Ioan Pop) au recunoscut în ianuarie 1997 că tergiversarea soluționării dosarului 1/P/1993 s-a datorat presiunilor politice exercitate asupra lor în perioada 1993–1996.

Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998 enumeră însă și o serie de erori care pot fi explicate doar prin indiferența și superficialitatea organelor de urmărire penală și nu prin presiuni politice: „Considerăm ca o atitudine negativă inclusiv efectuarea defectuoasă a actelor procesuale și procedurale legate de cercetarea la fața locului (procesul verbal de cercetare din 21.09.1993 îi are ca martori asistenți pe inculpații [G. B.²] și Gáll Nicolae, și nu este semnat de ei, încălcîndu-se astfel prev. art. 129 al. 1 și 2 C. pr. penală rap. la art. 92, 93 C. pr. penală și ar.. 131 C. pr. penală), precum și depunerea și întocmirea cu întârziere a rapoartelor de autopsie privind toate victimele (Chețan Crăciun, Lăcătuș Râpa Lupian și Zoltan Mircea au decedat la 21.09.1993 iar rapoartele au fost efectuate în octombrie și noiembrie 1993, iar Lăcătuș Pardalian a decedat la 22.09.1993 și raportul a fost întocmit în noiembrie 1993. De menționat că niciunul din cele patru rapoarte medico-legale nu cuprinde datele certe, ci numai luna în care au fost efectuate), dar și adunarea electorală ținută pe stadionul din localitate, la care au participat politicieni, reprezentanți ai poliției și ai justiției, care au făcut apel la populație în sensul ascunderii adevărului și tergiversării soluționării cauzei.”

Incompetența Parchetului de pe lîngă Curtea de Apel Tîrgu-Mureș pare vădită, din moment ce șapte învinuiți arestați preventiv la 21 iulie 1994 pentru infracțiunea de omor (Nicolae Gáll, Pavel Bucur, Petru Bucur, Iuliu Bucur, Vasile Bucur, Vasile Dorel Bucur, Nicolae Bucur) au fost eliberați imediat, chiar în aceeași zi, „pentru a nu stînjiți mersul lucrărilor agricole și în special împărțirea recoltei” (citată din Ordonanța Parchetului Militar de pe lîngă Tribunalul Militar Teritorial București din 22 august 1995).

Mai mulți martori (atît romi cît și neromi, martori ai acuzării sau apărării) au declarat că în faza urmăririi penale mărturiile nu au fost înregistrate în totalitate, martorii au fost influențați sau li s-a indicat nume de persoane pe care să le menționeze în declarație. V. D. R. a declarat: „Cele declarate anterior nu-mi aparțin, am fost obligată de procuror să declar ceea ce s-a consemnat. Procurorul a tipat la mine și eu trebuia să-mi adaptez răspunsurile. [...] A venit la bar procurorul anchetator care a urlat, a lovit cu pumnul în tejea, m-a amenințat că voi fi legată. [...] Trebuia să răspund așa cum eram întrebată, mai precis întrebările erau: «nu-i așa că X a dat foc?» [...] Mi-am menținut declarațiile date anterior deoarece procurorul mi-a spus că dacă schimb aceste declarații, voi fi închisă”³.

Potrivit mai multor martori, în noaptea de 20–21 septembrie 1993, atât procurorul arhetator al cazului Hădăreni cât și un alt procuror, Ioan Claj, se aflau în localitate. Astfel ar fi avut ocazia de a strânge dovezi în mod nemijlocit, în timpul desfășurării evenimentelor.

Totodată nu poate fi omisă din acest tablou presiunea exercitată asupra Parchetului din partea mass-mediei de a renunța la incriminarea vinovaților (un titlu semnificativ: „Procurorii reînstituie teroarea” – Ziua, 26 februarie 1998, pagina 12).

În astfel de condiții a fost întocmit la 12 august 1997, de procuror inspector Liviu Moica, Reșchizitoriul Parchetului de pe lângă Curtea de Apel Tîrgu-Mureș, în dosarul nr. 1/P/1993.

Acest Reșchizitoriu, în prima parte, incriminează colectiv comunitatea romilor pentru existența tensiunilor interetnice. „Modul de viață marginal al unor categorii de țigani, și în special al celor care s-au stabilit în Hădăreni după decembrie 1989, a generat grave tensiuni cu populația majoritară. În general, datorită condițiilor de viață, respingerii unor valori morale acceptate de restul comunității, țiganii s-au automarginalizat manifestându-se agresiv, nerecunoscînd și încălcînd premeditat normele juridice instituționalizate în societate.”

Reșchizitoriul își permite să prezinte și numărul cauzelor penale (7 în perioada 1991–1993) în care erau implicați romi, deși ținerea și publicarea evidenței criminalității pe criterii etnice nu este în conformitate cu principiul nediscriminării. Cifra prezentată nu se poate compara cu totalitatea dosarelor penale în care au fost implicați cetățenii din Hădăreni în perioada menționată, deoarece Inspectoratul Județean de Poliție Mureș a refuzat să comunice date referitoare la numărul total al delincvenților, considerînd că acesta este secret profesional. În mod inexplicabil, caracterul secret al informațiilor nu se extinde și asupra faptelor comise de romi. Modul în care cetățenii – de această dată neromi – din Hădăreni s-au raportat la lege se reflectă în temerea Parchetului de pe lângă Curtea de Apel Tîrgu-Mureș, că în urma măsurilor preventive „locuitorii satului Hădăreni vor declanșa acțiuni de protest, de nerespectare a legilor, între altele blocarea șoselei naționale pe o perioadă mai mare de timp”, Gheorghe Bucur, viceprimarul comunei Chețani, fiind „suspectat că -ar afla împreună cu aceștia printre principalii instigator la violențe” (citată din Ordonanța Parchetului Militar de pe lângă Tribunalul Militar Teritorial București din 22 august 1995).

„Violență împotriva țiganilor s-a exercitat în mod selectiv, nefiind vizați cei integrați în mod normal în viața socială” – afirmă Reșchizitoriul, ca o concluzie la acuzațiile formulate pe mai multe pagini la adresa comunității de romi. Față de această afirmație a Parchetului, Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998 menționează: „instanța își însușește susținerea tuturor martorilor și inculpaților precum și a părților vătămate, auctați nemijlocit, în sensul că în noaptea respectivă urma ca satul să fie «curățat de țigani»”. Într-un alt loc însă și sentința susține că „nu toate casele de

țigani și nu toți țișanii au fost vizați". Tot timpul s-a susținut că au fost afectate doar acele familii de romi care ar fi avut un comportament antisocial. Declarațiile neromilor în fața instanței au dovedit contrariul: „După părerea mea, nu toată comunitatea romilor din Hădăreni merita același tratament, pentru că erau familii cu care ne puteam înțelege și din păcate și aceste familii au avut pagube”⁴ (declarația lui F. R.); „a. dea casa țișanului [V. M.] care nu avea nici o vină”⁵

După ce trece în evidență evenimentele din 20 septembrie 1993, pe baza mărturiilor, Rechizitoriul dispune următoarele: trimiterea în judecată în stare de arest preventiv a inculpaților Pavel Bucur, Petru Bucur, Nicolae Gáll, Vasile Dorel Bucur, Severius Ioan Precup pentru săvârșirea infracțiunii de omor calificat și deosebit de grav⁶, distrugere⁷ și ultraj împotriva bunelor moravuri⁸, în sarcina inculpatului Petru Bucur⁹ reținând și infracțiunea de amenințarea martorului; trimiterea în judecată a inculpaților Vasile Bucur, Nicolae Bucur, Iuliu Bucur, Vasile Budean, Olimpiu Vesca și Simion Furdui pentru săvârșirea infracțiunii de distrugere și ultraj împotriva bunelor moravuri; scoaterea de sub urmărire penală a inculpaților Vasile Bucur, Nicolae Bucur și Iuliu Bucur pentru săvârșirea infracțiunii de omor calificat și deosebit de grav, neînceperea urmăririi penale față de I. A. și alte 12 persoane; încetarea urmăririi penale împotriva lui Răpa Lupian Lăcătuș, decedat.

Față de încadrarea juridică a faptelor comise de inculpați se ridică unele semne de întrebare. De ce s-a încadrat distrugerea la art. 217 al Codului penal, și nu la art. 218, distrugere calificată, faptele comise având consecințe deosebit de grave (13 familii și-au pierdut toate bunurile)? De ce nu s-a reținut împotriva inculpaților infracțiunea de violare de domiciliu¹⁰, din moment ce era evident că cei care au comis distrugerile au fost în curtea și în locuința familiilor de romi? O posibilă explicație ne oferă Legea privind grațierea unor pedepse¹¹, publicată cu câteva zile înaintea definitivării rechizitoriului, care acordă grațiere – între altele – infracțiunilor de distrugere și celor de ultraj împotriva bunelor moravuri, dar nu și distrugerii calificate și violării de domiciliu!

Interesant este că Rechizitoriul specifică în două locuri că este vorba de distrugere calificată, însă la capitolul Dispoziții menționează doar distrugere. Probabil Rechizitoriul conținea inițial acuzații mai grave, care, ulterior, au fost modificate. Din neatenție însă au rămas și părți „nemodificate”.

Atmosfera procesului

Cum era de așteptat, procesul a început într-o atmosferă foarte încărcată. Spiritele erau încinse: inculpații au fost primiți de către rude și prieteni ca niște eroi (unul din inculpați și-a ridicat pumnii și a gesticulat către cei adunați, ca într-un scenariu de miting), iar de către romii din sală au fost primiți cu huiduieli și înjurături. Orice se întâmpla, era interpretat cu ură sau cel puțin cu suspiciune. Spre exemplu, în prima

zi de proces, la 11 noiembrie 1997, în sala de ședință a sunat un telefon mobil, aparținând unui lider rom. Imediat au apărut suspiciuni privind persoana cu care vorbește, motivul pentru care vorbește, ideea că s-ar „spiona” în sală.

Această atmosferă s-a calmat treptat în cursul procesului, devenind din nou încinsă în final, când deja era evident că unii inculpați nu vor putea evita pedeapsa cu închisoarea, dar totodată și faptul că pedepsele nu vor fi cele scontate de victime.

Deși romii din Hădăreni se plîngeau de existența unor amenințări din partea familiilor inculpaților, nu au avut loc incidente majore. Ceea ce se putea observa în sala de ședință era incitarea subtilă (prin semne mai mult sau mai puțin obscene, prin câteva vorbe aruncate în șoaptă) a romilor. Unii dintre cei vizați au răspuns la aceste provocări, fiind nevoie și de intervenția hotărîită a președintei instanței pentru a calma spiritele. Spre exemplu, G. L. a încălcat în mod repetat prevederile privind ordinea și solemnitatea ședinței. Pentru tulburarea ordinii, a fost îndepărtată de câteva ori din sală, președinta instanței amenințînd-o chiar cu arestare pentru infracțiune de audiență, lucru care nu s-a produs. Această indulgență se explică prin faptul că președinta instanței a arătat înțelegere pentru persoanele care și-au pierdut toate bunurile și așteptau în zadar de ani de zile să fie despăgubite. Dacă aceste cazuri particulare ar fi urmat să se generalizeze, probabil că măsurile ar fi fost pe măsură. Presa a subliniat aceste incidente, fără a le distorsiona. Un exemplu în acest sens: „mama uneia dintre victime, [B. M.] i-a strigat președintelui completului de judecată «dacă nu ne faceți dreptate... mergem și noi, țigani, să aprindem casele românilor». Ea a fost urgent evacuată din sală.”¹²

Considerînd că în această atmosferă justiția nu poate fi independentă, încă în noiembrie 1997 una dintre victime, M. F. Z., a cerut Curții Supreme de Justiție strămutarea procesului. Celelalte victime (sub 19 semnături), precum și acuzații au cerut să se respingă solicitarea de strămutare, pe considerentul că transportul martorilor ar fi reprezentat costuri semnificative. Curtea a dat câștig de cauză celor care au susținut că „pînă în prezent¹³, în opinia noastră, judecata s-a desfășurat în mod normal și nu avem motive să credem că susținerile din cererea de strămutare sînt temeinice”.

Cît de reale puteau fi mărturiile?

În legătură cu Pavel Bucur, Parchetul a formulat și acuzația că el ar fi încercat să modifice prin amenințări declarațiile unui martor. Era evident că există anumite presiuni asupra martorilor¹⁴, cel puțin de ordin psihic. Într-un sat unde preotul ortodox s-a solidarizat cu cei care au comis crimele, ca și reprezentantul „din județ” al celui mai important partid politic din sat (PUNR), e greu să devii „trădător” și să spui cine ce a comis.

Efectul acestei presiuni era evident în cursul procesului. Altfel au sunat declarațiile date în fața procurorului și altfel cele date în fața rudelor inculpaților,

persoane din sat cu care trebuiau să conviețuiască în continuare. S. M. a declarat în mod expres: „nu pot să nominalizez nici o persoană care a lovit pentru că sînt o persoană singură și îmi este frică de reacția concetățenilor”¹⁵. Și V. C. a declarat: „Corespunde adevărului că am fost amenințat de femeile din sat la data de 23.11.1993, amenințare pe care am primit-o pentru că continuam să-i ajut ȕe țigani, respectiv să le lucrez. Mi-e frică să dau numele femeilor care m-au amenințat. Mi-a fost frică și atunci și mi-e frică și acum.”¹⁶.

În cazurile cele mai flagrante, președinta instanței a dispus începerea urmăririi penale pentru mărturia mincinoasă a unor persoane. Aceste persoane și-au modificat atitudinea în fața procurorului. Unul dintre acești martori, F. R., la data de 12 februarie 1998 a prezentat o declarație în fața anchetatorului Inspectoratului de Poliție al Județului Mureș în care a specificat: „am fost emoționat și intimidat de prezența atîtor persoane, precum și a inculpaților în sala de judecată”. Declarațiile acestor persoane, schimbate cînd la presiunea celor din sala de judecată, cînd la presiunea organelor de cercetare penală – cel puțin la instanța de recurs, în fața căreia declarațiile apăreau doar în formă scrisă – au fost considerate ca fiind îndoielnice.

O mare doză de suspiciune s-a ridicat față de martorii romi. Pot fi ei obiectivi după cele suferite? Această suspiciune a mers pînă acolo încît presa considera că oricine incriminează neromii, trebuie să fie rom. Caracteristic în acest sens este un articol din cotidianul Național din 15 aprilie 1998, publicat sub titlul Dosarul Hădăreni – Un țigan a recunoscut că și el a aruncat cu pietre în casa ucigașilor lui Crăciun Chețan, semnat de Corina Ruja, în care unul din martorii cheie, L. C. D., a fost făcut țigan doar pentru că i-a înșirat pe cei care au participat la incident.

Mărturiile erau afectate în mare măsură și de trecerea celor 4–5 ani de la evenimente, timp în care cele văzute și auzite au fost completate în subconștient de zvonuri ulterioare.

Cum a început incidentul?

Unul dintre punctele cheie ale procesului l-a constituit modul în care a început incidentul.

O parte a martorilor romi a afirmat că exista un plan al incendierii caselor romilor dinainte de 20 septembrie 1993. În această interpretare, ceea ce s-a întîmplat la data respectivă era urmarea unei provocări premeditate, dîr care – datorită ripostei romilor – a avut un efect nescontat pentru populația majoritară: uciderea lui Crăciun Chețan. O astfel de declarație a dat L. M.: „cu circa o săptămînă înainte de 20 septembrie 1993 un vecin de-al meu [G. P.] mi-a spus că vor fi arse casele țiganilor din sat pentru că astfel locuitorii satului să nu mai aibe probleme cu ei”.¹⁷ I. M. a declarat că și el a fost anunțat în prealabil de inculpatul Vasile Bucur, care i-a promis că – fiind vorba de un „țigan de treabă” – el nu va fi afectat.

Dacă s-a răcut într-adevăr o astfel de promisiune, ea nu a fost respectată. Casa lui I. M. a fost prima incendiată...

Inițial, organele de cercetare penală au prezentat presei și opiniei publice următorul scenariu: Aurelian Pardalian Lăcătuș, Râpa Lupian Lăcătuș și Mircea Zoltan, aflați sub influența băuturilor alcoolice, au agresat-o verbal pe Liana Bucur, care a trecut prin fața lor. Gligor Chețan a intervenit în apărarea fetei, dar a fost bătut. Văzînd acest incident, un număr de oameni au sărit în ajutorul bătrînului. Râpa Lupian Lăcătuș¹⁸ a scos un cuțit cu care l-a înjunghiat pe Crăciun Chețan.

Rechizitoriul, neavînd suport pentru acest scenariu, a susținut următoarele: „[Gligor Chețan] trecînd prin fața lor, fără motiv, frații Lăcătuș Râpa Lupian și Lăcătuș Aurelian Pardalian i-au adus grave jigniri, deși Chețan Gligor era mult mai în vîrstă decît ei. Fiînd indignat de manifestările celor doi frați, Chețan Gligor senior a legat cu lanțul vaca de un stîlp electric de beton¹⁹, intenționînd apoi să se deplaseze spre frații Lăcătuș pentru a le imputa comportarea necuviincioasă față de el. Întîmplător a venit însă Lăcătuș Aurel Pardalian, care l-a lovit cu palma peste față și l-a tras după el peste șosea, pînă la stația de autobuz. Aici, tot fără motiv, cei doi frați au continuat să-l lovească cu pumnul pe Chețan Gligor senior, doborîndu-l.”

În urma audierii în public a martorilor evenimentului, s-au conturat următoarele: „Cei trei țigani observînd-o pe trotuarul de vis-à-vis pe Bucur Liana, au început să strige după ea folosind pe lîngă cuvinte de salut și alte apelative pentru a-i atrage atenția tinerei. În conformitate cu declarația martorei Bucur Liana, aceasta nu s-a simțit jignită cu nimic, dar nici nu a răspuns celor trei tineri. [Liana Bucur a declarat următoarele: „În stația de autobuz se aflau trei sau patru tineri țigari care, într-adevăr, au strigat după mine însă după cîte îmi amintesc, m-au întrebant ce fac sau unde merg. Precizez că apelativele țiganilor nu m-au jignit cu nimic. Mai ales că nici nu le-am răspuns.”²⁰ Unul dintre cei prezenți în grup, L. M., a afirmat că Liana Bucur a fost întebată dacă dorește napolitane²¹, ulterior explicînd că nu exista intenția unei „acostări”, discuția dintre grupul de romi și fată datorîndu-se faptului că una din persoanele care erau în grup a fost coleg de clasă cu Liana Bucur și-a manifestat doar bucuria reîntîlnirii, ea fiind studentă la Cluj.] Pe același trotuar cu martora, din sens opus, venea spre centrul comunei Chețan Gligor senior care ducea o vacă de funie. Această persoană, deși mai în vîrstă decît persoanele cu care s-a intersectat, a luat o atitudine prin aceea că a replicat tinerilor țigani aflați în stație. Din declarația martorului Chețan Gligor senior rezultă că a folosit apelative «aspre» la adresa țiganilor, avînd în vedere că, fiind mai în vîrstă, o să-i determine pe cei trei să-și vadă de treaba lor, să nu se mai lege de «fetele satului». Reacția țiganilor nu a fost cea scontată de martor, aceștia nu au mai continuat să facă vreo referire la tînără, în schimb l-au luat în derîdere pe bătrîn făcînd referiri jignitoare la relația dintre el și vacă. Martorul s-a enervat, mai ales că anterior consumase alcool, lucru recunoscut de el. [...] În legătură cu consumul de alcool, instanța reține că cel puțin în această

primă fază a incidentului, sub influența băuturilor alcoolice se afla doar Chețan Gligor senior, pentru că în conformitate cu declarația martorei [R. V. D.], cei trei țigani au fost în după-amiaza respectivă în bar, dar nu au consumat alcool. Au cumpărat dulciuri și cafea. Pentru a-i «disciplina» pe cei trei țigani, Chețan Gligor a legat vaca de stîlp și amenințându-i cu biciul a trecut strada cu intenția vădită de a-i lovi. Din declarația martorului [L. M.] rezultă că Chețan Gligor l-a și lovit pe Parda în cap de două ori, acesta a ripostat și l-a lovit pe Chețan Gligor la gură. [...] Victima Chețan Crăciun, ajunsă și ea la fața locului, nu a mai apucat la rîndul său să-l lovească pe țiganul cu cuțit în mînă pentru că a fost împuns în zona pieptului.”²²

Gravitatea faptului că Gligor Chețan a fost lovit nu poate fi minimalizată, cu atît mai puțin înjunghierea victimei Crăciun Chețan, dar se poate observa intenția vădită a organelor de urmărire penală de a imputa izbucnirea incidentului în totalitate romilor, de a ascunde faptul că – fără vreun motiv întemeiat – Gligor Chețan a trecut strada și a început să-i lovească pe romi cu biciul. Acest aspect este cu totul străin de imaginea unui sat „terorizat” de romi, unde nici un nerom nu are curajul să se opună „stăpînilor satului”²³; arată mai de grabă existența unor sentimente rasiste, imaginea unui sat unde romii nu pot discuta liber cu neromii, mai ales băieții romi cu fetele nerome. Totodată, trebuie subliniat faptul că „ura împotriva romilor” nu a fost nici pe departe atît de generală cum au încercat să dovedească organele de urmărire penală la unison cu inculpații. Chiar și în condițiile pasiunilor dezlănțuite, au existat săteni care s-au opus incendierii caselor, care au încercat să stingă focul din unele case sau care chiar au ascuns romi în casele lor pentru a-i scăpa de furia grupului care a comis crimele. În acest sens merită citată declarația lui O. S.: „Inițial casa mamei mele nu a fost incendiată pentru că [I. și I. G.] nu au permis, dar ulterior, în jurul orei 1, grupul de oameni a reveni și a dat foc casei. [...] Mă aflu în curte la [G.]. O vecină a strigat lui Vescan Olimpiu: «Olimpiule, nu da foc, că te spun la mama ta» [...] Și [G. I.] a încercat să nu-i lase pe tineri să dea foc.”²⁴

Într-o stare de normalitate, Aurelian Pardalian Lăcătuș ar fi fost condamnat pentru lovire, iar Râpa Lupian Lăcătuș pentru omor. Pentru ambii învinuiți s-ar fi putut invoca scuza provocării.²⁵

Cine a participat la omor și incendieri?

Conform Sentinței penale nr. 157 din 17 iulie 1998, incendierea primei case, în care s-au refugiat cei trei romi (Aurelian Pardalian Lăcătuș, Râpa Lupian Lăcătuș, Mircea Zoltan), s-a produs astfel: „din mulțime s-au exprimat îndemnuri la incendiere: «dați-le foc, să ardă ca șobolanii». Cu certitudine, [I. A.], care avea o legătură de cîneapă în mînă, a aruncat primul cu material inflamabil în casă. [...] La incendiere și-a adus aportul și [S. A.], care din tractorul aflat în fața căminului cultural se alimenta cu motorină, care cu ajutorul unui bidon de plastic, era efectiv pompată în casă. La

incendiere au participat și [F. R.] și Vescan Olimpiu (inculpat) [singurul inculpat din acest grup numeros!], aceștia fiind văzuți cu mănunchiuri de cîneapă în mîini. În afara celor nominalizați (oameni adulți), la reușita incendierii și-au adus aportul copii aflați la fața locului, și anume frații [G.], frații [D.], copiii lui [K.].

Incendierea casei a avut ca efect încercarea de evadare a romilor. Pe baza declarației martorilor, Sentința penală nr. 157, în dosarul 5153/1997, a stabilit următoarele:

1. „Țe geamul din dreapta [...] a ieșit «Sibi» – Lăcătuș Râpa Lupian, care a fost imediat imobilizat de lucrătorul de poliție Moga (acesta i-a aplicat cătușe). [...] Polițistul Moga a încercat să se refugieze cu Sibi în curtea lui [I. R.], care nu le-a permis accesul. Atunci, pentru a scăpa de furia dezlănțuită, polițistul a încercat să ajungă cu victima spre drumul spre cimitir, încercînd și alte porți de acces în curțile oamenilor, însă aceste porți erau închise. La circa 10 metri parcurși pe drumul spre cimitir, mulțimea adunată a reușit să îi oprească, agresîndu-l pe Sibi. Atunci polițistul, dîndu-și seama că prezența sa este pur decorativă, și-a abandonat «prizonierul» mulțimii dezlănțuite. Se reține că [V. A.] l-a tras de geacă pe polițist, împiedicîndu-l astfel să mai intervină în vreun mod.”

2. „Concomitent [cu Râpa Lupian Lăcătuș], pe același geam a ieșit și «Parda» – Lăcătuș Pardalian, care a fugit spre fața casei.”

3. „Zoltan Mircea a fost efectiv împiedicat de către [I. A.] și [N. V.] să iasă din casă, prin lovituri cu pumnul și cu lopata, ceea ce a condus în final la carbonizarea sa.”

În această descriere a evenimentelor, sentința își schimbă cursul și nu mai menționează nume de persoane care au participat, conform declarațiilor martorilor, la evenimente. Această turnură se datorează modificării atitudinii președintei instanței. Dacă la început martorii au fost solicitați să povestească evenimentele, ulterior se cerea ca martorii să se refere strict la persoanele acuzate, întrebările fiind de genul: „ce a făcut X. Y. în seara zilei de 20 septembrie 1993?”. Astfel se adunau mărturii împotriva inculpaților, dar nu se putea afla clar cine și în ce măsură a mai participat la evenimente.

În cursul audierii martorilor s-a conturat un grup de aproximativ 10–15 persoane care au participat la omor. După sosirea polițiștilor din Luduș, s-au format mai multe grupuri (probabil trei), cu un total de 25–30 de persoane care au mers de la casă la casă, au intrat în locuințe adunînd mobile și alte obiecte în mijlocul camerelor și dîndu-le foc, folosind cauciucuri și materiale inflamabile.

Sentința precizează foarte clar: urmărirea penală trebuia extinsă atît cu privire la persoane, cît și cu privire la fapte: „din probele administrate rezultă că inculpatul Furdui Simion se face vinovat și de săvîrșirea infracțiunii de omor calificat deosebit de grav, precum și că un aport deosebit la săvîrșirea infracțiunii de omor calificat deosebit de grav au avut-o și [I. A., V. S. A., S. B., N. V.], iar la săvîrșirea

infracțiunilor de distrugere și ultraj contra bunelor moravuri și tulburarea liniștii publice au participat în mod deosebit [V. C., K. G., V. S., G. B.]. Ținem să subliniem că față de persoanele pentru care s-ar fi impus extinderea procesului penal există probe incriminatorii nu numai în faza de cercetare judecătorească ci, mai ales, în faza de urmărire penală.”

Și reprezentanții romilor din Hădăreni au cerut extinderea procesului penal „asupra tuturor persoanelor împotriva cărora există suficiente dovezi că au participat la omor [...] și distrugere prin incendiere”; și pentru alte fapte, „Luând în considerare mărturiile care dovedesc și comiterea infracțiunii de violare de domiciliu” (Memoriu către Parchetul de pe lângă Curtea de Apel). În acest memoriu se mai cere eliminarea circumstanțelor atenuante (având în vedere faptul că persoanele care au comis crimele nu au fost provocate de victime), la chiar aplicarea circumstanțelor agravante.

De ce nu s-a început urmărirea penală a acestor persoane? De ce a fost refuzată de procurorul din sala de judecată, Otilia Abram, cererea instanței de a extinde urmărirea penală? Pentru aceste întrebări nu există răspunsuri raționale, juridic motivabile.

Condamnările

Refuzul Parchetului de a extinde urmărirea penală a afectat chiar și cuantumul pedepselor aplicate acelor persoane care au fost găsite vinovate. Președinta instanței, Viorica Odoșleja, în Sentința penală nr. 157, specifică: „Față de caracteristicile speței, pedepsele aplicate inculpaților în ceea ce privește cuantumul ar putea părea blinde sau în disproporție cu cele săvârșite. Considerăm că atîta vreme cît persoane care au avut un aport mult mai substanțial la faptele penale deduse judecății nu au fost trimise în judecată și, chiar mai mult, nici nu au fost cercetate pentru acțiunile lor ilicite, deși existau probe certe, inculpații trimiși în judecată nu pot să răspundă pentru întreaga vină ci, în contextul reținerii unei vini deosebite, doar pentru faptele lor.”

În favoarea inculpaților s-a reținut și scuza provocării. „În esență, »evenimentul Hădăreni« reprezintă din punctul de vedere al completului [...] o reacție coordonată și concertată a majorității locuitorilor față de o minoritate compusă din reprezentanții a două familii de țigani. Această reacție a fost justificată, în general, de starea de tensiune creată prin comportamentul social necorespunzător minorității, anterior evenimentelor și, în special, de comportamentul din după amiaza zilei de 20.09.1993 a cinci tineri țigani aparținînd celor două familii, îndreptate împotriva unei tinere, unui bătrîn și unui bărbat în floarea vîrstei aparținînd majorității.”²⁶ Se pot observa diferențe substanțiale între diferitele părți ale sentinței. După ce s-a clarificat că tînăra nu a fost insultată și nici comportamentul bătrînului nu a fost fără cusur, pentru a „justifica” linșarea a trei

persoane și incendiarea a 14 case, se revine la acuzațiile inițiale ale rechizitoriului, combătute chiar de prima parte a sentinței.

Astfel s-au aplicat circumstanțe atenuante, iar multitudinea de circumstanțe agravante – săvârșirea faptei de mai multe persoane împreună, săvârșirea infracțiunii prin acte de cruzime ori mijloace care prezintă pericol public, săvârșirea infracțiunii de către un infractor major, dacă aceasta a fost comisă împreună cu un minor²⁷ – nu au fost luate în considerare.

Și Legea 137/1997 privind grațierea unor pedepse a redus cuantumul pedepselor.

Tabelul de mai jos prezintă situația condamnărilor hotărâte de Tribunalul Mureș:

Nume	Omor deosebit de grav (închisoare)	Distrugere (închisoare)	Ultraj împotriva bunelor moravuri (închisoare)	De executat după grațiere (închisoare)	Pedepse complementare
Pavel Bucur	5 ani	1 an	6 luni	5 ani	4 ani interzicerea unor drepturi
Petru Bucur	achitat	1 an	3 ani	1 an și 6 luni	2 ani interdicția accesului în Hădăreni
Nicolae Gáll	3 ani	1 an	6 luni	3 ani	2 ani interzicerea unor drepturi
Vasile Dorel Bucur	7 ani	3 ani	1 an	7 ani și 6 luni	4 ani interzicerea unor drepturi
Severius Ioan Precup	7 ani	3 ani	1 an	7 ani și 6 luni	4 ani interzicerea unor drepturi
Vasile Budean	—	5 ani	1 an	2 ani și 6 luni	—
Simion Furdui	—	5 ani	1 an	2 ani și 6 luni	—
Vasile Bucur	—	3 ani	1 an	1 an și 6 luni	—
Iuliu Bucur	—	3 ani	1 an	1 an și 6 luni	—
Nicolae Bucur	—	3 ani	1 an	1 an și 6 luni	—
Olimpia Vescan	—	3 ani	1 an	1 an și 6 luni	—

Petru Bucur a fost achitat pentru săvârșirea infracțiunii de încercare de a determina mărturia mincinoasă. Motivul: „fapta inculpatului de a încerca să aibe o discuție cu cei efectiv implicați în evenimente, despre evenimente, nu înseamnă o încercare de a modifica realitatea, ci o eventuală clarificare a stării de fapt.”²⁸

Se observă diferențe considerabile între pedepsele aplicate. În cazul omorului deosebit de grav, Nicolae Gáll a fost condamnat la doar 3 ani, motivul fiind – probabil – lipsa unor dovezi evidente cu privire la participarea lui la linșarea celor trei romi. La infracțiunea de distrugere se remarcă pedepsele de 5 ani aplicate lui Simion Furdui și Vasile Budean. Explicația – cel puțin cu privire la primul – e dată de sentință: s-a considerat că el a participat și la infracțiunea de omor, astfel această pedeapsă compensează oarecum reticența Parchetului. Petru Bucur a primit o pedeapsă considerabilă pentru infracțiunea de ultraj împotriva bunelor moravuri, încît perioada petrecută de el în arest preventiv; astfel, instanța a putut dispune „punerea de îndată în libertate a inculpatului, pedeapsa executată corespunzînd cu pedeapsa aplicată”²⁹.

Concluziile din dosarul penal nr. 2055/1998 de la Curtea de Apel Tîrgu-Mureș, prezentate de avocatul părții civile, Vasile Ghere, arată că:

„Reținerea circumstanței atenuante legale a provocării pentru toate cele trei categorii de infracțiuni și pentru toți inculpații este greșită pentru că:

– actele inițiale de provocare au fost săvîrșite de martorul Chețan Gligor senior, iar victimele Lăcătuș Râpa Lupian și Lăcătuș Pardalian doar au ripostat; amplificarea conflictului s-a datorat intervenției violente a fiilor acestui martor și apoi a majorității sătenilor;

– acest prim incident nu poate fi considerat ca un act de provocare în raport cu infracțiunile de distrugere care au fost săvîrșite ulterior pe parcursul a cîtorva ore, cu atît mai mult cu cît unele părți civile – de exemplu [I. M.] – nici măcar nu au fost acasă în momentele respective și au avut, anterior acestor evenimente, un comportament civilizat și realizau venituri substanțiale din activități lici³⁰;

– în cazul infracțiunii de ultraj contra bunelor moravuri și tulburarea liniștii publice, avînd în vedere faptul că subiect pasiv al acestei infracțiuni este statul, reținerea stării de provocare este de neconceput. [...]

Deși în rechizitoriu sînt descrise și fapte de violare de domiciliu [...], instanța de fond nu s-a pronunțat asupra acestora. [...]

Instanța de fond a fost sesizată cu fapte de distrugere calificată în formă continuată. [...] Drept urmare, instanța [...] trebuia să-i condamne pe inculpați pentru comiterea unor infracțiuni de distrugere calificată.”

Urmărirea penală în cazul Hădăreni fiind pusă în mișcare de către Parchet, victimele nu aveau drept de apel împotriva sentinței, doar inculpații – care au cerut achitarea lor sau reducerea pedepselor – și Parchetul – care a cerut condamnarea lui Petru Bucur pentru omor și încercarea de a determina mărturie mincinoasă, cerînd, de asemenea, mărirea pedepsei lui Nicolae Gáll și, transformîndu-se în avocatul lui Simion Furdui, reducerea pedepsei acestuia. Simion Furdui s-a bucurat și anterior de o protecție specială din partea Parchetului de pe lîngă Curtea de Apel Mureș. Un număr ridicat de martori l-a indicat ca

participînd la linșarea romilor și, la fel, la incendierea caselor. În fața instanței, modificîndu-și declarațiile anterioare, el a afirmat că nici nu a ieșit din casă, ocupîndu-se de mama lui bolnavă. Conform unor martori romi, el ar fi participat și în ziua următoare, cu sprijinul Poliției din Luduș, la expulzarea prin violență a romilor care încercaseră să se reîntoarcă în casele lor. În ciuda evidențelor, Parchetul a refuzat urmărirea lui penală pentru infracțiunea de omor și a cerut scăderea pedepsei aplicate pentru incendiere.

Decizia penală nr. 6/A din 15 ianuarie 1999 în dosarul 2055/1998 a desființat parțial hotărîrea Tribunalului Mureș, astfel:

1. s-a redus pedeapsa complementară pentru Pavel Bucur de la 4 ani la 2 ani;
2. Petru Bucur a fost condamnat la 6 ani închisoare și 3 ani interzicerea unor drepturi pentru infracțiunea de omor deosebit de grav și la 1 an închisoare pentru infracțiunea de încercare de a determina mărturia mincinoasă (după ce Tribunalul l-a achitat cu privire la aceste infracțiuni); s-a redus pedeapsa stabilită pentru infracțiunea de ultraj contra bunelor moravuri și tulburarea liniștii publice de la 3 ani la 1 an închisoare (grațiată integral, urmînd ca Petru Bucur să execute 6 ani de închisoare);
3. s-a modificat pedeapsa aplicată lui Nicolae Gáll pentru săvîrșirea infracțiunii de omor deosebit de grav de la 3 ani închisoare și 2 ani interzicerea drepturilor la 6 ani închisoare și 3 ani interzicerea drepturilor;
4. s-a modificat pedeapsa aplicată pentru Vasile Dorel Bucur și Severius Ioan Precup pentru săvîrșirea infracțiunii de omor deosebit de grav de la 7 ani închisoare și 4 ani interzicerea drepturilor la 6 ani închisoare și 3 ani interzicerea drepturilor; s-au redus pedepsele aplicate celor doi pentru infracțiunea de distrugere de la cîte 3 ani la cîte 2 ani de închisoare (grațiate integral, urmînd ca ambii să execute cîte 6 ani de închisoare);
5. s-a modificat pedeapsa aplicată lui Vasile Budean și lui Sirion Furdui pentru infracțiunea de distrugere în sensul reducerii ei de la cîte 5 ani închisoare la cîte 2 ani închisoare (grațiată integral);
6. s-a încetat procesul penal față de Vasile Bucur, datorită decesului inculpatului;
7. s-a modificat pedeapsa aplicată pentru săvîrșirea infracțiunii de distrugere pentru Nicolae Bucur, Iuliu Bucur și Olimpiu Vescan, fiind redusă de la cîte 3 ani la cîte 2 ani (grațiată integral);
8. s-a eliminat aplicarea circumstanței atenuante în privința infracțiunii de ultraj contra bunelor moravuri și tulburarea liniștii publice.

Decizia semnată de judecătorii Florin Stoica și Ioan Hidegkuti a uniformizat pedepsele la 5–6 ani pentru infracțiunea de omor și 1–2 ani pentru distrugere și ultraj (pedepse care au intrat astfel în sfera grațierii totale).

Această decizie a fost atacată de inculpații condamnați pentru omor calificat, cerînd, în continuare, achitarea lor sau reducerea pedepsei.

Curtea Supremă de Justiție, prin Decizia penală nr. 4252 din 22 noiembrie, 1999, i-a achitat pe Petru Bucur și Nicolae Gáll și a egalizat pedepsele de închisoare la 5 ani pentru ceilalți inculpați care au făcut apel.

Situația lui Petru Bucur arată clar efectele întârzierii anchetei penale. Cu probe viciate de trecerea timpului, el a fost o dată achitat, după care condamnat și din nou achitat.

În spatele condamnării și, ulterior, a achitării lui Nicolae Gáll se poate afla concepția politică lansată încă la 21 septembrie 1993 că, în Hădăreni, românii și maghiarii s-au solidarizat pentru a-i alunga din sat pe romi. Conform acestei concepții, și un maghiar trebuia să răspundă pentru omor. Cum la Curtea Supremă de Justiție – se pare – nu funcționează aceleași criterii ca în județul Mureș, s-a acceptat alibiul lui Nicolae Gáll, care susținea că nici nu era în sat la comiterea infracțiunilor de omor, el transportându-l pe Crăciun Chețan la spitalul din Luduș, de unde s-a întors după linșarea romilor. Ceea ce nu l-a împiedicat să participe ulterior la incendierea caselor.

La data de 12 octombrie 2000 Gáll Nicolae a chemat în judecată Statul Român solicitând suma de 320.000.000 lei daune materiale și 7 miliarde lei daune morale. În timpul procesului, Gáll Nicolae a renunțat la daunele materiale. Prin Sentința civilă nr. 100 din 25 aprilie 2001, Tribunalul Mureș a admis în parte acțiunea, obligînd Statul Român la plata sumei de 3 miliarde lei daune morale pentru arestare pe nedrept. După apel și recurs, Curtea Supremă de Justiție a retrimis cazul la Curtea de Apel Tîrgu-Mureș, care a respins apelurile formulate atât de Gáll Nicolae cît și de Ministerul de Finanțe. Ambele părți au înaintat recurs, iar prin Decizia nr. 1987 din 16 mai 2003, în dosarul 4407/2002, Curtea Supremă de Justiție a respins recursurile formulate. Astfel a rămas definitivă plata daunei în valoare de 3 miliarde lei în favoarea lui Gáll Nicolae. Ulterior Gáll Nicolae s-a adresat Curții Europene a Drepturilor Omului pentru a solicita încă 4 miliarde lei daune morale din partea României.

Decretul 222 din 7 iunie 2000 privind acordarea unor grațieri individuale³⁰, prin art. 2, a grațiat pedeapsa cu închisoare rămasă neexecutată de Pavel Bucur și Severius Ioan Precup, ei fiind ultimii dintre cei condamnați pentru omor deosebit de grav în cazul Hădăreni care au părăsit închisoarea. Pavel Bucur a fost reținut pe cea mai lungă perioadă: din ianuarie 1997 pînă în iunie 2000. Trei ani și jumătate, pentru omor deosebit de grav.

Rolul polițiștilor

La mai bine de un an după începerea anchetei penale, deși din primele declarații reieșea deja că polițiștii care s-au deplasat la Hădăreni sînt acuzați de martori că ar fi participat activ la evenimente, la 31 octombrie 1994, Parchetul de pe lîngă Curtea de Apel Mureș a dispus declinarea competenței în favoarea Parchetului Militar Mureș.

La scurtă vreme după ce Parchetul Militar Mureș a preluat cazul, se părea că dovezile împotriva polițiștilor sînt concludente. Parchetul a trimis la data de 15 noiembrie 1994 o scrisoare către Inspectoratul de Poliție al Județului Mureș în care se arată: „din probele administrate pînă în prezent în cauză rezultă că [plt. Ioan Moga, plt. Alexandru Șușcă] i-ar fi îndemnat pe locuitori să exercite acte de violență asupra victimelor Lăcătuș Râpa Lupian și Lăcătuș Aurel Pardalian, respectiv să ar fi îndemnat și chiar au participat direct la incendierea unor locuințe”.

Mai mult, a apărut un nou acuzat: însuși fostul comandant al Inspectoratului, col. Constantin Palade. Astfel Ordonanța din 10 ianuarie 1995, în dosarul nr. 139/P/1994, semnată de lt. col. Marin Sandu, a declinat competența în favoarea Parchetului Militar Teritorial București. Acest parchet l-a delegat pentru desfășurarea urmăririi penale pe același lt. col. Marin Sandu.

Conform ordonanței, au fost urmăriți penal: col. Constantin Palade (pentru infracțiunea de instigare la mărturie mincinoasă³¹), plt. Ioan Moga și plt. Alexandru Șușcă (pentru infracțiunea de instigare la omor și distrugere prin incendiere³²)

Ordonanța din 22 august 1995, în dosarul 46/P/1995 al Tribunalului Militar Teritorial București, a dispus neînceperea urmăririi penale a polițiștilor, pe considerentul că nu se poate avea încredere în declarațiile martorilor, care ar fi „contrare logicii elementare” (afirmînd că dacă la început polițiștii au fost agresați de locuitori, e imposibil ca ulterior ei să instige la acte de violență.) Această apreciere nu ia în considerare eventualitatea ca, după ce polițiștii au fost învinuiți de sătenii neromi că nu au făcut nimic ani de zile pentru a stopa criminalitatea în sat, să încerce dovedirea competenței lor printr-o atitudine agresivă față de romi. Cert este că în noiembrie 1994 mai mulți romi din Hădăreni s-au prezentat la Biroul pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa, arătînd că persoane din sat exercită presiuni asupra lor ca întreaga vină pentru evenimente să se arunce asupra polițiștilor. Încă o dată li s-a atras atenția asupra importanței de a declara doar cele văzute și întîmplute, și să nu se lase manipulați. Astfel, neîncrederea în mărturiile respective este parțial justificată, dar nu este motivat ca ele să nu fie luate deloc în considerare, mai ales cele care în mod evident nu au fost modificate în urma presiunilor inculpaților.

Fără nici un argument, Ordonanța din 22 august 1995 a dispus neînceperea urmăririi penale și față de col. Constantin Palade, învinuit pentru că ar fi cerut locuitorilor din Hădăreni, conform Ordonanței din 31 octombrie 1994, „să nu zică nimic despre acțiunile lucrătorilor de poliție, întrucît totul se va mușamaliza și nimeni nu va suporta nici o consecință”.

Ordonanța Tribunalului Militar Teritorial București concluzionează: „evident și cu atît mai mult, nu poate fi reținută ca participare, nici sub forma instigării, nici sub forma unei eventuale complicități morale, lipsa de inițiativă eficace și inaptitudinea celor doi subofițeri de poliție de a influența conduita locuitorilor care acționau sub impulsul indignării și furiei”.

După audierea martorilor în fața instanței, Sentința penală nr. 157, dosarul 5153/1997, a arătat o altă față a (ne)implicării polițiștilor: „s-a stabilit prin declarații că ambii polițiști, dar mai ales Șuşcă se aflau sub influența băuturilor alcoolice”; „din probele administrate pe tot parcursul desfășurării procesului penal rezultă că, deși incidentul putea fi stopat în momentul în care cele două victime au fost transportate la spital iar în comună sosiseră reprezentanți ai unor auto.ități din Luduş și Tîrgu-Mureș, acest lucru nu s-a întâmplat”; „locuitorii majoritari din Hădăreni au fost susținuți în mod direct sau indirect în acțiunile ulterioare omorurilor și de oficialii sosiți în Hădăreni, care nu numai că nu au stopat activitatea nocturnă de incendiere și distrugere, dar au fixat cordoane de jandarmi în jurul zonelor vizate”. Instanța civilă neavînd însă competențe cu privire la polițiști, nu s-a luat nici o măsură împotriva lor. Polițiștii nu au fost sancționați nici măcar pe cale administrativă: col. Constantin Palade a fost trecut în rezervă, dar pe alte considerente, plt. Ioan Moga a fost numit șef de post în Valea Largă, iar Alexandru Șuşcă – ajutor șef de post la Sînpaul.

În cazul polițiștilor – fiind vorba de reprezentanții unor autorități menite să vegheze asupra respectării legii – se impune o trecere în revistă a declarațiilor date de aceștia, respectiv de martori, pentru a vedea clar ce rol au avut în cadrul evenimentelor.

Însuși modul în care unii polițiști au înțeles ce înseamnă o mărturie arată un grad ridicat de incertitudine față de competența lor profesională: „Pînă în prezent am dat circa 20 de declarații în diferite calități. Mențin aceste declarații în parte pentru că există aspecte pe care le-am adaptat calității în care am dat declarația” – a afirmat plt. Alexandru Șuşcă³³, iar plt. Ioan Moga a susținut că: „Nu pot da o explicație la diferențele existente între declarațiile mele date în fața instanței și cele date pe parcursul urmăririi și cercetării penale. Eu cred că am spus adevărul de fiecare dată.”³⁴ Întrebat dacă cunoaște nominal persoanele pe care le a acuzat că ar fi participat la evenimente, plt. Moga Ioan a dat un răspuns negativ, iar la întrebarea: atunci cum a fost posibil să indice nume de persoane în fața urmăririi penale, el a afirmat simplu: „mi le-am amintit pe moment. Astăzi nu mi le mai amintesc aceste nume”.³⁵

În calitate de șef de post, plt. Ioan Moga a declarat și următoarele: „Părerea mea este că nu se poate indica unul sau mai mulți vinovați deoarece în noaptea respectivă și-a spus cuvîntul voința colectivă de a scăpa de țiganii din Hădăreni. [...] Nu am luat nici un fel de atitudine, nici pro nici contra, lăsînd lucrurile să se desfășoare de la sine.”³⁶

Evenimentele și implicarea polițiștilor trebuie despărțite în diferite faze.

1. Sosirea polițiștilor din Chețani la fața locului și incendierea caselor

După ce Crăciun Chețan a fost transportat la spitalul din Luduş, sătenii au dat mai multe telefoane la postul de poliție din Chețani, comună de care aparține satul

Hădăreni: „Polițistul cu care am vorbit a spus să-mi văd de treabă, că a fost anunțat și poliția știe când trebuie să intervină și mi-a înjurat și mi-a închis telefonul. M-am întors și le-am spus oamenilor ce s-a întâmplat, însă nu a reacționat nimeni violent la cele spuse de mine, am avut impresia că lumea așteaptă totuși să apară poliția. [...] Eu mă gândesc că lumea adunată în jurul casei lui [B.] păzea țiganii să nu fugă pînă la sosirea poliției.” – a declarat M. G. S.³⁷

Conform declarației date de plt. Ioan Moga, din Chețani s-au deplasat trei polițiști la Hădăreni: el, plt. Șușcă și plt. Podar (la cel din urmă, în mod inexplicabil, nu se fac referiri în declarații, împotriva lui nu s-a început urmărirea penală).

Referitor la momentul sosirii lor, cît și cu privire la adversitatea localnicilor – contrar celor susținute de Ordonanța Tribunalului Militar Teritorial București – plt. Ioan Moga a declarat: „Doar cînd am sosit în Hădăreni s-a strigat la adresa mea și în general la adresa polițiștilor din comună că nu ne-am făcut datoria, că nu am luat măsuri împotriva țiganilor. Acesta a fost singurul moment cînd ni s-a imputat de locuitori inactivitatea noastră față de țigani.”³⁸

Încercînd să pătrundă în casă, plt. Ioan Moga a sesizat că din casă începe să iasă fum. „Ajungînd pe scară în dreptul dulapului am încercat să-l împing așa încît să am posibilitatea să intru în casă. Încercînd să dau de o parte dulapul am sesizat că din casă încep să iasă fum. [...] După ce am reușit să dobor dulapul, am strigat la cei din casă să iasă afară, mai ales că deja fumul ieșea intens din locuință.”³⁹ Evenimentul este altfel relatat de către ceilalți martori: „cînd au venit polițiștii, lumea care era adunată pe lîngă gardul casei lui [B.] a intrat în curte” (S. M., fila 417); „polițistul Moga, după ce a fost amenințat de țiganii din casă că dacă va intra peste ei va fi un mort, și-a pus pistolul în toc și a plecat lăsîndu-i pe săteni să facă ce vor” (F. R., fila 240); „l-am auzit pe Moga spunînd oamenilor să facă ce vor cu cei din casă” (F. R., fila 407); „la incident a apărut și lucrătorul de poliție Șușcă care, efectiv, nu a făcut nimic, mai precis a venit pînă la curtea lui [B.], a văzut ce se întîmplă după care a plecat” (F. R., fila 407). Inculpații au relatat următoarele: „Moga a zis către oameni: «faceți ce vreți, că noi nu putem face nimic, din partea mea să dați foc la casă»” (Pavel Bucur, înregistrare din 13 noiembrie 1997); „Șușcă a afirmat că el nu poate face nimic, dar țiganii vor ieși din casă dacă li se dă foc” (Vasile Dorel Bucur, înregistrare din 13 noiembrie 1997); „Lumea a strigat să se dea foc la casă. Șușcă a zis: «faceți ce vreți că noi nu avem ce să le facem»” (Severius Ioan Precup, înregistrare din 13 noiembrie 1997).

2. Linșarea romilor

Plt. Ioan Moga a fost primul care a luat contact cu cei care încercaseră să evadeze din casa incendiată. El a declarat „Primul a ieșit pe geamul respectiv Sebi pe care l-am prins fiind în dreptul lui și am încercat să-l imobilizez reușind să-i pun cătușele pe mîna dreaptă. Precizez că aveam asupra mea pistol, cătușe. În

timp ce-l țineam pe Sebi, pe același geam a sărit și Parda, care a fugit spre fața casei. Nici în aceste momente nu a fost lângă mine o altă persoană. [Urmează cele prezentate și în Senința penală nr. 157 din 17 iulie 1998.] Nu știu cine a dat foc casei [în care s-au refugiat victimele]. Nu am văzut pe nimeni lovindu-i pe Sebi și Parda, mai precis atunci când asupra mea și a lui Sebi a năvălit grămada de oameni, eu nu am apucat să recunosc nici o persoană.”⁴⁰

Conținutul declarației plt.-lui Ioan Moga se regăsește și în alte declarații, dar detaliile diferă în mod semnificativ: „Cînd a început să ardă casa, unul dintre cei baricadați înăuntru a ieșit pe geam și eu l-am observat pe [I. A.] lovindu-l pe cel ce a sărit pe geam, cu un par. Cu toate acestea țiganul a reușit să sară peste gard dar a fost prins de Moga [astfel el nu se afla lângă geam încercînd să-l deblocheze, ci în afara curții, de unde putea să vadă incendierea casei] care i-a pus o cătușă pe mîna. Lucrătorul de poliție a vrut să-l ducă pe țigan de la locul faptei însă oamenii au început să-l lovească, așa încît țiganul a fost abandonat mulțimii.” (F. R., fila 407); „Pe unul dintre polițiștii din comună l-am văzut lângă victima Sibi. Nu am observat ca acesta să fi oprit oamenii să bată.” (C. L. D., fila 409.) Față de această ultimă mărturie, un alt martor a declarat: „i-am auzit pe amîndoi polițiștii strigînd la oameni să nu mai dea în cel căzut pentru că o să-l urce în ARO și o să-l ducă de acolo” (L. M., fila 200). Poate este vorba de momente diferite, la începutul linșării polițiștii nu au intervenit, ci doar spre final.

3. Sosirea polițiștilor din Luduș

Cpt. Nicolae Drăghici de la Poliția din Luduș, referitor la sosirea polițiștilor din cel mai apropiat oraș de Hădăreni, a declarat următoarele: „Am plecat cu mașina poliției spre Hădăreni. În mașina respectivă se afla șoferul, eu, lt. maj. Pînzaru și plt. Apahidian. Mai puțin șoferul, toți ceilalți eram înarmați cu arme în stare de funcționare. [...] Cînd am ajuns în Hădăreni, de fapt la circa 5 km de Hădăreni, din Dealul Ludușului, am observat că în localitate ard două imobile. Ne-am continuat drumul și cînd am ajuns lângă cămin am coborît și am observat în colțul din stînga al căminului că două persoane căzute la pămînt, în stare gravă, erau lovite de cei adunați la fața locului. Loviturile erau aplicate cu picioarele și obiecte contondente în zona toracelui, în special. Personal, am încercat să opresc pe cei ce loveau dar nu am reușit. Precizez că în prezența mea, circa 2–3 minute aceste persoane au mai fost lovite, timp în care s-a reușit urcarea lor în salvarea prezentă la fața locului. [...] În timp ce victimele erau puse în salvare eu m-am îndepărtat spre fața căminului și am încercat să vorbesc cu oamenii și acolo m-am reîntîlnit cu inculpatul Gáll care, după părerea mea, m-a salvat de furia oamenilor ducîndu-mă în curtea barului său. [...] După ce am ajuns la Hădăreni, mașina noastră a plecat înapoi la Luduș, rămînînd în localitate eu, Pînzaru și Apahidean. Mașina noastră s-a reîntors de 2–3 ori, aducînd polițiști. De asemenea, din Luduș a mai venit o mașină, dar nu

știu câte transporturi de polițiști a făcut de la Luduș. [...] Nu am părăsit zona căminului cultural și a barului lui Gáll.”⁴¹

Inactivitatea polițiștilor rezultă și din declarația lui Ioan Moga: „Am stat în centrul comunei circa o oră [după linșarea romilor], timp în care nu s-a întâmplat nimic, nu am sesizat că oamenii să fie cu dorința de răzbunare, după părerea mea, se putea termina totul. Cu toate acestea, așa cum am arătat, după circa o oră, au început să ardă case. [...] M-am deplasat la aceste case incendiate, dar de fiecare dată am ajuns după ce incendiatorii au plecat.”⁴²

Conform propriilor mărturii, polițiștii – în număr considerabil, aproximativ 20 de persoane – se aflau în zona centrală a satului, în timp ce grupuri de oameni incendiau casele romilor. Această situație e prezentată și de unii dintre martori: „nu a fost nici un polițist, pompier sau jandarm care să ne împiedice să mergem la casele țiganilor să dăm foc” (L. C. D., fila 409). A existat însă și o declarație contrară: „am observat printre cei care s-au apropiat de curtea noastră doi sau trei polițiști îmbrăcați în uniformă. Aceștia făceau apel să se liniștească, să meargă la casele lor” (D. L., fila 474).

Inculpații au evocat evenimentele cu totul altfel: „Polițistul șaten [cpt. Drăghici] a scos pistolul și a zis: «eu nu sînt cu țiganii, haideți să le dăm foc». Polițistul a pornit primul la incendiere.” (Pavel Bucur, înregistrare din 13 noiembrie 1997); „Drăghici a scos pistolul și a zis: «eu nu sînt cu țiganii, să mergem să le dăm foc». [...] Mulțimea, în frunte cu Drăghici, s-a dus la casa lui Pardalian.” (Nicolae Gáll, înregistrare din 13 noiembrie 1997); „Drăghici a zis către oameni să se răzbune, și au pornit spre casele țiganilor, să-i găsească pe ceilați doi țigani [din grupul inițial]” (Vasile Dorel Bucur, înregistrare din 13 noiembrie 1997); „Primul țigan, care era plin de sînge și udat cu apă dar mai respira, a fost întors cu picioarele de Drăghici și Pînzaru cu fața în jos. L-au lovit cu picioarele, zicîndu-i: «scoală-te». i-au pus cătușe și, tot cu piciorul, l-au întors înapoi. A început să-i sîngereze arcada. Împreună ne-am dus la cealaltă victimă, cînd a apărut încă un ofițer de poliție, Apahidian. Al doilea țigan era culcat pe spate, plin de sînge, cu o cătușă pe o mîină. Încă respira. Eu am refuzat să pun mîna pe el. Ofițerii l-au prins de picioare pe țigan și l-au ținut așa pînă la cealaltă victimă. În momentul respectiv era întuneric, dar se vedea bine de la luminile din case. Întorcîndu-se la bar, Drăghici a spus: «după mine, să mergem înainte.»” (Vasile Bucur, înregistrare din 14 noiembrie 1997); „Vasile Bucur alături de Drăghici a u fost cei care au determinat oamenii să treacă la fapte” (Pavel Bucur, înregistrare din 24 februarie 1998).

Chiar dacă nu a existat o acțiune directă de participare a polițiștilor la incendiere, faptele incendiatorilor au fost susținute: „Am auzit că dintr-o mașină a poliției prin portavoce oamenii au fost anunțați că s-a stins focul la casa lui [C. M.]. Asta m-a determinat să fiu convins că poliția a fost de partea celor care doreau să dea foc la casele țiganilor.” (V. C., fila 476); „și eu am auzit din mașina poliției

să se facă anunțuri și îmi amintesc cu certitudine când s-a spus »la casa lui Costică s-a stins focul«, ceea ce pentru mine și pentru majoritatea locuitorilor a însemnat un indemn la reaprirea focului” (N. H., fila 614); „cît am stat ascunși în porumb am auzit apelurile făcute prin stație dintr-o mașină a poliției ; deși nu le pot reproduce arăt că acestea se refereau doar la siguranța circulației și nu la încetarea incendierilor” (L. M., fila 202).

4. Sosirea polițiștilor și jandarmilor din Tîrgu-Mureș

Referitor la venirea polițiștilor din Tîrgu-Mureș, plt. Ioan Moga a declarat: „Cred că polițiștii și jandarmii din Tîrgu-Mureș au sosit după orele 21–22. La acea oră casele țiganilor ardeau. Am raportat personal col. Cotoară cele întîmplate pînă în momentul sosirii lui în Hădăreni. Știu că cei de la Mureș au organizat patrulare care să patruleze prin localitate. Nu pot aprecia cîte case fuseseră deja incendiate, cîte au mai rămas întregi și cîți țigani mai erau în localitate atunci cînd au sosit cei de la Mureș”⁴³

Plt. Alexandru Șușcă a plecat de la fața locului: „în jurul orelor 22 am plecat la Lechința de Bistrița pentru alte sarcini de servicii, în comună rămînînd colegul meu Moga și echipa operativă din Luduș. [...] Lt. Drăghici [...] mi-a ordonat să plec să execut un mandat de arestare pentru doi inculpați urmăriți pentru omor.” (fila 241–242)

Deși au sosit forțe impresionante, conform martorilor nu s-a intervenit pentru oprirea incendierilor: „și după ce au venit scutierii în localitate s-au mai aprins case” (V. C., fila 476).

5. Ziua următoare

La 21 decembrie, romii care încercaseră să se reîntoarcă în sat au fost primiți de un grup de săteni și polițiști care i-au gonit. Declarațiile precizează următoarele: „cînd am ajuns la Arieș, polițistul Drăghici a tras cu arma după noi și am văzut și am auzit cînd martora [M. M.] a fost prinsă și bătută” (C. M., fila 236); „În 21.09.1993 cînd am intenționat să mă reîntorc în locuință, am fost victima atît a agresiunilor fizice cît și a celor verbale din partea consătenilor, militarilor și polițiștilor din localitate. [Dintre polițiști] l-am recunoscut pe numitul Drăghici care avea un baston în mînă. Mașina polițiștilor ne-a urmărit pînă aproape de Luncani și din mașină s-a tras cu pistolul. Știu că în acele momente dintr-o Dacie de culoare albastră s-au efectuat filmări.” (O. R., fila 622–623); „Ne-au alungat, în mod expres, Vescan Olimpiu și polițiștii Șușcă, Moga și Drăghici. Acest grup m-a urmărit cînd am ajuns să trec Arieșul. Acolo am fost prinsă și imobilizată cu spray de către Drăghici și bătută foarte grav.” (M. M., fila 234);

Reconstituind evenimentele, se poate constata că în cele cinci faze polițiștii au avut diferite atitudini. În prima fază, nedumeriți, au lăsat mulțimea să soluționeze

problema romilor baricadați în casă. Decît să încerce să intre și eventual să fie agresați, au preferat o soluție care nu-i pune în pericol: incendierea casei. În a doua fază, cel puțin plt. Ioan Moga a încercat să evite omorul. Era conștient de urmările unui astfel de incident. Dar, în situația creată, nu a avut curajul să fie mai hotărît în protejarea celui reținut. Despre a treia fază, martorii au afirmat aproape la unison: inițiativa incendiarii caselor romilor a aparținut polițiștilor veniți din Luduș. Atît în faza a treia cît și în cea de-a patra, deși poliția era prezentă cu forțe mari, nu s-a intervenit pentru stoparea incendiarii, asigurîndu-se doar fluenta circulației prin Hădăreni. În aceste momente, aproximativ 60 de polițiști erau prezenți în Hădăreni, chiar și prea mulți dacă luăm în considerare trimiterea lui Alexandru Șușcă la Lechința de Bistrița – inexplicabil cum de avea sarcini de serviciu în jurisdicția unui alt județ – sau plecarea „nemotivată” a lui Nicolae Drăghici, referitor la care el a declarat: „Am stat în Hădăreni pînă în jurul orelor 21.30, cînd au venit polițiștii de la Mureș. Cînd am plecat la Luduș, ardeau mai multe case în diferite locuri din sat.”⁴⁴ În a cincea fază poliția a luat o atitudine hotărîtă în sprijinirea expulzării romilor din localitate. Se poate vorbi și de o ultimă fază, cea a urmăririi penale, în care polițiștii prezenți în localitate în timpul evenimentelor ar fi putut juca rolul martorilor cheie, avînd (ipotetic) credibilitate, spirit de observație, cunoștințe juridice. În schimb, au dat declarații contradictorii, fără valoare juridică.

Față de comandantul poliției Mureș, col. Constantin Palade a fost formulată următoarea declarație: „după ce între țigani [la 9 septembrie 1993] a existat un scandal mare soldat cu un deces, am auzit că a avut loc o ședință la care a participat și fostul comandant al poliției, Palade, care, printre altele, le-a atras atenția sătenilor și de fapt le-a și indicat să-și rezolve singuri problemele cu țiganii din sat”, sugerînd ca soluție expulzarea lor din localitate.

Împotriva Ordonanței din 22 august 1999, dată în dosarul 46/P/1995 a Parchetului Militar teritorial București, cîțiva de romi din Hădăreni au formulat o plîngere la Parchetul de pe lîngă Curtea Supremă de Justiție. Soluția dată a fost cea de nîncepere a urmăririi penale.

Latura civilă

Latura penală și cea civilă, în dosarul 5153/1997, au fost separate în cursul procesului prin Încheierea de ședință din 23 iunie 1998. După soluționarea laturii penale, s-a pus pe rol latura civilă.

În prima fază, partea civilă – romii care și-au pierdut toate bunurile – trebuiau să plătească o sumă de 6 milioane lei vechi pentru expertiză. În zadar au încercat avocații părților civile, Vasile Ghere și Emil Cioloboc să scutească romii de aceste taxe. În încheierea ședinței publice din 13 iulie 1999, în dosarul Tribunalului Mureș nr. 5153/1997⁴⁵, se respinge cererea ca nu victimele să plătească costurile expertizelor privind valoarea vunerilor și „pune în vedere părților civile să achite decontul expertizei”.

După lungi tergiversări (la peste 7 ani de la evenimente), prin Sentința nr. 9 din 12 ianuarie 2001, în dosarul 5153/1997, s-a admis în parte acțiunea civilă formulată de părțile civile.

Cu privire la despăgubirile pentru daunele materiale și morale solicitate de R. D. P. și Z. F. M., instanța i-a obligat pe Pavel Bucur, Vasile Dorel Bucur și Severius Precup în solidar:

- la plata unui cuantum de 250.000 lei vechi lunar pentru întreținerea minorilor R. C. S. și Z. S. V. începînd cu data de 20 septembrie 1993 pînă la majoratul minorilor;

- la cîte 10 milioane lei vechi cu titlu de despăgubiri pentru daune morale.

Cu privire la despăgubirile pentru daunele materiale (bunuri mobile și imobile), instanța i-a obligat pe cei condamnați pentru distrugeri în solidar la plata despăgubirilor civile în favoarea a 8 persoane civile (deși au fost incendiate 14 case, iar alte 4 au fost distruse parțial), în valoare totală de 52.438.840 lei vechi (sumele variază între 308.840 și 13.124.117 lei vechi).

Sentința⁴⁶ „respinge ca nefondate restul pretențiilor civile formulate de părțile civile”. Prin urmare, majoritatea victimelor a rămas fără despăgubire. Motivația: existența bunurilor mobile nu putea fi dovedită. „Despăgubirile solicitate de partea civilă pentru bunurile mobile distruse nu au fost dovedite. În opinia acestora, simplele lor susțineri precum și listele depuse și declarațiile celorlalte părți civile nu sînt suficiente. Instanța, avînd în vedere contextul în care s-au produs distrugerile, împrejurarea că fiecare parte civilă a avut de suferit, va înlătura ca vădit nesincere declarațiile părții civile cu referire la bunurile mobile aparținînd celorlalți.”⁴⁷ Din nou, declarațiile martorilor romi nu au fost luate în seamă, considerîndu-le părtinitoare. Iar cum casele romilor nu erau vizitate de neromii din localitate, care să ateste existența mobilelor, hainelor și altor obiecte, instanța a considerat că toate casele romilor erau lipsite totalmente de bunuri mobile. Ba mai mult, președinta instanței, Gabriela Serachitopol, a acuzat romii că lișarea și incendierea caselor lor ar fi sursa lor de existență (!), oferind o mică lecție: „trebuie subliniat că nu astfel de evenimente constituie o sursă de venit, ci munca”

Cît despre daune morale, așa ceva, conform instanței, nu se justifică. Faptul că romii au trăit în pădure, la rude sau unde au apucat, pierzînd locuințele și toate bunurile, nu constituie prejudicii. „Daunele morale pentru părțile civile ce au suferit pierderi materiale nu se impun a fi acordate.”

Împotriva sentinței s-a declarat apel, iar instanța de apel a decis retrimiteria cauzei la Tribunalul Mureș.

Sentință penală nr. 167 din 12 mai 2003 a Tribunalului Mureș în dosarul 7801/2001, (dată de judecătoria Adorján Erzsébet) îi obliga :

- pe cei 10 condamnați pentru distrugere și pe moștenitorii lui Vasile Bucur, în solidar, la plata despăgubirilor civile pentru daune materiale (exclusiv pentru

distrugerea construcțiilor), pentru 19 persoane (sume între 240.000 și 230.000.000 lei vechi, cu un total de 967.980.000 lei vechi);

- pe cei trei condamnați pentru omor, în solidar, la plata despăgubirilor, cu titlu de rentă, pentru ce trei minori rămași orfani (suma lunară fiind 312.000 lei vechi pentru un minor).

Celelalte cereri (spre exemplu, privind daunele morale) au fost respinse.

În u.m.a. apelului formulat de toate părțile, Curtea de Apel Tîrgu-Mureș, în dosarul nr. 713/2003/P, a pronunțat la 27 februarie 2004 Decizia nr. 31/A (dată de judecătoria Mihaela Crețu și Nicolae Ionaș), care desființează parțial hotărîrea atacată, acordînd și daune morale pentru 17 persoane, sume între 10.000.000 și 100.000.000 lei (în total 580.000.000 lei vechi).

Înalta Curte de Casație și Justiție, prin Decizia nr. 1420 din 25 februarie 2005, în dosarul nr. 1425/2004, a respins toate recursurile formulate, atît de cei condamnați cît și de părțile civile.

În fața Curții Europene a Drepturilor Omului

La data de 14 aprilie 1997, I. M., în numele unui grup de romi din Hădăreni (în total 14 persoane), a trimis la Comisia Europeană a Drepturilor Omului din Strasbourg o plîngere împotriva României, arătînd că nu există posibilitatea de a obține daune civile datorită prevederii Codului de procedură penală, art. 19, al. 2 („judecata în fața instanței civile se suspendă pînă la rezolvarea definitivă a cauzei penale”), iar, din motive politice, ancheta penală nu poate fi definitivată.

I. M. a considerat că au fost încălcate o serie de drepturi prevăzute în Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale:

- „• art. 6, deoarece nu ni se acordă nici măcar șansa de a ajunge în fața unei instanțe judecătorești;

- art. 1 al Primului Protocol adițional, deoarece Statul Român nu ne garantează dreptul la respectarea bunurilor noastre prin pedepsirea vinovaților;

- art. 2 combinat cu art. 14, deoarece moartea a trei romi nu a fost condamnată de autoritățile românești, considerînd că viața unui rom nu trebuie apărată la fel ca a altor cetățeni;

- art. 3, deoarece de 3 ani și jumătate sîntem obligați să trăim în condiții inumane, din vina Statului Român.”⁴⁸

Plîngerea a fost înregistrată la Comisie cu nr. PK 6021.

După ce s-a pus pe rol la Tribunalul Mureș dosarul nr. 5153/1997, I. M. a informat Comisia de această situație, arătînd că „din plîngerea noastră formulată la 14 aprilie 1997 rămîn valabile toate punctele prezentate, cu următoarele modificări:

Considerăm că România a încălcat următoarele drepturi prevăzute în Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale:

• art. 6, deoarece de la ratificarea de către România a Convenției (mai 1994) pînă în august 1997 (dată la care s-a completat rechizitoriul), ancheta penală a cazului a fost întîrziată în mod voit, din considerente politice, fapt recunoscut de înseși organele de urmărire penală;

• art. 1 al Primului protocol adițional, deoarece Statul Român nu a garantat dreptul la respectarea bunurilor care au aparținut familiilor de romi;

• art. 2 combinat cu art. 14, deoarece autoritățile românești nu au luat măsuri urgente de a condamna moartea a trei romi;

• art. 3, deoarece din 20 septembrie 1993, familiile de romi din Hădăreni sînt obligate să trăiască în condiții inumane din vina Statului Român.”⁴⁹

La 6 mai 1998, dosarul aflat la Comisie a primit numărul 41138/98.

După comunicarea sentinței penale din 17 iulie 1998 a Tribunalului Mureș, în dosarul nr 5153/1997, Comisia a fost înștiințată de pedepsele prevăzute, arătînd că instanța a cerut extinderea urmăririi penale atît cu privire la fapte, cît și cu privire la persoane, ceea ce s-a refuzat de către reprezentantul Parchetului de pe lîngă Curtea de Apel Mureș, iar conform procedurii penale din România, în această situație nu se poate extinde urmărirea penală. I. M. a considerat totuși că „plîngerea noastră înaintată Comisiei Europene a Drepturilor Omului a rămas întemeiată, datorită următoarelor:

Art. 2 combinat cu art. 14 – pedepsele aplicate pentru omor deosebit de grav sînt mult sub limita inferioară prevăzută de Codul penal (15 ani), datorită aplicării unor circumstanțe atenuante inexistente, deși există circumstanțe agravante. [...] Pedepsa de trei ani, aplicată lui Gall Nicolae este mai mică decît pedeapsa aplicată în general pentru un furt de găină. Astfel, această pedeapsă arată valoarea vieții a trei romi, în viziunea justiției din România.

Art. 1 al Primului protocol adițional – distrugerea a 14 locuințe și a tuturor bunurilor familiilor afectate prin incendiere a fost considerată o distrugere simplă. [...] Modificarea încadrării juridice a fost refuzată de Parchet. În aceste condiții, Statul Român nu a garantat respectarea proprietății private a familiilor afectate.

Art. 3 – în continuare (de cinci ani) familiile afectate trăiesc în condiții inumane, iar fără extinderea procesului penal de Parchet și asupra altor persoane, toată paguba produsă va trebui să fie recuperată de la 11 persoane, ceea ce nu va fi posibil.

Art. 6 – deși, în final, s-a ajuns în fața Tribunalului Mureș cu acest caz, Codul de procedură penală al României blochează accesul nostru la o justiție imparțială, deoarece:

• în ciuda dovezilor suficiente, procesul penal nu poate fi extins și asupra altor fapte sau altor persoane, datorită blocajului aplicat de Parchetul de pe lîngă Curtea de Apel Mureș;

• în ciuda faptului că sentința nu ne convine, nu avem dreptul să facem apel, conform Codului de procedură penală, art. 362, care acordă acest drept doar

procurorului și inculpatului în cazul în care acțiunea penală nu se pune în mișcare pe baza unei plângeri prealabile.”

După terminarea procesului penal, un grup de romi din Hădăreni, sprijinit și de organizația internațională European Roma Rights Center, a depus o nouă plângere la Curtea Europeană a Drepturilor Omului (la 14 decembrie 2000, înregistrat la 8 ianuarie 2001 cu numărul 64320/01). Astfel numărul persoanelor părți în acest caz a crescut la 25.

În această nouă plângere, în afară de cele invocate în plângerea anterioară, a mai fost invocată nerespectarea art. 8 și 13 ale Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale. Primul se referă la dreptul la respect pentru domiciliu, al doilea la dreptul la un recurs efectiv.

La 13 martie 2001, Curtea Europeană a Drepturilor Omului din Strasbourg a luat o decizie parțială⁵⁰ referitoare la admisibilitatea cazului, conform căreia:

- cele două plângeri au fost conexe (altfel cea de a doua plângere trebuia să mai aștepte pentru soluționare încă 3–4 ani);
- s-a amânat examinarea condițiilor de viață a victimelor ca urmare a incendiilor bunurilor lor, a limitării accesului la proces civil, a lungimii procedurii și a discriminării pe baze etnice;
- s-a considerat ca fiind inadmisibile celelalte aspecte ale plîngerii.

Astfel decizia finală a Curții Europene urma să se refere la încălcarea dreptului la tratament uman (art. 3 al Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale), la accesul la un proces echitabil (art. 6), la dreptul la o viață de familie (art. 8), toate combinate cu dreptul la un tratament nediscriminatoriu (art. 14).

Inadmisibilitatea s-a datorat faptului că evenimentul a avut loc la 20 septembrie 1993, înainte ca România să ratifice Convenția. Argumentul, conform căruia atitudinea organelor de urmărire penală afectează dreptul la viață și la proprietate și după ratificarea Convenției, nu a fost acceptat de către Curte. Trebuie remarcat însă faptul că doar din acest motiv, al datei ratificării posteroare evenimentului, România a scăpat de o condamnare pentru nerespectarea dreptului la viață.

La 3 iunie 2003, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a dat o soluție de admisibilitate cazului Hădăreni, în urma căreia, conform art. 38 al Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, s-a deschis calea către posibilitatea unei înțelegeri pe cale amiabilă.

Rezolvarea pe cale amiabilă este o procedură confidențială, care, dacă se realizează, are ca efect scoaterea cauzei de pe rolul Curții, decizia limitându-se la o scurtă expunere a faptelor și a soluției adoptate. Astfel, statul nu este „condamnat”, iar victimele pot solicita din partea statului, pe lângă daune materiale și morale, modificarea unor prevederi legale și realizarea unor programe prin care se poate preveni repetarea unor abuzuri similare.

Inițial, daunele oferite de Guvernul Român au fost atât de mici, încât Curtea Europeană nici nu le-a transmis către victime, solicitând reevaluarea lor.

Prin urmare, Guvernul României a prezentat o nouă propunere pentru soluția pe cale amiabilă, care a prevăzut plata unei sume totale de 500.000 Euro pentru cele 25 de victime (minim 11.000 Euro, maxim 90.000 Euro), asumându-și responsabilitatea să adopte următoarele măsuri:

- îmbunătățirea programelor educaționale pentru prevenirea și combaterea discriminării împotriva romilor în cadrul programei școlare în comunitatea Hădăreni;
- crearea de programe pentru informarea publicului și înlăturarea stereotipurilor, prejudecăților și practicilor discriminatorii față de comunitatea romilor în cadrul instituțiilor responsabile de localitatea Hădăreni;
- inițierea de programe de educație juridică, împreună cu membrii comunităților de romi;
- susținerea de schimbări pozitive în opinia publică din Hădăreni, cu privire la romi, pe baza toleranței și principiului solidarității sociale;
- stimularea participării romilor la viața economică, socială, educațională, culturală și politică a comunității locale din județul Mureș, prin promovarea cooperării și a proiectelor de dezvoltare comunitară;
- punerea în practică a unor programe pentru reabilitarea condițiilor de locuit și a mediului înconjurător în comunitate;
- identificarea, prevenirea și rezolvarea activă a conflictelor care pot genera violență familială, interetnică sau violență în comunitate;
- reconstruirea unora dintre casele distruse.

Pentru supravegherea acestor măsuri, Guvernul României se supune controlului Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei.

În aprilie 2004, un număr de 18 persoane a acceptat această ofertă, obligându-se prin declarații proprii să renunțe „la orice alte pretenții împotriva României în legătură cu faptele incluse în aceste plângeri”, declarând că „aceasta constituie soluționarea finală a acestor cazuri, cât și a cererilor noastre în fața instanțelor interne”.

La data de 5 iulie 2005, Curtea Europeană a Drepturilor Omului s-a pronunțat cu privire la acceptarea rezolvării cauzei pe cale amiabilă, iar peste o săptămână, la 12 iulie 2005, s-a pronunțat și asupra fondului problemei, privind cauza celor șapte persoane care nu au acceptat soluția pe cale amiabilă oferită de Guvernul României.

Decizia Curții Europene a Drepturilor Omului în cazul Moldovar. și alții împotriva României constată discriminarea rasială și încălcarea drepturilor la tratament egal, la viață de familie și la un proces echitabil. Daunele materiale și morale stabilite prin decizie au fost egale cu cele oferite de Guvernul României pentru rezolvarea pe cale amiabilă.

În loc de concluzii

După mai bine de 12 ani de la evenimente, chiar și în urma soluționării laturii penale și civile în România, precum și în urma deciziilor din 5 și din 12 iulie 2005 ale Curții Europene a Drepturilor Omului, cazul Hădăreni a rămas în actualitate.

În primul rând, Guvernul României trebuie să-și respecte obligațiile asumate prin rezolvarea cazului pe cale amiabilă și, ca atare, să deruleze proiecte în Hădăreni și în județul Mureș.

În al doilea rând s-au ridicat și unele probleme juridice.

Prima problemă este cea a executării soluției definitive pronunțate de Înalta Curte de Casație și Justiție. Conform unei opinii, soluția Curții Europene stinge obligațiile civile ale infractorilor, conform altei opinii, soluția ar stinge doar acele cauze care au același obiect ca și soluția CEDO. Cum CEDO a dat soluție de inadmisibilitate pentru încălcarea dreptului la viață și la proprietate, întrucât aceste două drepturi au fost încălcate înainte ca România să ratifice Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, CEDO nu putea acorda daune pentru casele incendiate și daune morale pentru suferințele din acele zile de septembrie și octombrie 1993. În această idee, persoanele care au primit daune din partea Statului Român nu pot avea alte pretenții față de Statul Român decât cele stabilite de CEDO; la fel, nu pot avea pretenții nici față de persoane fizice care le-au încălcat drepturile, conform constatării soluției CEDO. Pentru exemplificare: victimele evenimentelor din septembrie 1993 nu pot începe o acțiune împotriva procurorilor anchetatori, solicitând de la ei daune civile pentru tergiversarea soluționării cazului, întrucât pentru încălcarea acestui drept au primit daune prin soluția CEDO. Pot însă solicita plata daunelor stabilite pentru bunurile incendiate, întrucât CEDO nu a putut analiza încălcarea dreptului de proprietate.

A doua problemă este solicitarea înaintată de 5 persoane către Marea Cameră a CEDO privind modul de interpretare a dreptului la viață și a dreptului la proprietate, pe considerentul că aceste două drepturi au fost încălcate și după ce România a ratificat Convenția, prin pedepsele care nu sînt în concordanță cu gravitatea faptului. Conform art. 1 al Codului de procedură penală, „Procesul penal are ca scop constatarea la timp și în mod complet a faptelor care constituie infracțiuni, astfel ca orice persoană care a săvîrșit o infracțiune să fie pedepsită potrivit vinovăției sale și nici o persoană nevinovată să nu fie trasă la răspundere penală. Procesul penal trebuie să contribuie la apărarea ordinii de drept, la apărarea persoanei, a drepturilor și libertăților acesteia, la prevenirea infracțiunilor, precum și la educarea cetățenilor în spiritul respectării legilor.” Scopul preventiv și educativ al pedepselor nefiind atins, în orice moment se pot declanșa evenimente similare.

Întreaga jurisprudență a CEDO este în defavoarea acestei solicitări, o modificare a soluției de admisibilitate date de Curte, prin care s-a considerat că cele două drepturi au fost încălcate înainte ca România să ratifice Convenția pentru

apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, ar însemna modificarea radicală a interpretării acestor drepturi. Nu este însă prima încercare de acest fel: începînd cu anii '70, există o serie de încercări în acest domeniu din partea unor juriști internaționali consacrați (cum ar fi, de exemplu, acelea cu referire la o serie de cazuri din Turcia, unde decesele unor persoane aparținînd comunității kurzilor – survenite înainte ca Turcia să accepte competența CEDO în domeniu – au rămas neanchetate). Pînă acum, în toate cazurile, CEDO a considerat că s-a încălcat dreptul la un proces echitabil, nu și dreptul la viață.

Note:

1. Referitor la detalii legate de caz: István Haller: Cazul Hădăreni, publicat în *Altera* 7 din 1998, p. 106–123.
2. În unele situații publicăm doar inițiale, dorind să protejăm renumele persoanelor. Nu este și cazul cu persoanele ale căror nume s-au publicat de repetate ori în mass-media.
3. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 238.
4. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 240.
5. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 476.
6. Art. 174 raportat la art. 175 lit. e și art. 176 lit. a și b din *Codul penal*.
7. Art. 217 al. 1 și 4 cu aplicarea art. 41 al. 2 din *Codul penal*.
8. Art. 321 al. 2 cu aplicarea art. 33 lit. a, art. 73 lit. b și art. 13 din *Codul penal*.
9. Art. 216, al. 1 din *Codul penal*.
10. Art. 192 din *Codul penal*.
11. *Legea nr. 137* din 24 iulie 1997, publicată în *Monitorul oficial nr. 170* din 25 iulie 1997.
12. *Transilvania Jurnal*, 23 aprilie 1998, articolul „Dosarului Hădăreni i se înnegresc filele”, semnat de Diana Opriș.
13. Data memoriului adresat Curții Supreme de Justiție este 5 martie 1998.
14. Au fost audiați 63 de martori de către instanța de judecată.
15. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 417.
16. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 476.
17. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 201.
18. Asupra identității celui care l-a ucis pe Crăciun Chețan planează și în momentul de față o incertitudine. Primele informații îl numeau pe Aurelian Pardalian Lăcătuș, rechizitoriul, pe Răpa Lupian Lăcătuș, dar în cursul procesului și Mircea Zoltan a fost acuzat că el ar fi fost făptașul.
19. Se pot remarca detaliile fără nici un rost, cît și lipsa unor elemente esențiale în textul *Rechizitoriului*.
20. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 543.
21. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 201.
22. *Sentința penală nr. 157* din 17 iulie 1998.
23. Formulări folosite în *Rechizitoriu*. Și faptul că romii nu au consumat alcool, dar Gligor Chețan da, putea fi jenant pentru organele de urmărire penală, care au sugerat că romii, numai romii și întotdeauna romii sînt certați cu bunele moravuri.
24. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 622–623.
25. Terenul juridic poate fi interpretat greșit. Nu este vorba de a scuza faptele pentru că ar fi fost provocate, ci de posibilitatea de a aplica circumstanțe atenuante în cor darnare.

Circumstanțele uciderii lui Crăciun Chețan nu au fost clarificate nici pînă azi. După unii martori, el ar fi fos, ucis în busculada creată în jurul lui Gligor Chețan, alții au sus,înut că din această busculadă romii au evadat, dar urmăriți fiind, unul dintre romi s-a întors cu arma albă în mînă, de care s-a lovit victima. Experții au exclus această posibilitate pe considerentul că lovitura a fost prea precisă – direcționată spre inimă – ca să rezulte dintr-un astfel de incident.

26. *Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998.*

27. *Cod penal, art. 75, lit. a, b, c.*

28. *Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998.*

29. *Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998.*

30. Publicat în *Monitorul oficial nr. 264 din 13 iunie 2000.*

31. Art. 25 *Cod penal*, raportat la art 260 *Cod penal*.

32. Art. 25 *Cod penal*, raportat la art. 174 alin. 1, art. 175 alin. 1, lit. d și e și art. 176 alin.,

1 lit. a și b *Cod penal*, respectiv art. 25 *Cod penal* raportat la art. 217 alin. 4 *Cod penal*.

33. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 241.

34. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 333.

35. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 334.

36. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 334.

37. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 420–421.

38. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 333.

39. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 332–333.

40. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 333.

41. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 468–469.

42. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 333.

43. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 334.

44. *Dosar nr. 5153/1997* al Tribunalului Mureș, fila 469.

45. În cazul Hădăreni, fiind mai multe dosare la diferite instituții juridice, considerăm necesară însumarea lor în următorul tabel:

Nr. dosar	Instituția	Soluții în dosar la care prezentul studiu face referire
1/P/1993	Parchetul de pe lângă Curtea de Apel Tîrgu-Mureș	<i>Ordonanța din 31 octombrie 1994</i> <i>Rechizitoriul din 12 august 1997</i>
139/P/1994	Parchetul Militar Mureș	<i>Ordonanța din 10 ianuarie 1995</i>
46/P/1995	Parchetul Militar Teritorial București	<i>Ordonanța din 22 august 1995</i>
5153/1997	Tribunalul Mureș	<i>Sentința penală nr. 157 din 17 iulie 1998</i> <i>Încheierea din 13 iulie 1999</i> <i>Sentința penală nr. 9 din 12 ianuarie 2001</i>
2055/1998	Curtea de Apel Tîrgu-Mureș	<i>Decizia penală nr. 6 A din 15 ianuarie 1999</i>
	Curtea Supremă de Justiție	<i>Decizia penală nr. 4252 din 22 noiembrie 1999</i>

46. Conform *Extrasului de pe dispozitivul sentinței penale nr. 9 din 12 ianuarie 2001*, în Dosarul nr. 5153/1997.

47. *Sentința penală* nr. 9 (cu privire la partea civilă) a dosarului 5153/1997, declarată în ședința publică din 12 ianuarie 2001.

48. *Plîngere către Comisia Europeană a Drepturilor Omului* din 14 aprilie 1997. Articolele invocate se referă la dreptul la viață (art. 2), interzicerea torturii și a tratamentelor inumane (art. 3), dreptul la un proces echitabil (art. 6), interzicerea discriminării (art. 14), protecția proprietății (art. 1 al *Primului protocol adițional*).

49. *Înștiințare către Comisia Europeană a Drepturilor Omului* din februarie 1998.

50. *European Court of Human Rights, Partial Decision as to the Admissibility of Applications nos. 41138/98 by [I. M.] and others and 64320/01 by [O. R.] and others against Romania.*

*

István HALLER (n.1962) a absolvit Facultatea de Geologie din Cluj. După 1990 a fost reporter și redactor la mai multe reviste (*Erdély Figyelő*, *Gazeta de Mureș* etc.). din 1993 este coordonatorul Biroului pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa, din 2001 expert în probleme de discriminare rasială în cadrul proiectului Consiliului Europei „Non-Discrimination Review”. A publicat studii și articole în reviste din România, Ungaria și Germania.

István Haller, *Procesul Hădăreni*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Opinie despre Legea electorală pentru autoritățile administrației publice locale

*COMISIA EUROPEANĂ PENTRU DEMOCRAȚIE PRIN LEGE
(COMISIA DE LA VENEȚIA)*

I. Introducere

1. Biroul Adunării parlamentare a Consiliului Europei, în reuniunea sa din 24 mai 2004 a invitat Comisia de la Veneția să emită o opinie asupra conformității principiilor enunțate în legea română a alegerilor locale (Nr. 67/2004) (mai departe: legea CDL(2004)115) cu instrumentele juridice fundamentale ale Consiliului Europei, concret Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale și Carta europeană a autonomiei locale. Cererea își are originea într-o propunere de rezoluție făcută de Dl. Braun și alții, referitor la legea alegerilor locale din România (Doc. 10160).

2. Domnii Ugo Mifsud Bonnici (membru, Malta) și Pieter van Dijk (membru, Olanda) au fost desemnați ca raportori. Opinia de față este o sinteză a observațiilor lor.

3. Prezenta opinie a fost adoptată de Consiliul pentru alegeri democratice la cea de a 11-a reuniune (Veneția, 2 decembrie 2004) și de Comisia de la Veneția, în cea de a 61-a sesiune plenară (Veneția, 3-4 decembrie 2004).

II. Observații generale

4. Legea examinată este o lege „organică” care reglementează alegerea cetățenilor în funcții în care aceștia exercită autoritatea publică.

5. Legea în ansamblul său poate fi considerată acceptabilă și nu se deosebește în mod fundamental de legile similare întâlnite în alte țări democratice, sub rezerva și excepția observațiilor care figurează aici privind articolul 7. Legea suferă totuși de o abundență de detalii care fac dificilă înțelegerea sensului adevărat și precis al anumitor pasaje. Nu este exclus în același timp ca dificultatea să provină din traducerea textului în limba engleză.

6. Articolul 2, paragraful 1 al legii examinate declară că cetățenii români își exercită dreptul de vot într-o deplină egalitate, fără privilegii și discriminări, în timp ce articolul 3, paragraful 1 al legii acordă dreptul de vot exclusiv cetățenilor majori de 18 ani. Art. 3, paragraful 3 dispune că numai locuitorii comunelor, ai orașelor, ai municipalităților sau ai subdiviziunilor administrativ-teritoriale ale municipalităților au drept de vot. Articolul 4 prevede că aceleași condiții privind cetățenia și reședința se aplică și candidaților la alegeri. Articolul 16(3) al Constituției rezervă „accesul” sau eligibilitatea la funcții sau demnități publice numai cetățenilor români.

7. Articolul 5 al legii exclude pe drept cuvânt de la dreptul de vot:

a) persoanele retardate mintal sau alienate care fac obiectul unei interdicții și b) persoanele private de dreptul la vot pe o durată stabilită de o decizie judiciară definitivă. Dispoziții de acest tip pot fi întâlnite în mod curent în majoritatea democrațiilor. Același articol prevede în continuare absența eligibilității pentru două categorii de persoane: a) persoanele vizate de articolul 40(3) din Constituție, cum ar fi judecătorii Curții Constituționale, avocații poporului, magistrații, membrii activi ai armatei, polițiștii și alte categorii de funcționari publici stabilite prin lege organică și b) persoanele care nu se bucură de dreptul la vot în virtutea primului aliniat. Acestea sînt în egală măsură dispoziții curente în democrații.

8. Retrospectiv, și după consultarea raportului Congresului autorităților locale și regionale din Europa (CG/Bur(11)25,

adoptat de biroul acestuia la 12 iulie 2004) în urma observării alegerilor organizate în conformitate cu această lege, la 6 iunie 2004, se pare că, exceptînd observațiile referitoare la articolul 7, alegerile s-au desfășurat fără greșală și în mod echitabil, cum se cuvine într-o democrație care funcționează corect.

9. Subordonarea prin lege a dreptului de a vota și de a candida la alegeri criteriilor de cetățenie și reședință nu este în contradicție cu nici un drept imperativ, internațional sau european, privind sufragiul universal. În același timp, treptat se poate constata o tendință de a se acorda drepturi politice locale rezidenților străini cu ședere îndelungată, în conformitate cu Convenția referitoare la participarea străinilor la viața publică de nivel local a Consiliului Europei [STE 144]. Mai mult, Comisia de la Veneția, în Codul de bună conduită în materie electorală recomandă ca dreptul de vot în alegerile locale să fie acordat și non-cetățenilor după o anumită durată de reședință. Se recomandă, deci, ca legea să fie modificată eliminîndu-se restricțiile referitoare la cetățenie, enunțate în articolele 2, 3 și 4. O astfel de modificare ar fi în sensul participării directe a non-cetățenilor rezidenți stabili la afacerile publice ale locului în care trăiesc și ar fi un pas în direcția democrației pentru toți. Comisia de la Veneția nu vede nici un motiv pentru care România nu ar putea avansa în această direcție.

10. Pentru restul, opinia de față nu prezintă observații detaliate referitoare la dispoziții care nu constituie subiecte controversate; ea se concentrează

asupra chestiunii particulare a reprezentării minorităților naționale.

III. Dispozițiile referitoare la reprezentarea minorităților naționale

A. Contextul

1. Contextul cererii

11. La 27 aprilie 2004, Dl. Braun și mai mulți colegi ai domniei sale au depus la Adunarea parlamentară a Consiliului Europei o propunere de rezoluție referitoare la legea alegerilor locale Nr.67/2004, adoptată de Parlamentul României și publicată în Monitorul Oficial al României la 29 martie 2004. Propunerea de rezoluție constată că legea impune condiții suplimentare pentru participarea la alegeri a partidelor minorităților naționale care nu sînt reprezentate în Parlament și că aceste condiții sînt discriminatorii față de cele care se aplică partidelor minorităților naționale care sînt deja reprezentate în Parlament. Propunerea susține că aceste condiții sînt în mod obiectiv greu de îndeplinit în cazul minorității maghiare care, pentru a se conforma condiții or fixate, trebuie să prezinte liste de membri cu cel puțin 25 000 de cetățeni, cuprinzînd numele lor complet, data nașterii, adresa, codul numeric personal și semnătura. Propunerea deplînge că măsurile administrative ale aplicării legii sînt și mai discriminatorii.

12. Propunerea nu a fost examinată încă de Adunare și nu angajează deci decît pe semnatori, care aparțin diferitelor grupuri parlamentare și sînt originari din diferite țări. Ea cere ca un raport asupra

legii și a practicilor administrative ale aplicării sale să fie supus Adunării.

13. Propunerea este urmarea unui protest emis în România de Uniunea Civică Maghiară, organizație care se desrie ca „apărătoare a intereselor comunității naționale maghiare în România, înregistrată ca persoană juridică în august 2003”. Uniunea Civică Maghiară se prezintă totodată ca rivală a Uniunii Democrate Maghiare din România (UDMR), cu intenția de a pune capăt a ceea ce ea consideră a fi monopolul acestei organizații.

14. Uniunea Civică Maghiară, deplin conștientă de interesul pentru menținerea unității în scopul asigurării reprezentării la nivel parlamentar, a precizat în apelul său din 5 mai 2004 adresat Comisiei Europene, Consiliului Europei, OSCE-lui și diferitelor guverne, că „ținînd cont de pragul de 5% pentru accesul în Parlamentul României, ea este gata să coopereze cu celelalte forțe politice maghiare pentru asigurarea reprezentării populației de origine etnică maghiară în Parlament.” De fapt, Uniunea Civică Maghiară nu critică dispozițiile respective ale Constituției ci numai conținutul legii alegerilor locale.

15. Cu toate că protestul conține o denunțare în bloc și invocă și alte lacune din punct de vedere democratic, raportul cerut nu se referă decît la legea 67/2004 și la eventualele violări a) ale criteriilor de la Copenhaga datorate acesteia, b) ale Convenției europene, c) ale Convenției-cadru pentru protecția minorităților naționale și d) ale Chartei europene a autonomiei locale.

2. Contextul constituțional

16. Conform Constituției României adoptată în noiembrie 1991 și revizuită în 2003, cetățenii care aparțin unei minorități naționale se bucură de dreptul special de reprezentare în Parlamentul național [articolul 62(2)]. Dispoziția propriu-zisă declară că: „Organizațiile cetățenilor aparținând minorităților naționale, care nu întrunesc în alegeri numărul de voturi pentru a fi reprezentate în Parlament, au dreptul la câte un loc de deputat, în condițiile legii electorale. Cetățenii unei minorități naționale pot fi reprezentați numai de o singură organizație.” Conform celei mai bune interpretări posibile, restricția a fost concepută ca fiind legată de „acordarea” unui loc de deputat organizației minorității naționale care nu reușește să obțină pe calea obișnuită cota fixată. Această dispoziție constituțională fusese concepută inițial ca un mijloc de a asigura reprezentarea parlamentară a unui număr cât mai mare de minorități. Ultima frază a articolului poate fi interpretată și în sensul că doar *unei singure* organizații a unei minorități naționale care nu a putut întruni numărul de voturi suficiente i se poate atribui un loc în Parlament.

17. În particular este important să examinăm statutul constituțional al legii. Articolul 73 al Constituției României face distincție între legi constituționale, legi organice și legi ordinare. Legea analizată aici este, în virtutea articolului 73(3), o lege organică. Articolul 76(1) precizează că legile organice trebuie adoptate de către majoritatea membrilor celor două Camere (și nu doar de majoritatea celor prezenți). Nu a fost

ridicată nici o contestație în privința subiectului legii 67/2004. Legea este o lege organică având în vedere că ea contribuie la funcționarea corectă a unui organ al statului român: administrația locală.

18. Trebuie subliniat în mod expres că, în primul său articol, „Principii generale”, Constituția dispune că:

„1. România este stat național, suveran și independent, unitar și indivizibil. 2. Forma de guvernământ a statului român este republica. 3. România este stat de drept, democratic și social, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și *pluralismul politic* reprezintă valori supreme... și sînt garantate.”

19. Articolul 40(2) din Constituție prevede că partidele sau organizațiile politice „care, prin scopurile ori prin activitatea lor, militează împotriva pluralismului politic (...) sînt neconstituționale.”

20. Capitolul 2 din Constituție, intitulat „Administrația publică locală” (în realitate este vorba de Capitolul V., Secțiunea 2. N.trad.) conține articolul 120 „Principii generale” conform cărora: „Administrația publică din unitățile administrativ-teritoriale se întemeiază pe principiile descentralizării, autonomiei locale și deconcentrării serviciilor publice.”

21. Articolul 121, „Autorități comunale și orașenești” dispune:

„1. Autoritățile administrației publice, prin care se realizează autonomia locală în comune și orașe, sînt consiliile locale alese și primarii aleși, în condițiile legii.

2. Consiliile locale și primarii funcționează, în condițiile legii, ca autorități administrative autonome și rezolvă treburile publice din comune și din orașe.

3. Autoritățile prevăzute la alineatul (1) se pot constitui și în subdiviziunile administrativ-teritoriale ale municipiilor.”

22. Articolul 122 prevede că consiliile județene sînt organe de coordonare a serviciilor competente la nivel județean.

23. Ținînd cont de principiul autorității locale și al descentralizării enunțate în Constituția României, nu încapă îndoială că alegerea autorităților administrației publice locale trebuie să fie considerată ca un exercițiu esențial al drepturilor democratice pentru toți cetățenii români.

24. Articolul 15, „Universalitatea”, care figurează sub titlul II., capitolul I. „Dispoziții comune”, declară că:

„1. Cetățenii beneficiază de drepturile și libertățile consacrate prin Constituție și prin alte legi și au obligațiile prevăzute de acestea. 2. Legea dispune numai pentru viitor, cu excepția legii penale sau contravenționale mai favorabile.”

25. În articolul 16 se poate citi că:

„1. Cetățenii sînt egali în fața legii și a autorității publice, fără privilegii și fără discriminări. 2. Nimeni nu este mai presus de lege. 3. Funcțiile și demnitățile publice, civile sau militare, pot fi ocupate, în condițiile legii, de persoanele care au cetățenia română și domiciliul în țară.”

3. Normele internaționale

26. Solicitarea opiniei menționează Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților funda-

mentale, Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale și Carta europeană a autonomiei locale. Protestul Uniunii Civice Maghiare invocă de asemenea criteriile de la Copenhaga. Vor fi luate în considerare, în plus, Pactul internațional relativ la drepturile civile și politice și Codul bunelor maniere în domeniul alegerilor al Comisiei de la Veneția.

3.1 Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (CEADO)

27. Articolul 3 din primul Protocol adițional al CEADO dispune:

„Înaltele Părți contractante se angajează să organizeze, la intervale rezonabile, alegeri libere prin scrutin secret, în condiții care să asigure libera exprimare a opiniei poporului în privința alegerii corpului legislativ.” În plus, conform articolului 14 al CEADO: „Exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute de prezenta Convenție trebuie să fie asigurată fără nici o deosebire bazată, în special, pe...opinii politice sau orice alte opinii..., apartenența la o minoritate națională...sau orice altă situație.” Cu toate că articolul 3 al primului Protocol adițional nu se aplică alegerilor locale, dispozițiile sale garantează principiile patrimoniului electoral european: sufragiu universal, egal, liber, secret și direct, care sînt principiile fundamentale ale Consiliului European și ale democrației în general.

3.2. Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale

28. În articolul 1, Convenția dispune: „Protecția minorităților naționale

și a drepturilor și libertăților persoanelor aparținând acestora face parte integrantă din protecția internațională a drepturilor omului și, ca atare, constituie domeniu de cooperare internațională.”

29. Articolul 3 se leagă direct de: „1. Orice persoană aparținând unei minorități naționale are dreptul să aleagă liber dacă să fie tratată sau nu ca atare și nici un dezavantaj nu poate rezulta dintr-o asemenea alegere ori din exercitarea drepturilor legate de aceasta. 2. Persoanele aparținând minorităților naționale pot exercita drepturile și libertățile ce decurg din principiile enunțate în prezenta Convenție-cadru, individual sau în comun cu alții.

30. Articolul 4 al Convenției declară în paragraful 1 că: „Părțile se angajează să garanteze tuturor persoanelor aparținând unei minorități naționale dreptul la egalitate în fața legii și la egala protecție a legii, și că orice discriminare bazată pe apartenența la o minoritate națională este interzisă”.

31. Articolul 15 al Convenției prevede că Părțile vor crea condițiile necesare pentru participarea activă a persoanelor aparținând minorităților naționale la viața culturală, socială și economică, ca și la treburile publice, în special acelea care le privesc direct.

3.3. *Carta europeană a autonomiei locale*

32. Articolul 3(2) al acestei Carte a Consiliului Europei, datînd din 15 octombrie 1985, prevede în mod expres că adunările sau consiliile locale sînt alese printr-un scrutin secret în alegeri directe, egality și universale. Acest articol se

întitulează „Conceptul de autonomie locală”. Caracterul secret, direct, egal și universal trebuie interpretat ca înglobînd tot atîtea elemente esențiale ale noțiunii de autonomie locală considerată ca o componentă a instituțiilor democratice ale unei țări.

3.4. *Pactul internațional relativ la drepturile civile și politice*

33. Articolul 25 al Pactului internațional relativ la drepturile civile și politice recunoaște dreptul de vot și dreptul de a candida la alegeri.

3.5. *Codul bunelor maniere în domeniul alegerilor*

34. Codul bunelor maniere în domeniul electoral a fost adoptat de Comisia de la Veneția în cea de-a 52-a sesiune plenară, fiind aprobat ulterior de Adunarea Parlamentară și de Congresul autorităților locale și regionale. Comitetul de Miniștri și-a exprimat sprijinul pentru acest document printr-o declarație la 13 mai 2004. Paragraful 1.2.4 al acestuia, intitulat „Egalitate și minorități naționale”, declară:

„a) Partidele minorităților naționale trebuie să fie autorizate.

b) Adoptarea de reguli specifice care să garanteze minorităților naționale locuri rezervate sau să prevadă o excepție de la regula normă de atribuire a locurilor (de exemplu prin suprimarea cîvorumului) pentru partidele minorităților naționale nu contravine, în principiu, egalității alegerilor.

c) Candidații și alegătorii nu pot fi constrînși să-și indice apartenența la o minoritate națională.”

3.6. Criteriile de la Copenhaga (Uniunea Europeană)

35. Printre criteriile de admitere în Uniunea Europeană figurează „respectul și protecția drepturilor minorităților”. Nu putem pretinde că aceste criterii, luate în ansamblu, stabilesc normele universale minime pentru democrație. Dar, în același timp, nu există nici o îndoială că respectarea și protecția minorităților constituie o exigență esențială cu aplicație universală.

3.7. Documentul de la Copenhaga (CSCE)

36. În termeni. Documentului Reuniunii de la Copenhaga a Conferinței pentru dimensiunea umană a CSCE, adoptat la Copenhaga la 29 iunie 1990:

„5.1 ... alegeri libere... vor fi organizate în intervale rezonabile, prin scrutin secret sau ca urmare a unei proceduri echivalente care să asigure libertatea votului, în condiții care să garanteze în mod efectiv exprimarea liberă a voinței alegătorilor în alegerea reprezentanților lor. (...)”

6. Statele participante declară că voința poporului, exprimată liber și echitabil în cadrul unor alegeri periodice și oneste constituie fundamentul autorității și legitimității oricărei guvernări. (...)”

7. Pentru a face ca voința poporului să constituie fundamentul autorității publice, statele participante: (...)”

7.5 vor respecta dreptul cetățenilor de a solicita fără discriminare funcții politice sau publice, cu titlu individual sau în calitate de reprezentanți ai partidelor politice sau ai organizațiilor;

7.6 vor respecta dreptul indivizilor ca și al grupurilor sau grupărilor de a crea

în deplină libertate propriile lor partide sau alte organizații politice și vor acorda acestor partide și organizații garanțiile legale necesare pentru a le permite să se întreacă pe baza unui tratament egal în fața legii și a autorităților; (...)”

4. Dispozițiile legii

37. Atunci când articolul 6 al legii dispune că pentru funcțiile de consilier local și primar candidaturile pot fi propuse de: i. partidele politice, ii. alianțele politice, iii. organizațiile minorităților naționale și iv. candidații înșiși ca independenți, articolul 7, paragraful 2, pare să nu considere drept organizații ale minorităților naționale decât pe acelea dintre ele care sînt reprezentate în Parlament, iar paragraful 3 adaugă că: „Pot depune candidaturi și alte organizații ale cetățenilor aparținînd minorităților naționale legal constituite [cum ar fi cele care nu sînt reprezentate în Parlament], care prezintă la Biroul Electoral Central o listă de membri. Numărul membrilor nu poate fi mai mic de 15% din numărul total al cetățenilor care, la ultimul recensămînt s-au declarat ca aparținînd minorității respective.” Conform articolului 7, paragraful 4: „Dacă numărul membrilor necesari pentru îndeplinirea condițiilor prevăzute la alineatul 3 este mai mare de 25.000 de persoane, lista membrilor trebuie să cuprindă cel puțin 25.000 de persoane domiciliat în cel puțin 15 din județele țării și municipiul București, dar nu mai puțin de 300 de persoane pentru fiecare dintre aceste județe și municipiul București.” Acest ultim paragraf se aplică minorității naționale maghiare.

5. Analiza

5.1. Principiul egalității și cel al reprezentării proporționale

38. Articolul 1, paragraful 2 al legii declară că: consiliile locale și consiliile județene, ca și primarii sînt aleși prin sufragiu universal, egal, direct, secret și liber exprimat. Această dispoziție este în conformitate cu dreptul la alegeri libere enunțat, de exemplu, în Documentul de la Copenhaga și în articolul 3 al primului Protocol adițional al CEADO, citit împreună cu regula nondiscriminării a articolului 14 al CEADO, cel care este interpretat și aplicat în jurisprudența sa de către Curtea europeană a drepturilor omului.

39. Articolul 1, paragraful 3 declară că (3) consiliile locale și consiliile județene se aleg pe circumscripții electorale, pe baza scrutinului de listă, potrivit principiului reprezentării proporționale. Principiul reprezentării proporționale este una dintre formele particulare ale sufragiului egal (toate voturile sînt egale).

40. Articolul 7, paragraful 1 ne dă în „scopul legii” o definiție specială a „minorității naționale”: etnia care este reprezentată în Consiliul Minorităților Naționale.

41. Conform articolului 2 al Deciziei Nr. 589 din 21 iunie 2001 referitor la crearea Consiliului Minorităților Naționale, Consiliul se constituie din cîte trei reprezentanți ai fiecărei organizații de cetățeni aparținînd minorităților naționale reprezentate în Parlamentul României.

42. Această definiție subordonează dreptul special al minorităților naționale înregistrate legal unor condiții care

comportă anumite restricții. Este posibil ca aceasta să constituie o violare a obligațiilor României de a garanta persoanelor care aparțin minorităților naționale egalitatea în fața legii și protecția egală a legii. Este de asemenea posibil ca ea să paralizeze concurența politică în interiorul unei minorități naționale date, în contradicție cu principiul democrației pluraliste.

43. Articolul 7, paragraful 2 al legii menționate mai sus este un exemplu de tratament vizibil inegal pentru că el plasează minoritățile naționale reprezentate în Parlament într-o situație privilegiată privind prezentarea candidaturilor la alegeri locale. Aceste minorități naționale pot prezenta candidați fără nici o restricție, în timp ce alte minorități naționale sau organizații separate din sînul aceleiași minorități naționale nu pot prezenta candidați decît dacă îndeplinesc condițiile speciale foarte restrictive, precizate în paragrafele 3 și 4 ale articolului 7.

44. Cert este că, în virtutea Constituției române și a legii române referitoare la alegerile în Camera Deputaților și Senat, organizațiile cetățenilor aparținînd minorităților naționale care nu obțin un număr de voturi necesare pentru a fi reprezentate în Parlament au dreptul la un loc în Camera Deputaților. Cu toate acestea, pe de o parte, acest mecanism nu remediază situația inegală a diferitelor organizații din sînul unei minorități naționale date, iar pe de altă parte, dreptul la un loc în Parlamentul național este supus anumitor condiții pe care o minoritate națională poate fi în incapacitate de a le îndeplini la nivel național, în timp ce

aceeași minoritate națională are o prezență numerică puternică la nivel local. Avînd în vedere tocmai că participarea minorităților naționale la treburile publice locale poate fi, din anumite puncte de vedere, mai importantă pentru ele și membrii lor decît participarea la treburile publice la nivel național, această participare nu trebuie să fie condiționată de reprezentarea lor numerică la nivel național.

45. Dreptul de a candida la alegeri și dreptul de a prezenta candidaturi poate fi supus unor condiții pentru a garanta că candidatul are cel puțin o minimă susținere din partea electoratului. În același timp, condițiile nu trebuie să fie de o exigență disproporționată care să favorizeze grupurile reprezentate în Parlament în detrimentul grupurilor (noi) care doresc să participe la viața publică. Comisia de la Veneția consideră că în această împrejurare nu sînt respectate condițiile de proporționalitate. Condițiile impuse minorităților naționale sau organizațiilor diferite din sînul unei minorități naționale nereprezentate în Parlament pentru prezentarea candidaturilor sînt atît de riguroase încît pot părea aproape prohibitive. Criteriul de 15% și cel de repartitie pot fi suficient de dificil de îndeplinit, încît să facă imposibilă înscrierea celor vizați de reglementările prohibitive pe listele de candidați, iar candidații individuali trebuie fie să se prezeinte ca și candidați independenți, fie să renunțe la candidatura lor. Este îndoielnic că o astfel de excludere virtuală poate fi justificată într-o societate democratică.

46. Comisia de la Veneția subliniază, în particular, că condițiile de participare la

alegerile locale trebuie să fie legate de situația locală și nu de condiția reprezentării la nivel național. De exemplu, o organizație a unei minorități naționale date poate fi o puternică reprezentantă a acestei minorități într-un anumit județ, chiar dacă ea nu îndeplinește condiția de a avea un număr egal sau mai mare de membri de 15% din numărul total al cetățenilor care, la ultimul recensămînt, au declarat că aparțin acestei minorități și chiar dacă ea nu numără cel puțin cîte 300 de membri din 15 județe ale țării. Condițiile impuse sînt cu atît mai surprinzătoare cu cît articolul 44 al legii limitează în mod efectiv la circumscripția în cauză exigența susținerii de către un electorat.

47. Tratatamentul inegal evidențiat mai sus contrazice de asemenea principiul reprezentării proporționale. În cazul minorităților naționale, o excepție de la reprezentarea proporțională formală poate fi justificată pentru garantarea accesului minorităților naționale în organele reprezentative. Codul bunelor maniere în domeniul electoral, prevede sub titlul de Principii 1.2.4, că: „Nu este, în principiu, contrar egalității sufragiului adoptarea de reguli specifice care să garanteze minorităților naționale locuri rezervate sau să prevadă o excepție de la regula normală de atribuire a locurilor (...) pentru partidele minorităților naționale.” În același timp, o astfel de măsură de „discriminare pozitivă” nu trebuie să aibă ca efect favorizarea unei minorități naționale sau unui grup din sînul unei minorități naționale în detrimentul uneia sau a mai multora, în măsura în care aceștia din urmă sînt puși în impo-

sibilitatea de a-și exercita în mod concret dreptul de a participa la treburile publice.

5.2 *Pluralism politic*

48. Pluralismul nu trebuie să fie înțeles ca o practică de „ucenic vrăjitor” care ar genera o sumedenie de organizații politice, dar nu e mai puțin adevărat că exprimarea opțiunilor electoratului constituie esența însăși a democrației. A nu căuta fragmentarea entităților politice este un principiu al unei guvernări chibzuite; a împiedeca de sus apariția unor noi alternative constituie negarea democrației. Altfel spus, chiar dacă obiectivul evitării fracționării excesive a organelor alese este legitim, el nu trebuie să ducă la frînarea exagerată a pluralismului. Măsurile necesare în acest scop trebuie să rezide în însuși sistemul electoral (convertirea voturilor în locuri alese) și nu în reguli referitoare la prezentarea candidaturilor. În anumite regiuni ale României „minoritatea” constituie o majoritate, iar pe de altă parte, ea continuă să fie o minoritate așa cum este cazul pe teritoriul întregii țări. În cele două situații este salutar și democratic de a putea alege.

49. Comisia de la Veneția recomandă modificarea articolului 7 al legii în sensul garantării participării egale a minorităților naționale și a organizațiilor din sînul unei minorități naționale la treburile publice la nivel local, în particular a reprezentării egale în organele alese la nivel local.

5.3. *Reprezentarea proporțională a minorităților naționale*

50. În general, Constituția și legislația românească respectă și protejează dreptu-

rile minorităților. În domeniul reprezentării minorităților etnice în Parlament, tratamentul este de asemenea generos.

51. Nici articolul 7, nici o altă dispoziție a legii nu garantează în mod expres că minoritățile naționale vor putea dispune de locuri în organele reprezentative locale în proporția numărului membrilor acestora în circumscripția dată. O astfel de garanție nu este pretinsă în conformitate cu normele internaționale sau europene, dar ea poate fi totuși necesară în anumite circumstanțe pentru asigurarea participării veritabile la treburile publice a unei minorități naționale date.

52. Prezența unei liste unice pentru fiecare minoritate poate ajuta această minoritate ca în jocul forțelor politice să fie reprezentată în mod proporțional în organele alese. Ceea ce nu înseamnă că o restrîngere a concurenței între listele aceleiași minorități poate fi justificată. În jocul liber al forțelor politice se poate presupune că alegătorii ca și candidații vor cîntării și discuta consecințele votului lor și divizarea care poate rezulta între grupurile rivale. Chiar și în ipoteza în care unele erori de calcul pot produce rezultate nedorite din cauza unei pierderi de reprezentare, învățămintele trase din această experiență fac parte din procesul democratic normal prin care corpul electoral învață din erorile sale, fără ca alegerea sa să fie limitată prin restricții considerate a-l fi protejat a priori.

5.4. *Identificarea membrilor unei minorități naționale și partizanii unei liste*

53. În conformitate cu articolul 7, paragraful 3 al legii, organizațiile cetățenilor

aparținând minorităților naționale trebuie să supună biroului electoral central o listă a membrilor lor. Această formalitate presupune identificarea membrilor unei minorități naționale. După cum subliniase deja Comisia de la Veneția, o astfel de măsură poate necesita o anumită garanție pentru discreție pentru persoanele care aparțin unei minorități naționale pentru că identificarea ca atare poate antrena un anumit risc.

54. Regulile examinate nu încalcă principiul secretului actului electoral. În același timp, obligația de a supune Biroului electoral central o listă care să cuprindă cel puțin 15% dintre membrii unei minorități înseamnă că un mare număr de cetățeni trebuie să-și declare preferința politică și poate deschide porțile pentru anumite forme de presiune pe acest subiect. Ar fi suficient ca responsabilii și candidații grupurilor care se prezintă electoratului ca apărători ai intereselor minorității naționale, precum și cetățenii care susțin o candidatură să-și „dezvăluie” apartenența la o minoritate națională și susținerea în favoarea unui anumit grup. Legea, în orice caz, nu ar trebui să pretindă mai mult de 1% din semnăturile alegătorilor într-o circumscripție dată, exceptând poate municipalitățile foarte mici.

5.5. Accesul la media

55. Articolul 61, paragraful 2 al legii ridică chestiunea dacă „discriminarea pozitivă” în privința minorităților naționale se justifică. De fapt, ponderea minorității respective în populația unui județ sau a țării va fi atât de slabă încât accesul la serviciile publice de radio și televiziune ar fi iluzoriu.

Din acest punct de vedere, minoritățile naționale se deosebesc de alte alianțe politice în sensul că membrii lor sînt numai persoane aparținând aceleiași minorități naționale. Se recomandă deci a se prevedea în cadrul legii timpi de antenă minimi pentru organizațiile minorităților naționale.

IV. Concluzii

56. În ansamblu, legea este conformă normelor patrimoniului electoral european și marchează un pas suplimentar în mersul României pe calea integrării europene depline. Anumite îmbunătățiri sînt posibile, cum ar fi pe subiectul dreptului noncetățenilor de a vota la alegerile locale, chiar dacă acest drept nu constituie încă o normă europeană comună. În plus, aplicarea legii cu ocazia alegerilor din 2004 nu a ridicat nici o problemă specială.

57. Cu toate acestea, dispozițiile articolului 7 crează dificultăți. Acest articol restrînge într-adevăr puternic posibilitatea ca în sînul autorităților la nivel local, persoanele aparținînd unei minorități naționale să fie reprezentate de mai mult decît o singură grupare. În practică, aceste dispoziții defavorizează în principiu minoritatea maghiară. Restricțiile impuse nu par a fi justificate. În particular, ele nu sînt justificate pentru asigurarea unității în scopul prezervării ponderii electorale a unei minorități, în măsura în care trebuie considerat în mod indiscutabil că alegătorii știu cum să-și apere interesele lor în calitate de minorități. Trebuie să precizăm că aceste observații nu se aplică decît în cazul alegerilor locale.

Traducerea de Elek Szokoly

Judecăți și prejudecăți privind istoria medievală a Transilvaniei*

PAUL PHILIPPI

Istoriografia – adică scrierea istoriei – începe la toate popoarele prin punerea pe hîrtie (sau pe pergament) a unor *legende*. A unor legende care, înainte de a fi fost fixate în scris, au fost transmise pe cale orală din tată în fiu. Asemenea legende pot să cîștig un renume literar – ca, de exemplu, faimoasa *Iliadă*, atribuită lui Homer, care, și el, a devenit o figură legendară –, iar prin renumele lor legende pot să devină *mituri*, mituri de autoidentificare a unui popor. Asemenea mituri de autoidentificare pot să devină (și au și devenit) un factor politic serios, înălțînd sau ațîțînd sentimente naționale și în zilele noastre.

O asemenea caracterizare a istoriografiei se referă, firește, în primul rînd la cunoștințele noastre din trecutul îndepărtat. Există, desigur, și mituri ce se referă la epoci mai recente, iar mituri de acest tip pot să devină chiar și mai periculoase, deoarece ele nu provin din necunoșterea faptelor reale, ci din interpretări tendențioase, menite să influențeze, prin informații intenționat unilaterale, mersul politic viitor.

Am putea consemna, pe de altă parte, că o istoriografie fără nici o tendință nu este nici realizabilă și poate nici de dorit. Fiindcă aproape fiecare istoric vrea să transmită împreună cu povestea sa și un mesaj, prin care intră în dialog cu cititorul sau cu interlocutorul.

•

Aceste observații preliminare fiind rostite, ne îndreptăm gîndurile spre Transilvania medievală. Și intrînd în dialog cu interlocutori care au învățat istoria patriei în școlile țării noastre și din manualele acestor școli, trebuie să pornim de la presupuziția că ei au învățat multe despre dacii lui Decebal, despre romanii lui Traian și ai lui Aurelian;

Contribuție la Colocviul din 29 aprilie 2004: „800 de ani – Cisnădie”

că ei știu multe despre continuitatea românilor în Transilvania, despre Gelu, Menumorut și Glad; că au aflat și câte ceva despre pătrunderea ungarilor în secolele XI și XII, poate și despre pătrunderea premergătoare a slavilor sau despre prezența paralelă a pecenegilor și a cumanilor pe teritoriul României de astăzi. Poate că interlocutorii din Cisnădie au reținut și câte ceva despre venirea sașilor dinspre apus, căci, trăind în acest oraș, este greu să nu te întrebi când și în ce condiții au apărut acești cetățeni ai meleagurilor noastre în locurile acestea.

Dar preluând sarcina să trasez unele linii ale istoriei medievale transilvane, trebuie să spun din start că aceste cunoștințe dobândite din manualele noastre nu sînt suficiente și nici reprezentative pentru realitățile acelei epoci. Permiteți-mi să încerc a evidenția pe scurt unele elemente caracteristice ale acelei realități:

1) Transilvania medievală premaghiară nu a fost niciodată o țară unitară din punct de vedere etnic sau politic. O omogenitate etnică a populației nu poate fi pretinsă nici pentru epoca preromană, dar cu atât mai puțin pentru secolele postromane ale migrațiilor. Și în plus, trebuie să constatăm că evul mediu european nu este caracterizat prin categorii *etnice*, ci prin categorii juridice de stăpînire și de supunere, respectiv de apartenență a unor comunități juridice la o stăpînire, și prin felul juridic în care această apartenență a fost stabilită. Vorbind despre Transilvania premaghiară, trebuie să pornim de la o pluralitate etnică schimbătoare a stăpînirii politice asupra acestor locuitori.

Nu trebuie să discutăm dacă tradiția lui Gelu este plauzibilă (cum crede, în general istoriografia română) sau nu corespunde realității istorice (cum susține o parte a istoricilor maghiari), nici dacă acest Gelu poate fi considerat român sau nu. Aici putem porni de la presupunerea că răspunsul la ambele afirmații este pozitiv, deci că: Gelu a existat și a fost român. Dar tradiția nu ne spune mai multe despre Gelu decît atîta, că el era un oarecare român, „qui-dam blaccus”, care avea în Transilvania o proprietate, o posesiune, „dominium tenebat”, și putea fi considerat un șef, „dux”, între vlahii, adică românii săi. Aceste afirmații reprezintă amănunte foarte interesante, demne de cercetat și de discutat. Dar esențial pentru evoluția secolelor XI și XII este altceva, anume faptul că puterea centrală a triburilor maghiare, adică regele, a reușit să-și însușească pas cu pas întregul teritoriu al Transilvaniei, întinzîndu-și stăpînirea de la nord-vest și pînă în sud-est, atingînd creasta Carpaților Meridionali și Orientali la începutul secolului XIII. Această întindere maghiară a început în timpul regelui Ștefan, zis cel Sfînt, pe la anul 1000, iar stabilizarea stăpînirii maghiare s-a mai întins pînă în secolul XIV.

Un instrument al înaintării maghiare prin Ardeal erau *secuii*, un trib militar care, alăturîndu-se triburilor maghiare în drumul lor de pe Atelcuz (stepa ucraineană de azi) spre șesul panonic, a fost pus în joc oricînd și oriunde trebuia asigurată granița – fie împotriva împărăției germane (în pădurea vieneză), fie în Transilvania, împotriva unor posibili atacanți dinspre sud sau dinspre est (de exemplu, pe linia

sud de Alba Iulia, sau, mai târziu, de-a lungul Carpaților Orientali, în Secuimea zilelor noastre). Secuii vorbesc astăzi limba maghiară și se consideră maghiari. Dar din punct de vedere al organizației politice, al orînduirii sociale, ei au format pînă în epoca modernă a naționalismului (a imperialismului) o entitate aparte.

Sistemul de înaintare și de apărare al regatului maghiar este foarte interesant. Spațiul nu ne permite să-l descriem mai amănunțit aici. Trebuie numai să știm că acest sistem prevedea la granița țării o zonă pustie (sau pustiită) de vreo 40 sau 50 de kilometri lățime. După cîteva decenii, această zonă pustie era mutată înainte, iar fosta zonă pustie devenea un „fundus regius”, ajungînd la libera dispoziție a regelui pentru a fi colonizată. Iar regele folosea acea zonă ca să răsplătească pe nobilii săi fideli, donîndu-le moșii pe acel teritoriu ca să-l colonizeze cu supușii lor.

Trebuie știut că regele ungarilor avea și destui adversari în rîndul nobililor săi. Deja în timpul lui Ștefan cel Sfînt s-a desprins unul dintre marii demnitari ai regatului, Gyula, deplasîndu-se și el în Ardeal, dar nu pe linia strategică a extinderii regale (deci nu pe linia Someșului, din nord-vest spre sud-est), ci prin valea Mureșului. Există indicii pentru ipoteza că ungurii acestui Gyula înclinau spre creștinismul de tip oriental, bizantin – adică ortodox –, spre deosebire de decizia regelui Ștefan care se alăturase Papei din Roma, motiv pentru care a și primit titlul de „Sfînt”. Se pare că ungurii lui Gyula, din sudul Ardealului, întîlnindu-se în zona lor cu alți aderenți ai creștinismului bizantin, au găsit un mod de conviețuire cu acea populație – fie că ea poate fi considerată românească (valahă) sau slavo-românească. Atunci cînd extinderea regală dinspre nord-vest se întîlnea, cam la începutul secolului XII, cu prezența acestei opoziții ortodoxe, dezvoltarea treptată și continuă spre sud a stăpînirii regale a suferit o întrerupere. Secuii au fost poziționați în acele zone ca să asigure colonizarea regală și ca s-o delimitateze de cea neoficială, ostilă, a oamenilor lui Gyula. Cu timpul însă s-au găsit căi de compromis. Opoziția lui Gyula a fost înfrîntă, iar nobilii care reprezentau populația ținuturilor sudice – Țara Hațegului, Hunedoara, Țara Făgărașului – au intrat în raport cu puterea centrală ca și ceilalți nobili din regatul ungar.

Trebuie să reținem că nu vorbim în primul rînd de maghiari și români, nici de slavi sau pecenegi, ci de rege, pe de o parte, și de nobili, pe de altă parte, cei din urmă găsindu-și un raport de cooperare cu primul. Este adevărat că există nobili de tip maghiar, de tip secuiesc, de tip „valah”, de tip peceneg etc. Ei exercită o stăpînire asupra supușilor lor – tot după un tip conform anumitor tradiții distincte. Dar raportul politic nu se desfășoară între puterea centrală (a regelui, a regatului) cu populația supusă, cu entități etnice, ci între puterea centrală și nobili, relație în care etnia nu joacă un rol distinct. Partenerul politic al puterii centrale nu este țăranul sau oierul, ci numai nobilul. Iar administrația întregului Ardeal este coordonată sub un voievod din marea nobilime, numit de rege. Transilvania devine o unitate administrativ-teritorială aparte a regatului ungar.

2) În prima jumătate a secolului XII intră un nou element în istoria Transilvaniei: frontiera internă tocmai s-a extins pînă în valea Oltului. Zona aflată la nord de râul Olt, pînă atunci pustie sau pustiiată, a devenit liberă pentru colonizare de către rege. Acesta „modernizează” concepția de pînă atunci. El nu donează tot teritoriul nobililor săi fideli, ci cheamă coloniști din Europa de vest, oferindu-le drepturi bine definite de „*hospites*”.

Ce înseamnă aceste drepturi? Ce schimbare a situației are loc prin chemarea acestor *hospites*?

Traducerea literală din latina clasică a termenului *hospites* ar însemna „oaspeți”. Dar această traducere ne-ar induce în eroare. Un oaspete vine – este bine primit –, dar el și pleacă după un anumit timp. *Hospites* însă spune, pe de o parte, că nou-venitul a fost „*invitat*” să vină. El nu vine din inițiativă proprie, ci pe baza unei invitații explicite și foarte concrete a gazdei. Deci: *hospites* sînt „*invitații*”! „*Hospites*” este, pe de altă parte, un termen juridic al evului mediu, care desemnează o serie de drepturi pentru cei invitați. În cazul coloniștilor, pe care regele ungar îi cheamă în Transilvania, aceste drepturi le putem afla dintr-o diplomă a regelui Andrei II, din anul 1224, care trimite la drepturile anterioare, pe care bunicul său, regele Geza II (1141-1161), le-a acordat celor *invitați*: ei primesc un teritoriu pe care să-l administreze după obiceiurile lor. „*Ius ossibus inhaeret*”, se spune în gîndirea medievală. Deci: coloniștii își aduc drepturile lor comunitare cu ei, „în oasele lor”. Li se interzice nobililor să intervină în treburile invitaților „teutonici” (așa sînt supranumiți acei *hospites*). Se decretează ca acei *hospites*, cărora li se va spune în curînd *saxones*, să formeze o singură unitate politică; ei primesc dreptul să-și aleagă singuri juzii (primarii) din rîndul lor, pentru comunele lor și li se asigură libertăți comerciale, ba chiar și drepturi ecleziastice de excepție: *își aleg preoții din rîndul lor, îi vor prezenta episcopului pentru hirotonisire, le vor plăti acestora dijma (zecuiala)* – un drept care în tot restul Bisericii Catolice revine numai episcopului. Pe de altă parte, acei *hospites* sași preiau și sarcini sau îndatoriri serioase: *vor plăti un impozit bine definit, vor pune la dispoziția regelui un contingent de înarmați, mai ales cînd regele pornește la luptă în interiorul regatului*.

Această ultimă dispoziție arată că una din țintele pe care le urmărea regele Andrei cu reconfirmarea drepturilor acordate coloniștilor de bunicul său Geza era și întărirea poziției sale regești vizavi de nobilime, căreia cu doi ani în urmă, adică în 1222, trebuia să-i acorde, cu așa-numita Bulă de Aur, o cartă de libertăți care puteau să devină foarte periculoase pentru coroană. Deci nu este întîmplător dacă pe sigilul cel mai vechi al sașilor apare inscripția „*Ad retinendam coronam*” – „pentru susținerea coroanei”.

În general, se știe și se zice că acești sași au primit „privilegii”. Și dacă pronunțăm acest termen, îl auzim ca fii și strănepoți ai Revoluției franceze din

1789. Prin aceasta, „privilegiu” și „privilegiat” au devenit noțiuni suspecte, ce se referă la clase sociale care trăiesc pe seama dezavantajării altor clase. Pentru o înțelegere corectă a termenului de privilegiu în contextul medieval, trebuie să schimbăm modul de a percepe. „Privilegiu” în contextul nostru ransilvănean desemnează un echilibru bine definit între drepturi și îndatoriri documentate și garantate – nu desemnează însă avantaje față de alte drepturi și îndatoriri din aceeași zonă administrativă. Este adevărat: faptul de a avea drepturi și îndatoriri bine definite era deja în sine un avantaj vizavi de o stare fără asemenea garanții, oricât de grele ar fi îndatoririle preluate de către „privilegiați”. Dar „privilegiat” în cazul sașilor nu înseamnă deloc o stare de repaus și de comoditate. Din contră: se știe că sarcinile preluate de comunitățile sășești depășeau în cursul veacurilor cu mult sarcinile celorlalte stări politice ale Transilvaniei. Dar sașii au luptat totuși cu dârzenie pentru respectarea libertăților obținute, pentru că esența scopului lor de existență comunitară s-a rezumat (după formularea englezului Charles Boner din secolul XIX) în „*their sense for self-government*”. Ei au vrut să fie utili întregii țări, dar ca o entitate, ca o individualitate care răspunde pentru sine însăși, care vrea să se realizeze după propriile datini.

Deci, de la mijlocul secolului XII avem de a face în Transilvania cu o a treia entitate politică: pe lângă nobilimea care se considera maghiară (fără a ține cont de proveniența ei etnică) și pe lângă comunitatea secuilor exista comunitatea sașilor, cu centrul la Sibiu. Și această comunitate se extinde teritorial prin colonizarea Țării Bîrsei, după 1211. Încă înainte de năvălirea tătarilor, documentele evidențiază locuitori germani, sași, în ținuturile Orăștie, Sebeș, Miercurea-Sibiu, Nocrich, Cincu, Rupea, Bistrița, Reghinul Săsesc. Înainte de 1241 a început și colonizarea scaunului Sighișoara, care după 1241 a fost continuată și completată prin întemeierea scaunelor Mediaș și Șeica. Iar în jurul anului 1300, un număr considerabil de sași a fost atras de nobili să întemeieze sate pe teritoriul nobiliar, care nu făcea parte din zona libertăților diplomei andreiane din 1224. Acrești sași de pe teritoriul nobiliar al zonei riurilor Secaș sau între cele două Tîrnave erau sași după limbă și obiceiuri, dar nu erau sași din punct de vedere politic. Din punct de vedere politic erau supuși ai nobilimii. Iată un exemplu grăitor că în evul mediu ardelean nu etnia reprezenta starea politică a populației, ci statutul juridic.

3) Toate cele trei entități politice – cea nobiliară, cea secuiască și cea sășească – erau entități parțiale ale voievodatului Transilvania. Transilvania făcea parte din regatul ungar. Dinastia regală a Casei Arpadiene se stinge în 1301. După cîțiva ani de incertitudine, dinastia casei de Anjou a ocupat tronul Sfîntului Ștefan prin Carol Robert și ulterior prin fiul lui, Ludovic (1308-1387). Această dinastie apuseană a influențat evoluția țării în mod hotărîtor. Sub domnia ei, sașii au devenit constructorii orașelor ardelene – Clujul, Brașovul, Sibiu, Bistrița, Sighișoara, Sebeș, Orăștie, Mediaș – și prin dezvoltarea orășenească de tip european au

propulsat meșteșugurile și comerțul, înscriindu-se într-un circuit care avea să se întindă din Flandra și pînă în Anatolia. Dacă deja regii dinastiei Arpadiene i-au invitat pe strămoșii sașilor, nu în ultimul rînd pentru a dezvolta agricultura țării după metode avansate și ca să introducă meserii de calitate apuseană în țară (bineînțeles spre beneficiul vistieriei), atunci Angevinii au progresat pe această cale a „modernizării”.

Pe de altă parte, Angevinii nu erau atît de familiarizați cu pluralismul răsăritean al Ardealului. Diversitatea nobilimii li s-a părut inadmisibilă, astfel încît au pornit să unifice modelul pestriț al acesteia într-un tip unic al „nobilului ungar”. Pentru ei, Angevinii, era de la sine înțeles că acest tip nobiliar unitar trebuia să fie catolic. Iar pentru nobilii din sudul Transilvaniei, poate și pentru cei din Maramureș etc., care rămăseseră ortodocși, se punea întrebarea dacă vor să rămînă nobili sau să rămînă ortodocși. De fapt: o asemenea întrebare nici nu se punea. Problema etniei ca atare încă nu se conștientizase. Era firesc că nu voiau să renunțe la starea nobiliară. Și participînd pe mai departe la întrunirile nobiliare, au alunecat încetul cu încetul spre religia catolică, soțiile lor rămînînd încă mult timp ortodoxe. Apoi, înrădăcinați în nobilimea catolică, s-au și înstrăinat de etnia lor, așa încît țărănimea română a rămas fără purtători de cuvînt.

Este, cred eu, important să se înțeleagă această evoluție tragică în cadrul condițiilor medievale, nu în cele naționale ale secolelor XIX și XX. Nu este vorba de un atac al statului maghiar împotriva etniei române, nici de o tentativă de deznaționalizare. Ispita era completamente de o altă natură: misionarismul catolic al Angevinilor îi părea foarte natural dinastiei franceze. Dar el se lovea de starea pluralistă a regiunii. Chiar și la sașii catolici a evoluat o situație paralelă: purtătorii lor de cuvînt din anii privilegiilor andreiane, „greavii”, au fost și ei nobili. Unificarea angevină a nobilimii i-a „maghiarizat” totuși și pe ei. Dar prin dezvoltarea structurilor orășenești, sașii au obținut un nou strat de purtători de cuvînt, care putea să acționeze ca partener politic al curții regale și al voievodatului: patriciatul. Iar patriciatul, din motive de la sine înțelese, se simțea responsabil pentru întreaga comunitate săsească, adică și pentru țărănime, și pentru meșteșugari. Așa că sașii scăpau de tragica situație a românilor nenobili de a pierde statutul unei entități politice. Ei deveneau una din cele trei națiuni ale principatului Transilvania.

4) În legătură cu dispariția comunității românești din structurile politice ale Transilvaniei trebuie, în fine, să vorbim și despre faimoasa „unio trium nationum”, despre care mulți elevi din țara noastră au învățat că ar fi fost o uniune a comunităților ne-românești împotriva conlocuitorilor români.

Cred că și în această problemă trebuie să ne reorientăm: am subliniat că Transilvania ajunsese deja în secolul XII-XIII o unitate administrativ-teritorială aparte a regatului ungar. În această subunitate se auto-reprezentau în secolul XIII

și comunitățile românești prin cnejii lor. Încă în anul 1291 ultimul rege arpadin, Andrei al III-lea, convoacă o adunare la Alba Iulia, în care apar purtătorii de cuvânt ai comunităților nobiliare, săsești, secuiești și românești. De acolo înainte lipsesc reprezentanții românilor. Dar nu lipsesc motive de colaborare între stările politice în Ardeal. În 1395 turcii au năvălit pentru prima dată în Ardeal. Ne aducem aminte de alianța regelui ungar Sigismund de Luxemburg cu Mircea cel Bătrîn, după a cărui moarte, el, Sigismund, convoacă în 1419 „națiunile” ardelene, care hotărăsc ca, în cazul unui atac turcesc, fiecare al treilea nobil și fiecare al zecelea țăran (al comitatelor nobiliare) să vină în ajutorul sașilor și secuilor, care erau cei mai periclitați. Poverile pentru apărare deveneau tot mai apăsătoare, mai ales pentru țăranii terito: iului nobiliar. Pe această bază se ivesc tensiuni sociale. Țăranii iobagi refuză să plătească impozitele mărite. Apar și niște preoți din Praga, care răspîndesc idei husite, revoluționare. În primăvara anului 1437, sub conducerea unui mic nobil maghiar, izbucnește o răscoală a țăranilor iobagi. Răscoala nu mai poate fi înăbușită, regele Sigismund moare, iar stările politice se văd nevoite pentru prima dată să se adune din proprie inițiativă și să semneze o „uniune frățească”, prin care se obligau să se ajute reciproc. Uniunea este confirmată încă o dată în 1438 și a treia oară în 1459. Prin aceste uniuni se formează o solidaritate intra-transilvană între stările politice: nobilimea, secuii, sașii. Partenerii „uniunii frățești” mărturisesc fidelitate față de rege – dar, pas cu pas, se unesc nu numai împotriva turcilor (aceasta este cerința sașilor), ci și împotriva eventualității ca regele să se atingă de drepturile uneia dintre „națiuni”.

Cu această „fraterna unio”, Ardealul a atins fără îndoială o nouă conștiință de identitate de sine stătătoare față de Ungaria – cu toate că a vrut în continuare să rămână o parte a regatului ungar. Dar la întrebarea firească a românilor secolelor XVIII, XIX și XX: de ce nu apare în această uniune și „națiunea română”?, trebuie să răspundem, resemnați: fiindcă nu exista o comunitate politică românească. Uniunea celor trei națiuni a fost formată din stările politice pe care Sigismund le denumise „națiuni”, în 1519, și care, ulterior, după 1542, se considerau „națiunile” principatului Transilvania; iar aceste stări erau formate din reprezentanți calificați, calificați după normele medievale ale apartenenței la nobilime, respectiv la patriciat. În cadrul nobilimii erau cuprinși și nobilii de descendență românească, precum Huniazii. Deci, nobilii de origine etnică românească nu lipseau. Dar ei se considerau nobili și, ca atare, se considerau parte a nobilimii maghiare.

5) Rețeaua pluralistă a Transilvaniei este complicat țesută. Acest fapt i-a iritat pe toți iluminiștii secolelor XVIII, XIX și XX, începînd, poate, cu împăratul Iosif al II-lea de Habsburg, care a încercat să destrame această rețea cu spada rațiunii. Această încercare, precum și eșecul ei, nu mai intră în tematica noastră de azi, dar ea ne poate inspira să ne ocupăm mai serios nu numai de deficiențele tradițiilor ardelene din evul mediu, ci și de potențialul lor. Iată pilda Cisnădiei: întemeiată

de valoni de limbă franceză – Iohannes Latinus cu familia sa în villa Ruetel 1204 – și de sași flamanzi sau luxemburghezi, o fericită uniune, nu pe bază etnică, ci pe bază de drepturi comunitare, respectate și confirmate de toți. Iată cum se prezintă acea știre despre *silva blacorum et bissonorum*, acea pădure a românilor și a pecenegilor, pe care teutonicii diplomei andreiane din 1224 să o exploateze împreună cu sus-numiții români (vlahi) și pecenegi.

Distinsul nostru coleg Conelie Bucur ne-a explicat în repetate rânduri cum s-au completat meșteșugarii – de fapt sașii – din Cisnădie și oierii din mărginime – deci din acea pădure a vlahilor și a pecenegilor – prin conviețuire: prin diferențiere și conlucrare.

Permiteți-mi să închei reflecțiile mele cu inversarea lozincii americane (lozincă post-iluministă și potrivită pentru noul continent) E PLURIBUS UNUM (din mulți să devină unul), o inversare transilvană izvorâtă din evul mediu, dar avînd nevoie, fără îndoială, de îmbunătățire: UNUM – E PLURIBUS. Unul vrem să fim – dar în pluralitate. În pluralitate – dar uniți.

Paul PHILIPPI (n.1923), istoric, doctor în teologie, doctor honoris causa al Institutului de Teologie Protestantă din Cluj, al Universității Babes-Bolyai din Cluj, președinte de onoare al Forumului Democrat al Germanilor din România, autor a numeroase studii de istorie și teologie, printre care: *Kirchengemeinde als Lebensform* (1959), *Abendmahlsfeier und Wirklichkeit der Gemeinde* (1960), *Christozentrische Diakonie* (1963), *Als Lasarus leben* (1983), *Diakonia über die soziale Dimension Kirchlicher Verantwortung* (1984), editor al seriei *Siebenbürgisches Archiv* și *Studia Transylvanica*.

Paul Philippi, *Judecăți și prejudecăți privind istoria medievală a Transilvaniei*, publicat cu permisiunea autorului.

Un model pentru ideea de stat sud- și est-carpatic: formațiunea teutonă din Carpați (1211-1225)

OVIDIU PECICAN

În 1206 regele Ungariei Andrei al II-lea (1205-1235) se căsătorise cu prințesa germană Gertrude din familia princiară de Meran (Tirolul de Sud, azi Merano)¹. Odată cu ea a sosit în Regatul Maghiar un întreg anturaj german pe care suveranul, contestat de mai multe ori de nobilii regatului, s-a sprijinit, cu atât mai mult cu cât papa îi vedea cu ochi buni pe acești nobili germani. În încercarea de a contrabalansa opoziția pe care o întâmpina printre marii săi baroni, regele și-a construit astfel propria partidă, cu ajutorul căreia spera să echilibreze raportul de forțe din interiorul țării sale. Astfel, pe fratele mezin al reginei, Berthold de Merano, Andrei al II-lea l-a făcut arhiepiscop de Kalocsa și, ulterior, ban al Dalmației-Croației, pentru ca, în fine, acela să devină voievod al Transilvaniei. Un alt frate al reginei era episcop de Bamberg. Și el s-a bucurat de favorurile regale. În 1211, acesta a împins la căsătorie pe fiica celor doi suverani maghiari, Elisabeta – care în acel moment avea patru ani –, cu prințul Ludwig, fiul markgrafului de Thuringia, Hermann (1190-1217), ceea ce însemna o nouă alianță politică importantă.

Dar germanii nu erau acum la începutul prezenței lor pe teritoriul Regatului Maghiar. Primii coloniști germani au venit în Ungaria în timpul lui Geza al II-lea (1141-1162), fiind așezați în Ungaria Superioară (azi Slovacia) și în Transilvania, aici numindu-se sași. Și Bela al III-lea (1172-1196) a continuat această politică, întărind și mai mult prezența acestor coloniști.

Profitând de aceste circumstanțe interne și internaționale, Andrei al II-lea a făcut Ordinului Teuton² propunerea de a-i așeza pe cavalerii săi la frontiera răsăriteană a Regatului Maghiar. În acest fel, el își făcea, pesemne, socoteala că va avea un paznic redutabil în fața periodicelor și deselor expediții cumane din sud și din est, și un aliat fidel, având atuul valorii militare și a disciplinei, în fața

adversarilor săi din rîndul mării nobilimi. Totodată, monarhul spera ca „regatul să se întindă” „dincolo de codri, către cumani” (*ultra silvas versus Cumanos*)³. În 1211 el le-a oferit teutonilor „Burzenland” – adică Țara lui Burza, după numele unei căpetenii maghiare (astăzi, în limba română, Țara Bîrsei) cu misiunea de a o popula și de a face din ea un bastion de apărare în fața cumanilor. Încă în 1222, țelul combaterii cumanilor era la fel de clar formulat, semn că problema aceasta rămăsese actuală în toți anii scurși de la venirea cavalerilor (*insuper libera fora et tributa fororum eiusdem terrae eis totaliter indulgimus et ad munimen regni contra Cumanos castra et urbes lapideas construere eos permisimus, ut et inimicis Christi resistere valeant et personae nostrae et hereditibus nostris legitime nobis succedentibus ad coronam, ad honorem pateant et munimen*)⁴. Și, într-adevăr, așa cum arată o scrisoare, adresată lui Andrei al II-lea a papei Grigore al IX-lea, din 1231, cîtă vreme teutonii au stăpînit Burzenland-ul, ei au apărut regatul împotriva expedițiilor cumane, au înaintat dincolo de „munții înzăpeziți”, au întărit teritoriile ocupate prin fortificații construite împotriva cumanilor, i-au înfrînt pe aceștia și i-au convertit pe o parte din ei la creștinism⁵.

La rîndul lor, cavalerii teutoni au venit în Transilvania, ca urmare a colaborării dintre papa Inocențiu al III-lea și Hermann von Salza (1210-1239), al patrulea maestru al ordinului. Sfîntul Scaun dorea o lărgire a orizontului cruciadei și o amplificare a strategiiilor puse în joc pentru atingerea dublului ei scop: eliberarea Ierusalimului și reunificarea celor două biserici creștine⁶. Totodată, concordia constatată, în decursul anilor care au urmat, între teutoni și papalitate, pare să îndreptățească presupunerea că papa și marele maestru al ordinului au gîdit împreună treptata achiziționare, pe seama păgînilor, a unui teritoriu propriu care, ulterior, să devină un stat dependent doar de Scaunul Pontifical⁷. Iată, deci, un complex de factori meniți să vină în întîmpinarea dorinței regelui maghiar.

Împrejurările specifice momentului fac ca îndărătul apropierei teutonilor de Andrei al II-lea să se mai poată întrevădea și medierea apropiatilor germani ai suveranului (mai cu seamă cumnatul său, episcopul de Bamberg, și cuscrul proaspăt achiziționat, Hermann, markgraful de Thuringia).

Astfel, la 1212, o chartă îl menționa pe mai-marele teutonilor din Burzenland, un anume Theodoric (*fratris Theodorici, cruciferi hospitalis sancte Marie*)⁸. Pînă în anul următor, cavalerii de sub comanda acestuia săvîrșiseră deja fapte de arme redutabile. Știm aceasta pentru că în 1213 un alt document lăsa să se înțeleagă că meritele dobîndite în lupta contra păgînilor erau suficient de mari pentru a obține importante privilegii. Trebuie presupus că ele se refereau, măcar în parte, la stoparea expedițiilor cumanilor în Transilvania, căci, după cum nota un document din 1231, tocmai prin Țara Bîrsei intrau și se retrăgeau aceștia atunci cînd veneau de la sud de Carpați. Drept răsplată, episcopul Transilvaniei, Wilhelm (Vilmos), le lasă teutonilor dijele din Burzenland, cu excepția celor datorate de coloniștii maghiari

și secui din regiune (ceea ce duce cu gândul la faptul că nou-veniților germani li s-au alăturat și maghiari și secui). În doar doi ani de la eliberarea pe seama lor a primei charte regale maghiare, teutonii organizaseră deja o semnificativă acțiune colonizatoare. Prin același document, teutonii își dobândeau dreptul de a-și alege ei înșiși preoții pe care să-i așeze în parohii nou create, dar ei trebuiau prezentați episcopului Transilvaniei pentru confirmare. Preoții rămâneau supuși acestuia și trebuiau să-i primească vizitele.

În răstimpul dintre 1211 și 1218 relațiile dintre Andrei al II-lea și Ordinul Teuton au rămas, după toate aparențele, cordiale. Acțiunile ordinului nu au fost îngrădite în nici un fel, deși, în loc să-și înalțe cetăți de lemn, cum prevăzuse charta din 1211, ei le-au construit din piatră. Acest aspect nu era deloc întâmplător, după cum se vedește dacă se coroborează informația cu tendințele lor autonomiste tot mai marcate⁹. Între 1211 și 1222 ei au construit un patruleter protejat de patru fortărețe puternice de piatră, destinate să le apere sediul principal, Kronstadt (Brașovul de astăzi). Toate acestea erau, deocamdată, amenajări strategice ale teritoriului inițial¹⁰. Feldioara a fost sigur una dintre ele, însă localizarea pe teren a celorlalte nu este, deocamdată, sigură¹¹. După cum arată Ș. Papacostea, „... confirmarea privilegiilor lor de către regele Andrei al II-lea cuprindea ca orizonturi ale expansiunii lor răsăritene «hotarele brodnicilor» - greu de identificat – și Dunărea”¹².

Membrii ordinului și-au inițiat apoi expansiunea la sud și răsărit de munți. Cea mai importantă cetate teutonă de dincolo de Carpați a fost Cruzburg (adică Kreuzburg sau Cruceburg, Cetatea Crucii, încă neidentificată), „cetate foarte întărită” (*castrum munitissimum*)¹³. Localizarea ei este dificilă, chiar dacă într-un loc se precizează: „ținutul de la capătul pământului Cruceburg ce merge pînă la hotarele brodnicilor” (*et a fine terre Cruceburg terram que vadit usque ad terminos Brodnicorum*)¹⁴. De aici ar părea să rezulte că ținutul brodnicilor era despărțit de „terra Cruceburg” printr-un alt ținut. În jurul cetății ridicate de teutoni, teritoriul dependent de ea (și dominat militar și politic de frații ospitalieri) forma deci o țară, deosebindu-se, astfel, de ținutul brodnicilor și de cel care se situa între acesta și „țara cetății Crucii”, prin statutul său juridic. Totodată, dacă localizarea brodnicilor se face cu temei în Moldova de sud, este probabil că țara Cruceburg s-ar cuveni să fie situată mai curînd în curbura Carpaților, la est de aceștia, dominînd regiunea subcarpatică și ceva din cîmpia care îi continuă. În orice caz, în 1223, zona este desemnată, în alt act papal, drept „partea din Cumania de dincolo de munții înzăpeziți” (*ultra montes nivium partem contulit Comanie*)¹⁵. Nu este deci inexact ca regiunea să fie numită Ultramontania, văzîndu-se în ea o parte din Cumania¹⁶. Acest areal ar trebui localizat așadar mai curînd în Moldova.

După ridicarea cetății, teutonii au trebuit să facă față unui atac al cumanilor, nemulțumiți că „li se răpise puțința de a intra și ieși” (*ademptam sibi ingressus et*

exitus facultatem) în și din Regatul Maghiar¹⁷. Cu acest prilej – se spune abia acum – unii dintre acei cumani au fost supuși, fiind botezați împreună cu soțiile și copiii lor¹⁸. Maria Holban observă că limitele expansiunii teutone – spre răsărit pînă la hotarele brodniciilor, iar spre sud pînă la Dunăre –, indicate de documentul din 1222, trimit la un teritoriu corespunzător celui „controlat de cumanii raliați taberei creștine în urma «creștinării» din 1227, sau mai bine zis considerat ca atare. Căci nu lipsesc știri despre împotrivirea întîmpinată de cumanii creștinați (măcar și de formă), din partea celor ce nu voiau să adere la noua lor orientare politică și religioasă”¹⁹.

În 1213 documentul menționat amintea deja sosirea în Bîrsa a unor coloniști germani, maghiari și secui din Altland, adică din zona Hermannstadt-ului învecinat. Majoritatea coloniștilor germani au venit însă din Imperiu, în grupuri compacte, organizate din inițiativa arhiepiscopului de Magdeburg și a episcopului de Bamberg (o implicare clară, iată, a cumnatului regelui Ungariei). Ulterior, au sosit coloniști și din regiunile occidentale ale imperiului, ca Flandra sau țările renane. Ei au populat satele, fiind înzestrați cu parcele egale, bucurîndu-se de drepturi apropiate de cele ale cavalerilor, putînd face comerț, pescui și vîna. Cînd erau mobilizați, luptau ca pedestri, sub comanda șefilor de sate.

Moartea prin asasinare a reginei Gertrud în complotul banului Bank (28 septembrie 1213), recăsătoria lui Andrei al II-lea cu Yolande de Courtenai, fiica lui Pierre de Courtenai, ce avea să ajungă curînd împărat în Constantinopolul latin, participarea regelui maghiar, pentru cîteva luni (din august 1217, cînd s-a îmbarcat la Spalato, pînă în ianuarie 1218, cînd a revenit în Ungaria), la cruciadă – unde a fost prezent la asediul muntelui Tabor –, au arătat cît de preocupat de Orient era monarhul.

Momentul revenirii în țară a fost unul de bilanț. Suveranul a constatat jafurile neîncetate la care se dedau baronii, a luat la cunoștință dezordinile numeroase și, în plus, a observat marea putere și autonomie la care ajunseseră teutonii. În loc să se poată bizui pe ei în confruntarea cu adversarul intern și cu cel extern (suveranul plănuia în acest moment o intervenție militară în Serbia), Andrei al II-lea i-a descoperit îndepărtați de el și urmărindu-și propriile interese, contrazicîndu-le drastic pe ale sale și amenințînd însăși integritatea Regatului Maghiar. Conflictul a izbucnit pe acest fundal, în circumstanțe necunoscute, dar mai apoi, la fel de obscur, s-a aplanat.

Istoricii ignoră și împrejurările care au dus la ameliorarea raporturilor dintre suveran și ordin. Se poate presupune că aplanarea momentană a diferendului s-a datorat mult necesității regelui de a face față tulburărilor nobiliare din țară care, în cele din urmă, l-au silit să emită *Bula de aur*, semn al compromisului la care s-a putut ajunge în condițiile date²⁰. Totodată, un rol a trebuit să joace și constatarea că puterea cavalerilor ajunsese suficient de mare pentru a crea, deocamdată,

considerabile bătaie de cap unei regalități ce avea de a face, oricum, cu o ostilitate și o opoziție redutabile. De aceea, nu este de mirare că atât noua chartă, prin care privilegiile teutonilor sporeau, cât și *Bula de Aur*, au fost emise într-un moment de apogeu al tensiunilor, în cursul lunii mai 1222.

La 7 mai 1222, această nouă chartă – a cărei autenticitate a fost contestată –, emana din cancelaria regală pentru a marca împăcarea. Acum, teutonii obțineau dreptul de a construi fortărețe din piatră, ceea ce însemna recunoașterea unei situații *de facto* și era o concesiune *de jure*. Se pomenea cu acest prilej și țara românilor (Făgărașul). Paradoxal, deși aceasta însemna să li se confere încă o armă care le consolida autonomia, teutonii primeau dreptul de a bate monedă. Ce îl putea determina pe Andrei al II-lea să acorde teutonilor atâtea drepturi, pînă atunci refuzate? Este de crezut că el spera încă în alianța cu cavalerii germani împotriva propriilor nobili. Totodată, însă, este foarte posibil ca acordarea unor drepturi cu implicații militare atât de serioase unor războinici-monahi a căror fidelitate față de rege nu fusese fără fisură, să trebuiască pusă în legătură cu politica Ungariei față de puterile de la sudul Dunării, Bulgaria și Serbia. Cum formațiunea teutonă acționa tocmai pe această direcție, în teritoriul dominat de cumani – aliații tradiționali ai bulgarilor –, nevoia de a întări sistemul defensiv al acesteia se poate explica prin teama față de acțiuni ostile survenite din această direcție, în contextul campaniei balcanice plănuită.

Într-adevăr, presiunea nobilimii Ungariei asupra sa creștea rapid. La 29 mai 1222, regele emitea *Bula de Aur*, constrîns de nobilimea regatului. Ea menținea și dreptul supușilor de a se opune suveranului în caz de abuz al puterii. Recunoașterea pe seama teutonilor a atîtor privilegii consistente, anterior neacordate, nu avea cum să nu stîrnească invidia aristocraților din regat, oricîte concesiuni s-ar fi făcut și nobilimii maghiare în ansamblul ei. La drept vorbind, nici regele însuși nu putea fi mai mulțumit acum, cînd prestigiul său suferise atât prin renunțarea la unele dintre atributele sale în teritoriile unde acestea erau lăsate pe seama teutonilor, cât și prin cedările în fața nobililor. Este deci de presupus că regele și nobilimea au găsit o zonă de interes comună în limitarea puterii teutone și chiar în eliminarea acesteia din interiorul și din proximitatea regatului, tot așa cum nu este exclus ca noile privilegii pentru teutoni să fi avut la bază o alianță temporară dintre aceștia și rege în contextul opoziției înregistrate din partea nobilimii.

Posibila cooperare a regelui cu teutonii pentru reducerea anarhiei din țară și redobîndirea unui plus de prestigiu propriu în raport cu aristocrația Ungariei a trebuit să aibă loc în perioada imediat anterioară lunii mai 1222. Este cert însă că ea nu a adus rezultatele scontate. Pe de o parte, datorită faptului că, de-acum, văzînd pe ce pantă alunecau lucrurile în regat, teutonii se decisese să rupă cu prima ocazie legătura de vasalitate față de Ungaria, transformînd teritoriile pe care le controlau într-un stat pus sub oblăduirea Sfîntului Scaun; pe de alta, din

perspectiva regelui, pentru că nu s-a reușit aducerea la ascultare a revoltaților din țară. Concesia făcută cavalerilor teutoni în 7 mai 1222 are, poate, și o semnificație strategică: admitînd construirea de cetăți de piatră, mai puternice, în zona controlată de ordinul religios-militar (care îngloba de-acum, pe lângă Burzenland, și teritorii situate la sud și est de Carpați, aduse sub ascultare cu arma în mînă), s-ar putea ca regele să fi fost interesat să-și pregătească, pentru o eventuală urgență, o zonă de retragere strategică bine păzită. În același sens ar trebui, eventual, interpretat și noul drept de batere a monedei. Pentru a-și asigura instrumentele unei guvernări de criză, suveranul avea nevoie nu numai de putere militară, ci și de o monetărie. Rămîne important, în legătură cu acest act, că întărirea puterii teutone s-a făcut pe linia consolidării sistemului defensiv și a asigurării mijloacelor de control financiar. Ar rezulta de aici că Andrei al II-lea se pregătea să joace cartea unei partide germane proprii în condițiile – luate de el în calcul – ale unei agravări a situației politice prin scăparea de sub control a unor părți ale regatului.

Marele maestru al ordinului avea însă cu totul alte planuri. Pentru el, criza din Ungaria era un excelent prilej de accelerare a procedurilor de separare de restul Ungariei a formațiunii autonome aflate sub autoritate teutonă. Neliniștit în noul context de ostilitate crescîndă a aristocrației maghiare față de frații săi cavaleri, Hermann von Salza s-a adresat papii Honorius al III-lea (1216-1227) pentru a-și vedea confirmate libertățile și privilegiile obținute la 7 mai 1222. Confirmarea a fost cuprinsă de bula din 19 decembrie 1222 prin care Sfîntul Părinte plasa sub autoritate proprie privilegiile și proprietățile ordinului. Totodată, s-a făcut primul pas în sensul desprinderii Burzenlandului din subordinea ecleziastică față de ierarhii maghiari.

La 12 ianuarie 1223, papa l-a însărcinat pe episcopul Thomas de Eger să înscăuneze ca „decan de Burzenland” o persoană convenabilă propusă de teutoni, ceea ce a stîrnit dezaprobarea manifestă a lui Reinald, noul episcop de Transilvania. El a cerut aplicarea strictă a chartei din 1213. Replica papei, survenită la 12 decembrie 1223, confirma independența bisericii din Burzenland în raport cu episcopul Transilvaniei, interzicîndu-i acestuia perceperea de dijme și exercitarea jurisdicției sale în Țara Bîrsei. A doua zi, papa aducea faptul la cunoștința episcopului de Eger, devenit de curînd arhiepiscop de Strigoni și primat al Ungariei. Dintr-o chartă din 30 aprilie 1224 rezultă că papa luase ordinul sub autoritate sa directă. Asemenea măsură a papalității nu era fără precedent. La 4 aprilie 1183, papa Lucius al III-lea le scrisese „maestrului și fraților” de la San Julián de Pereiro, un ordin religios-militar spaniol, pentru a le concede o totală exemptare de la ordinar (adică de la jurisdicția episcopală), fixîndu-le ca misiune apărarea creștinătății²¹. Dar de astă dată precedentul nu a ajutat cu nimic la impunerea succedentului, elita ecleziastică maghiară reacționînd mai puțin disciplinat.

Nici regele nu a stat însă cu mâinile în sân. În fața acestor evoluții, curtea regală s-a dedicat unor demersuri menite să slăbească drastic baza socială a stăpînirii teutone. Ca să nu-și părăsească locurile unde erau așezați (mai cu seamă zona „de la Orăștie la Baraolt”), alergînd, și ei, în Burzenland, sașii au primit, cu acest prilej, din partea regelui, noi privilegii (menționate în *diploma Andreanum*, emisă la 30 noiembrie 1224), diploma care le cuprindea pe acestea grupîndu-i pe toți coloniștii de limbă germană din Transilvania într-o unitate administrativă dependentă de comitele regal sibian (*comes cebiniensis*), numit de rege și, totodată, independent de voievodul Transilvaniei. În acest fel, față de distincția inițială dintre supușii germani ai coroanei – unii fiind nobili, cavaleri și comportîndu-se ca seniori în raport cu ceilalți, iar aceștia din urmă fiind coloniști, oameni simpli, supuși primilor – se crea o nouă distincție, care ținea de sfera jurisdicțională: în timp ce cavalerii teutoni tindeau să se revendice de la un singur suveran, anume papa de la Roma, coloniștii sași erau organizați, dobîndeau privilegii și țineau de regele Ungariei.

În primăvara anului 1225 monarhul a început alungarea teutonilor din Burzenland. Armata regală a cucerit teritoriul acesteia. La 10 iunie 1225, papa îl felicita pe Hermann von Salza că oamenii săi nu părăsiseră zona, în pofida amenințărilor și violențelor. „Amenințări” înseamnă contacte diplomatice, iar „violente” se referă la confruntare armată. După Maria Holban, acțiunea regală îndreptată împotriva teutonilor a însemnat ocuparea cu forța a cetății Cruceburg și, ulterior, îndepărtarea prin amenințări a cavalerilor din întreg arealul ocupat de ei pînă atunci²². Este probabil însă că operațiunile au fost mai ample și mai complexe, dat fiind faptul că sediul teuton din Brașov era apărat de patru cetăți și că dincolo de Carpați mai fusese înălțată una. Cucerirea tuturor acestora - sau măcar a celor mai importante, astfel încît celelalte să fie predate fără vărsare de sînge –, ca și negocierile din timpul campaniei antiteutone a oamenilor regelui („amenințările” menționate documentar în corespondența papală au putut surveni într-un atare context), au presupus mai multe luni de confruntări armate, cel mai probabil în forma asediului, precum și diverse faze.

Maria Holban reconstituie etapele ultimei faze a conflictului în felul următor²³. La 30 aprilie 1224, papa ia Țara Bîrsei și „Ultramontania” în dreptul și proprietatea Sfîntului Scaun. În perioada următoare, de pînă prin 15 februarie 1225, regele trimite la Roma, prin magistrul Florențiu, o plîngere la adresa acestei evoluții a lucrurilor, caracterizată nu numai de tendința de ieșire a cavalerilor din vasalitatea directă față de el, ci și de încălcările și cotropirile unor posesiuni întreprinse de teutoni pe seama regatului (anterior datei de 12 iunie 1225). Răspunsul cavalerilor către papă a constatat în reclamarea regelui, care îi amenința cu puterea armată spre a-i determina să plece din țara lui (anterior datei de 10 iunie 1225). În acest moment, foarte probabil, oamenii regelui luaseră deja în stăpînire Cruceburgul. Totuși,

deși situația se dovedea suficient de tensionată, pontiful roman le-a expediat teutonilor o epistolă, la 10 iunie 1225, sfătuindu-i să rămână pe loc. Două zile mai târziu, papa îi scria lui Andrei al II-lea, recapitulând dosarul problemei, anunțându-l că le-a trimis cavalerilor o scrisoare, că i-a delegat pe anumiți abați (pe cel de Linewelt, din dioceza Passau, pe cel de Cîrța, din dieceza Transilvaniei, și pe cel de Igrîș, din cea a Cenadului) să cerceteze hotarele și cerîndu-i să își respecte dania. S-a păstrat și scrisoarea adresată în aceeași zi abaiilor menționați, prin care erau îndemnați să cerceteze adevărul. Mai departe, Maria Holban presupune că a existat un răspuns al abaiilor la întoarcerea de pe teren, care ar fi dat dreptate regelui. În orice caz, la 1 septembrie 1225, papa se adresa episcopilor de Oradea și de Győr, rugîndu-i să preia ei cercetarea, impunînd cuvenitele restituiri; ceea ce denotă că aceste restituiri trebuiau operate și că teutonii se dedaseră cu adevărat la delictele de care fuseseră acuzați. Reparația nu mai putea însă avea loc. La 27 octombrie, curia papală aflase deja că teutonii au fost alungați, iar înaltul pontif îi scria regelui maghiar o scrisoare indignată, protestînd împotriva urii neîmpăcate a monarhului împotriva cavalerilor și cerîndu-i să îi recheme.

De aici ar rezulta că teutonii ar fi fost alungați din Țara Bîrsei și din toate posesiunile lor transcarpatice în toamna, și nu în primăvara anului 1225. Într-adevăr, preceptorul ordinului – oare același Theodoric din 1212 sau altcineva? – ajungea la Roma prin 27 septembrie 1225, la abia două sau trei zile de la plecarea din Transilvania, într-un timp record care indică urgența deplasării²⁴. În fine, la 17 februarie 1226, Honoriu al III-lea îi scria iar lui Andrei al II-lea, acuzîndu-l că le-a luat cavalerilor nu numai pămînturile cotopte în afara hotarelor menționate, ci și pe acelea dăruite pe cînd cercetarea abaiilor era încă în curs (12 iunie – 1 septembrie 1225); semn că în vara lui 1225 daniile regale către teutoni nu fuseseră nicidecum stopate, dar că, de astă dată, depozedarea era radicală, totală, definitivă. Totodată, se mai spune acolo, magistrul ordinului nu se putuse prezenta în fața lui Andrei, fiind reținut la Roma de papă în probleme ce necesitau rezolvarea, ceea ce înseamnă că suveranul Ungariei îl invitase pe Hermann von Salza în fața scaunului regal pentru a regla chestiunile litigioase.

Cu toate insistențele papale, regele i-a expulzat însă pe teutoni, păstrînd, în același timp, coloniștii, a căror fidelitate și-o asigurase prin conferirea de libertăți odată cu diploma *Andreanum*. Se poate deci considera că reușita dislocării cavalerilor teutoni din Regatul Maghiar a fost, înainte de orice, una diplomatică. Operațiunea n-ar fi fost posibilă fără demersurile făcute de oamenii regelui pe lîngă mai-marii comunității săsești neîncadrați în ordinul teuton. Acestea s-au derulat, fără îndoială, în mai multe runde de negocieri, dintre care primele au premers finalului lunii noiembrie a anului 1224, în timp ce următoarele, care urmăreau să asigure respectarea fidelității sașilor față de rege, au trebuit să acopere intervalul dintre acest moment și declanșarea operațiunilor militare antiteutone,

în primăvara anului următor. După cum se vede, tatonările și consultările au durat cel puțin câteva luni, dacă nu cumva ele au fost inițiate imediat după împăcarea consemnată de documentul din 7 mai 1222. Prima fază a conflictului, cea dintre 1218 și primăvara lui 1222, va fi convins curtea regală că forța redutabilă a ordinului nu permitea simpla confruntare armată cu acesta.

Nu este deloc sigur că, alungați din Regatul Maghiar și deposezați de posesiunile lor acolo, teutonii ar fi părăsit și locurile sud-carpătice. Scrisoarea papală care îi îndeamnă să rămână pe loc, în pofida vicisitudinilor pe care trebuiau să le suporte din partea oamenilor regelui, pare un argument că, cel puțin atîta timp cît a mai existat speranța unei reveniri asupra hotărîrii regale de a-i expulza, ei nu au plecat cu totul din sudul Carpaților. Or, insistențele și negocierile Sfîntului Scaun cu suveranul Ungariei s-au întins pe durata mai multor ani (în 1234 încă se mai revenea epistolar la contenciosul teuton, deși papa Honoriu decedase între timp). Abia odată cu moartea regelui Andrei al II-lea, în 1235, se încheia corespondența pe această temă. Chestiunea urma să se reia abia peste câteva zeci de ani, în 1260-1270, în 1280 și în 1317²⁵, prin recursul la diploma din 1222, în alte contexte geopolitice. Dar poate că persistența unora dintre „frații” ordinului în spațiul cucerit și stăpînit de ei înainte vreme este cea care a determinat mereu reluările demersuri ale papei, inspirate, probabil, de persuasiunea lui Hermann von Salza. Dacă a fost așa, ea va fi continuat pînă la marea invazie tătar-mongolă, cînd radicala răsturnare a echilibrului de forțe din acest areal a zădărnicit orice altă pretenție momentană de dominație creștină, și pentru papă, și pentru rege²⁶. Documentul papal din 1235 ar putea fi citit și în această cheie, văzînd în el mărturia unor realități demografice, etnice și politice de care teutonii nu erau cu totul străini. În acest context, moartea regelui Andrei al II-lea a putut fi doar prilejul întreruperii asiduităților papale în preajma suveranului maghiar, nu și dovada sfîrșitului persistenței unora dintre elementele teutone în teritoriu.

Nu este, deocamdată, deloc clar momentul istoric din devenirea ordinului teuton cînd a survenit eliminarea sa intempestivă din Regatul Ungariei. Corespondența papală cu suveranul acestei țări demonstrează că au trebuit să treacă decenii pentru ca Sfîntul Scaun să renunțe la proiectul de a obține restituirea donațiilor făcute odinioară ordinului în aceste ținuturi. Ținînd seama de faptul că, în conformitate cu actele existente și cu tradiția istorică, stabilirea teutonilor la frontiera prusacă a avut loc tocmai în iarna 1225-1226, s-ar putea vedea aici o conexiune: alungați dintr-un loc, frații s-ar fi regăsit îndată, cu deplină disponibilitate, în celălalt. Dar lucrurile nu sînt atît de simple nici în acest punct al discuției. Alain Demurger observa că „S-a spus că Hermann von Salza, charismaticul maestru al teutonilor, învățat minte cu prilejul tristei aventuri maghiare, ar fi ezitat înainte de a răspunde favorabil solicitărilor lui Conrad de Mazovia, care îl grăbea să vină să-și instaleze ordinul la granițele Prusiei. Nu este

exact. Demersul lui Conrad și al episcopului Christian de Prusia a intervenit în timpul iernii 1225-1226. Salza era pe atunci la Foggia, în preajma lui Frederic al II-lea. Conrad i-a propus Chelmno și regiunea sa (Kulm, Kulmerland), cu sarcina de a apăra Mazovia și de a cucerii Prusia; cuceririle urmau să fie împărțite între Ordin și el însuși. Totuși, Conrad a exclus din donația sa posesiunile bisericilor și pe cele ale nobililor polonezi din Kulmerland. În pofida acestui fapt, din martie 1226, Frederic al II-lea confirma cesiunea lui Conrad, într-o bulă publicată la Rimini, și le acorda teutonilor teritorii de cucerit în Prusia cu drepturile regaliene aparținând unui prinț al imperiului. Or, Prusia nu face parte din regatul Germaniei. Bula de la Rimini nu menționează drepturile lui Conrad de Mazovia. Istoricii germani și polonezi s-au înfruntat îndelung cu privire la intențiile lui Conrad. Este vorba despre un duce disperat datorită eșecurilor sale în fața prusacilor care se bazează în întregime pe teutoni pentru a-i învinge? Sau încearcă Conrad să-i manipuleze pe teutoni pentru ca ei să-l ajute să cucerească Prusia? Pornind de la criteriile paleografice și diplomatice a fost formulată ipoteza că bula nu putea fi scrisă înainte de 1235; ea ar fi fost antedatată de către cancelaria imperială, așa încât să facă ireversibile concesiile lui Conrad de Mazovia (și să-l împiedice astfel să le dea teutonilor încă o lovitură de tipul celei administrate de Andrei al Ungariei) [subl. aut.]²⁷. Rezultă, din observațiile de mai sus, că evoluțiile ordinului vreme de un deceniu au rămas incerte pentru posteritate. Dacă frații germani nu au fost la limita răsăriteană a Prusiei, unde puteau ei fi în acești ani?

Pentru a înțelege mai bine cum a putut funcționa pe teritoriul actualei Româнии Ordinul Teuton voi face câteva precizări. Ordinul era organizat ierarhic pe trei niveluri: central, provincial și local. Sediul central al ordinului se numea „casă”, iar în fruntea ordinului era ales un maestru (*magister generalis* sau *Hochmeister*). Acesta era superiorul direct al măștrilor provinciali (*Landmeister*). Nu este sigur că în etapa tentativei lor de stabilire în Regatul Maghiar teutonii au avut aici un maestru provincial propriu-zis, dar ulterior părăsirii acestor locuri în cadrul ordinului au existat doi măștri, în Livonia și în Germania, în timp ce *Hochmeister*-ul își avea sediul în Prusia. Prin urmare, nu știm dacă acel frate Theodorich era un *Landmeister*, deși este probabil că el s-a aflat în fruntea teutonilor din Țara Bîrsei, cel puțin la începutul perioadei. Pentru a desemna un maestru, comandorul teuton (*praeceptor*-ul sau *Komtur*-ul) alege mai întâi un tovarăș; împreună îl desemnează pe al treilea, apoi celor trei li se adaugă un al patrulea, și tot așa pînă la treisprezece. În fine, cei treisprezece decid asupra persoanei care va îndeplini funcția de comandor. Colegiul celor treisprezece electori era alcătuit din opt cavaleri, patru sergenți și un capelan. Puterile maestrului nu erau nelimitate. „Mănăstirea”, adică ansamblul membrilor ordinului, datora ascultare maestrului, dar, la rîndul său, și acesta datora ascultare mănăstirii sale. Reprezentanții acesteia erau grupați în capitlu, care se reunea o dată la cinci ani. „Capitulul îi alege pe maestru și pe

demnitari și este asociat cu maestrul în vederea alegerii responsabililor provinciali (care trebuiau să dea seamă de gestiunea lor în fața capitlului). Altminteri, maestrul îl consulta pentru a decide admiterea de noi membri, înstrăinarea sau achiziția de proprietăți, ca și împrumuturile și donațiile²⁸. Maestrul este asistat de o „casă”: un capelan, un interpret, un bucătar, trei turcoplei și doi sergenți pentru maestrul teutonilor în Țara Sfântă. Această casă a maestrului nu trebuie să fie confundată cu grupul de demnitari ai ordinului care dețin funcții specializate și care formează Consiliul. Regăsim în fruntea ordinelor militare aceeași dualitate care se observă și în preajma unui rege din statele laice ale timpului: Hotel și Consiliu. Marele maestru teuton are un înlocuitor, anume pe marele comandor. Șefii de război sînt mareșalul și submareșalul. Funcția caritabilă era îndeplinită de un Mare Ospitalier, de infirmerie se ocupa un Infirmier, finanțele erau gestionate de Trezorier și intendența o asigura un Postăvar. Alături de acești demnitari exista un număr variabil de oameni de seamă, a căror înțelepciune și chibzuință fuseseră probate, și care erau consultați într-o serie de ocazii.

Odată cu dezvoltarea patrimoniului ordinului s-a elaborat o structură locală și o organizare provincială a acestuia. Pe cînd își avea baza în Țara Sfântă, ordinul Teuton cuprindea provinciile Livonia, Prusia, Germania, Italia și Ungaria. Casele izolate de Franța ale Angliei și Spaniei erau autonome sau alipite provinciilor germane. Provinciile sînt, și ele, conduse de maeștri. Un capitlu provincial îi adună în fiecare an pe comandorii fiecăreia dintre provincii, priorate, sau *regni*. El are aceleași puteri la nivelul său precum capitlul general: administrare și numire, gestionare, justiție etc. Maestrul provinciei profită de reunirea capitlului pentru a primi partea de rente ale comanderiilor (*reponsiones*), care trebuie transferată în Orient. Comanderia nu este nici casă (*domus*), nici mănăstire. Ea este o circumscripție, care poate cuprinde una sau mai multe case. Ospitalierii utilizează cuvîntul „comanderie” în sensul de cartier general al unei circumscripții, pe care o numesc și comanderie, dar mai des baillie: *preceptorii seu bailivi, preceptor et bailhivus baiulie Utrecht*²⁹. Comandorul este desemnat de maestrul ordinului și de capitlu sau de mănăstire.

„În principiu, o comanderie trebuie să reunească un număr minimal de frați: «în toate casele unde există o mănăstire trebuie să existe doisprezece frați și al treisprezecelea, care este comandorul...», spune Regula Teutonilor”³⁰. Practic, nu știm cîți teutoni au venit în Țara Bîrsei la început și cît a crescut numărul lor pe parcursul celor paisprezece ani cît au rămas în regiune. Nu știm, deci, dacă în provincia Ungaria existau mai multe comanderii sau doar mai multe case. Știm însă că teutonii au întemeiat orașul Brașov, au alcătuit un sistem de patru fortificații și au stabilit un cap de pod și peste Carpați, construind acolo o cetate de piatră. În alte locuri, într-o perioadă doar cu cîteva decenii mai recentă, aflăm că „Castelele și burgurile au aceeași structură – în careu – și sînt organizate în jurul unei curți

sau a unei piețe. Modelul *Stöck*-ului cu donjon pătrat este regula adoptată de cele șaizeci de castele care pot fi numărate în Prusia la 1300, în afara burgurilor și orașelor fortificate. Teutonii au introdus piatra și mortarul în aceste regiuni unde domnește lemnul. Ei au adus zidari din Germania de Nord. Abia în secolul al XIV-lea au adoptat tradiția daneză a construcțiilor din cărămidă, atât de caracteristică regiunilor baltice”³¹. Situația de pe frontiera Carpaților era într-o mare măsură similară cu cea documentată pentru zona nordică. „Caracteristicile războiului pe această frontieră dublă au dictat dispunerea și rolul acestor castele. Ele nu au drept funcție susținerea unui asediu în fața unui adversar numeros și puternic înarmat, ci controlul raidurilor unor grupuri mici, foarte mobile, care încearcă înainte de orice să jefuiască și să distrugă. Burgurile livoniene sînt în spate și sînt protejate de milițiile locale. Odată reperat adversarul, și pe cît posibil populațiile vecine ținute deoparte, sînt alertați responsabilii ordinului care intervin atunci cu armata teutonă. Grupurile de lituanieni, încărcate sau nu cu pradă, sînt interceptate și înfrînte înainte de a putea penetra în Livonia în profunzime. Castelele nu au nevoie să fie sofisticate, dar trebuie să fie apropiate unele de altele și să controleze o apă pe care o utilizează vara o ambarcațiune eficientă, *Bolskop*-ul. Aceste castele erau finanțate în parte prin taxele obținute de la locuitori. Teutonii s-au adaptat la tactica lituanienilor, ripostînd raidurilor lor prin raiduri identice conduse rapid de-a lungul traseelor sau al râurilor înghețate. Operațiunile de mare anvergură împotriva orașelor și fortărețelor lituaniene erau organizate vara, atunci cînd era favorabil. Cuceririle erau îndată consolidate prin construirea de noi fortărețe”³².

Confruntările luau în general forma raidurilor, asediilor, a distrugerilor, bătăliile fiind rare. Păgînii erau considerați drept sălbatici și brute, în timp ce musulmanii sau evreii, deși rămîneau „adversari nepioși ai numelui lui Hristos”, aveau dreptul la o anume stimă. Arma regină a fost cavaleria grea, cu cavalerii ei îmbrăcați în zale și, tot mai mult, în armură, utilizînd spada și lancea, călare pe calul de luptă. Dalele mormintelor de cavaleri teutoni relevă utilizarea de către cavalerii acestui ordin a spadei mari pentru două mîini.

După cum se știe, ordinele militaro-cavalerești distingeau între două tipuri de teritoriu. Cu o terminologie franceză de epocă, acestea erau „terre de paix” (teritoriu pacificat și sigur) și „terre de regart” (teritoriu semi-supus, probabil frontalier). Alungați din primul (Țara Bîrsei), ei au putut rămîne pe loc, în virtutea unor relații de cooperare cu populația colonizată și convertită din teritoriul semi-supus, de la sud și răsărit de Carpați (Ultramontania). Invitarea lui Hermann von Salza de către Andrei al II-lea, către sfîrșitul anului 1230, poate fi interpretată în mai multe feluri. Ea se leagă, în orice caz, de vechea dispută și poate însemna și că ea nu fusese încă rezolvată corespunzător pe teren. Maestrul teuton putea spera într-o restituire a vechilor posesiuni, dar dacă socotim că regele a voit mai mult decît să dea un semn formal de bunăvoință protejaților papalității, atunci trebuie

presupus că faptul putea avea loc în condițiile în care prințul moștenitor Bela, stăpîn acum pe Transilvania și Țara Bîrsei, se manifesta prea independent³³. Călătoria s-a soldat însă cu rezultate dezamăgitoare pentru Hermann von Salza. Demersurile papale se reiau acum, fiind însă îndreptate nu numai către regele Andrei, perceput ca lipsit de voință și aflat la cheremul baronilor săi ostili ordinului, ci și către prințul Bela.

Eșecurile acestor demersuri repetate – mergînd pînă la susținere prin propria prezență – nu înseamnă că întregul eșafodaj ridicat de teutoni în cei paisprezece ani se surpase integral. Cum în 1234 situația alungării lor nu era acceptată încă drept definitivă nici de papă, nici de maestrul ordinului, este posibil ca unii dintre frații de la sud și est de Carpați să nu-și fi încheiat aventura, întemeindu-se tocmai pe ceea ce izbutiseră deja să construiască aici (o țară percepută de entourageul regal ca fiind „prea mare” pentru a fi restituită, după cum se notează într-un document). Nu trebuie uitat că misiunea ordinului viza nu doar cucerirea, organizarea și stăpînirea teritoriului, ci și convertirea păgînilor, a ereticilor ori a schismaticilor la catolicism. După cum s-a observat, „Regula Teutonilor nu impune decît caselor care au biserică și capelă să facă pomeni săracilor”³⁴. Dar într-un document din 1213, episcopul Wilhelm al Transilvaniei acorda teutonilor libertatea de a intensifica propaganda catolică prin hirotonisire de preoți, ridicare de noi biserici catolice și perceperea dijmei bisericești³⁵. Un deceniu după aceea, în scrisoarea sa din 12 decembrie 1223, papa Honoriu al III-lea era și mai explicit în privința scopurilor prozelite ale cavalerilor, acțiunea acestora fiind văzută ca survenind „pentru ca numărul credincioșilor [catolici – *n. aut.*] ce locuiesc în această țară [a Bîrsei – *n. aut.*] să sporească cu noroc spre spaima păgînilor”³⁶. Nu este însă de crezut că ordinul s-a rezumat la sud și la răsărit de Carpați, oricît de îngust ar fi fost teritoriul intrat sub controlul său, la construcția de fortificații. El trebuia să construiască și capele, măcar în așezările mai importante. Prin urmare, nu există, practic, nici o îndoială că alături de convertirile cumanilor operate de frați, au existat și milostenii îndreptate către populația săracă din rîndul coloniștilor germani, dar și din rîndul convertiților.

Dar mai existau și alte operațiuni care presupuneau o bună implantare în teritoriu. Pe pămînt, comunicațiile dintre centru și periferie erau mai rapide grație utilizării porumbeilor voiajori (în Orient, în Spania) și a semnalelor optice emise din turnurile castelelor. Cel de al doilea sistem se întemeia pe transmiterea mai departe a mesajului codificat de către intermediari. Ei existau, deci, și în așezările din zonă, locuite de autohtoni și de coloniști, și alcătuiind primele verigi din acest lanț medieval al comunicațiilor vizuale. Serviciul poștal dezvoltat de teutoni în Prusia și Livonia funcționa zi și noapte³⁷, ceea ce ne permite să presupunem că el funcționa la fel și pe perioada sejurului lor în Ungaria (emisarul care a anunțat Sfîntul Scaun că frații fuseseră alungați a ajuns la Roma în doar două-trei zile).

Contactul intim cu populația locală și cu coloniștii este probat și de contribuția prelevată de la aceștia. *Wartegeld* luat de ordinul Teuton pentru întreținerea posturilor de supraveghere la frontierele Poloniei și ale Lituaniei era puțin diferit, căci este datorat de toate comanderiile, atât cele de pe front cât și cele din spatele frontului. Dar comanderiile nu obțineau beneficii prin munca exclusivă a fraților, ci se bazau și pe exploatarea muncii localnicilor.

Cu privire la societatea autohtonă din Țara Bîrsei documentele fac câteva referiri semnificative. În diploma eliberată teutonilor la 1211 sînt pomenite „tîrgurile libere din acest ținut”. Alt document, din 1212 pomeneste, și el, „locuitorii care trăiesc acolo”, iar o chartă din 1213 vorbește despre „*locuitorii de față (subl. aut.)* și cei viitori”, formulă de cancelarie care însă se întemeiază pe realități ale zonei. La 19 aprilie 1218 se pomeneste despre o „dijmă de la locuitori”³⁸. Se poate discuta despre identitatea etnică a acestor locuitori, dar este limpede că ei existau acolo și că pe ei erau chemați teutonii să îi supună propriei dominații politico-religioase.

Ce urme a lăsat în spațiul de la sud de Carpați experiența teutonă din prima jumătate a secolului al XIII-lea? Se poate spune că ea a marcat în mai multe feluri acest areal. În primul rînd, din punct de vedere demografic, colonizarea prilejuită de epopeea teutonă a avut urmări durabile în regiune, făcînd din Țara Bîrsei un teritoriu săsesc pentru tot restul evului mediu și al modernității, chiar dacă aici au continuat să existe și comunități românești. S-a observat că studiul toponimelor germane din Țara Bîrsei „relevă o similitudine cu toponimele de la Koblenz ale ordinului cavalerilor teutoni”³⁹. Dialectele din localitățile învecinate Brașovului indică rolul teutonilor în sosirea pe aceste locuri a coloniștilor germani⁴⁰.

Prezența germană a continuat să fie semnalată și la sud de Carpați, în orașul Cîmpulung și mai departe chiar și după epuizarea episodului teuton în zonă. Tot de acest moment se leagă însă și o mișcare demografică de o oarecare însemnătate, care a antrenat și români, maghiari și secui din Transilvania, după cum înregistrează unele documente și izvoarele narative. O asemenea dinamică, de traversare a Carpaților de la nord la sud și, respectiv, de la vest către est n-ar fi fost posibilă fără prealabilele operațiuni militare teutone. Ele au permis degajarea unor părți de teritoriu de triburile cumane și, tot acum, convertirea membrilor altor asemenea triburi la creștinismul occidental. Așezarea noilor veniți s-a efectuat, așadar, acum și în deceniile următoare, într-un teritoriu eliberat de sub dominația păgînă, chiar dacă nu și nepopulat.

Un alt aport teuton esențial, alături de cel demografic, a fost cel social-politic și confesional. În teritoriul disputat de cumani, teutoni și regalitatea maghiară s-au înfiripat comunități caracterizate de întronarea unor rînduieli feudale de tip occidental. Dacă, din punct de vedere religios, teutonilor le-au succedat la conducerea acestui teritoriu niște „falși episcopi” – cum pomeneste faimosul docu-

ment papal din 1235 -, se poate crede că tentativa unei teocrații nu a luat sfârșit definitiv odată cu alungarea cavalerilor cruciați de către Andrei al II-lea. Ideea unei puteri exercitate în numele Domnului de către un ierarh a persistat, fie că ea s-a erijat în port-flamură a catolicismului și a papalității, fie că, dimpotrivă, vorbea în numele bisericii răsăritene.

Un alt aspect al moștenirii politice teutone la sud și răsărit de Carpați l-a constituit ideea unei statalități aparte, deosebite de cea ungară, în această regiune. Ea urma să fie exprimată de celelalte creații statale din perimetrul mai sus desemnat, învingînd, în cele din urmă și configurîndu-se ca statalitate de sine stătătoare. Dacă teutonii nu au izbutit să o impună, la 1218-1225, iar Litovoi întîmpina același eșec în deceniul opt al secolului al XIII-lea, în cele din urmă, odată cu Basarab I și cu Bogdan I, acest scop devenea realitate. Trebuie adăugat însă, pentru a nuanța cele de mai sus, că existența în primele decenii ale secolului al XIII-lea a unei Țări a Severinului – după cum o atestă documentele de epocă –, ca și versiunea asupra începuturilor Țării Românești prezintă în *Letopiseșul Cantacuzinesc*, îndreptățesc împreună presupunerea că și în zona bănățeano-olteană din imediata apropiere a Dunării s-a constituit, în acel moment ori mai devreme, o entitate prestatală cu veleități de afirmare a propriei puteri. Asemenea începuturi statale românești au putut apărea și ca așchii rupte din Țaratul Vlah și Bulgar aflat, după moartea lui Ioniță Caloian (1207) în plin recul, dacă nu cumva, pur și simplu, ca niște confederări de obști sătetești cu un început de diferențiere socială, puse sub conducerea unui mai mare local, însă fără nici o legătură cu statele deja constituite din regiune. În acest caz, în exemplul teuton ar trebui văzut mai mult impulsul suplimentar, modelul adăugat propriilor motivații și imbolduri autohtone.

Din același punct de vedere, al concepției despre statalitate, se poate considera că teutonii au pus bazele organizării de tip statal a Munteniei – văzută ca parte nordică, montană, a teritoriului de la sud de Carpați -, construind aici pentru întia dată un sistem ofensiv-defensiv dotat cu fortificații care să permită dominarea militară eficientă a teritoriului. Cum tocmai am arătat, în același timp, la vest de Olt, în teritoriul dintre acesta și munții actualmente numiți „ai Banatului”, se articula o altă realitate cvasi-statală, așa-numita Țară a Severinului. În timp ce aceasta din urmă devenea însă, foarte devreme, după 1211, un banat organizat de Ungaria arpadiană, formațiunea teutonă dădea o lovitură dominației maghiare în numele papalității, urmărind o statalitate proprie pusă sub ocrotirea suveranului pontif. Nu altceva obținuse Ioniță Caloian în 1204, cînd papa îi trimisese coroana de țar al Bulgariei, chiar dacă puterea sa era una laică, nu una exercitată în termeni militar-religioși, ca în cazul teutonilor. Tot laică era și cealaltă stăpînire nouă binecuvîntată de papa Inocențiu al III-lea: cea a Imperiului Latin de la Constantinopol, succesorul occidental al Bizanțului ortodox. Din această perspectivă se poate afirma că formațiunea preconizată a se naște sub acțiunea militaro-diplomatică teutonă trebuia

să extindă, într-o formulă specifică, dominația ecleziastică a papalității la sud de Carpați, dispensându-se de medierea regalității maghiare.

Note:

1. În paginile următoare autorul a profitat amplu de contribuția lui Henry Bogdan, *Les chevaliers teutoniques*, Paris, Perrin, 2002.

2. După cum, pe bună dreptate, atrag atenția Laurențiu Ștefănescu și Erwin Bader în *Puncte de vedere*, I, București, Ed. Scaiul, 1994, p. 10, ordinul se numește în germană *der Deutsche Ritterorden*, adică Ordinul Cavalerilor Germani. Procedînd ca restul istoricilor români și străini, voi numi însă ordinul, pe mai departe, spre a evita orice confuzie, cu numele deja încetățenit.

3. Șerban Papacostea, *România în secolul XIII. Între cruciată și Imperiul Mongol*, București, Ed. Enciclopedică, 1993, p. 31. Am tradus *silvas* prin codri pentru că este frapant că nu se vorbește despre munți (*ultra montes*), ci despre codri. Cum am încercat să argumentez într-un alt loc, codrul desemna atît realitatea fizico-geografică silvestră, cît și o formă specifică de organizare autohtonă. S-ar putea ca în document să fie vorba tocmai despre aceasta din urmă.

Dar „dincolo de codri, către cumani” – adică în direcția sud – poate însemna și că extinderea teritoriului avut de rege în vedere nu era inițial atît de optimist evaluată, încît să ducă și „*ultra montes nivium*”, adică „dincolo de munții înzăpeziți”.

4. Ibidem, p. 31.

5. Ibidem.

6. Ibidem. În n. 75, la p. 32, se menționează această interpretare a cauzelor instalării ordinului apud G. Rössler, *Der Deutsche Orden*, p. 228-229.

7. Cu privire la preocupările lui Inocențiu al III-lea de a-și mări și consolida puterea și prestigiul exercitînd drepturile unui suveran feudal asupra monarhilor europeni s-a discutat și din alte unghiuri de vedere. În această cheie poate fi citită remiterea coroanei regale către Ioniță Caloian în 1204 de către Roma, de exemplu. Dar, mai recent, Șerban Turcuș a încercat să demonstreze chiar că Sfîntul Scaun a avut o viziune de aceeași natură și asupra raporturilor sale cu Regatul Maghiar pe durata evului mediu, începînd chiar cu momentul creștinării maghiarilor (*Vezi Sfîntul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, Ed. Enciclopedică, 2001).

8. Maria Holban, „Despre aria de întindere a cavalerilor teutoni din Țara Birsei (1221-1225)”, în *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, Ed. Academiei, 1981, p. 10. Încă nu s-a remarcat că la 1227, cînd magistrul Robert, arhiepiscopul de Veszprém a botezat – conform lui Alberic de Troisfontaines – circa cincisprezece mii de cumani, întemeind episcopia Cumaniei, el a numit în fruntea acesteia un episcop numit Theodoric. Știm că acesta a aparținut ordinului dominican. Este de crezut că numirea s-a făcut în virtutea bunei cunoașteri a teritoriului și locuitorilor de către dominicanul Teodoric. În paralel cu teutonii, dar și după alungarea acestora, dominicanii au dezvoltat deci o activitate misionară în Cumania Neagră.

9. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român & Centrul de Studii Transilvane, 2003, p. 59: „... În Transilvania primei jumătăți a secolului al XIII-lea, centrele de comitat ajunseseră să fie, în cvasitotalitatea lor, caracterizate prin sisteme de fortificare cu totul anacronice. În același timp însă, în regiunea frontierei militare se dezvoltă, în pofida reticențelor regale, un nou tip de fortificații, mult mai puternice. Rezervele formulate de regele Andrei al II-lea – care, prin actul de donație din 1211, încercase să le impună cavalerilor teutoni ridicarea aceluiasi tip anacronic de fortificații – erau motivate, fără îndoială, în primul rînd de situația în care se aflau, în epoca respectivă, castelele regale din interiorul Transilvaniei”. Comentariul

autorului din nota 221 de la p. 76 este că „Evident, teutonii nu puteau respecta o asemenea condiție – inferioritatea lor numerică trebuind să fie suplinită printr-o superioritate tehnică, reflectată inclusiv în domeniul fortificațiilor”. Din afirmațiile citate pare să rezulte că Andrei al II-lea prefera să-și lase regatul expus la frontiera sudică și la cea răsăriteană pentru că o fortificare superioară în această zonă ar fi adus în stare de inferioritate restul regatului. Totodată, ar mai rezulta și că forța cavalerilor cruciați germani ar fi constat în mod prioritar în superioritatea tehnică pe care o posedau, și nu în calitățile lor militare propriu-zise, stinjenite de puținătatea efectivelor teutone. Ambele susțineri îmi apar ca discutabile. Nu cred că situația castrelor regale transilvănene l-a determinat pe rege să îngreuească libertatea colonizărilor și a fortificării de către teutoni a teritoriilor atribuite de regalitatea însăși ori pe cele cucerite de ei de la cumani, ci mai curînd teama de consecințele unei concurențe politico-militare ce putea afecta imprevizibil însuși Regatul Maghiar. Nici inferioritatea numerică teutonă nu este un argument cu greutate, știut fiind că fiecare cavaler era servit de mai mulți scutieri și că în jurul lui erau grupați coloniști pedestri care, printre alte obligații datorate înzestrării lor cu pămînt, trebuiau și să presteze servicii cu caracter militar.

10. Maria Holban, „Despre aria de întindere a cavalerilor teutoni...», în ed. cit., p. 30. În 1231, Grigore al IX-lea recapitulează faptele din perspectiva informării sale de către cavalerii teutoni. „Țara Bîrsei era locul de trecere a cumanilor, venind adesea să tulbure regatul Ungariei. Pentru paza acestui pămînt ei au cheltuit mulți bani și multă trudă, și-au vărsat și sîngele, ridicînd cetăți puternice”. Rezultă clar că aceste cetăți erau chiar în Țara Bîrsei.

11. Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *O istorie a Brașovului*, Brașov, Ed. Phoenix, 2001, p. 22 pomenesc și Cetatea Neagră (Codlea).

12. Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 33.

13. Maria Holban, *op. cit.*, p. 30. Expresia provine din același document din 1231. Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *op. cit.*, p. 22 cred că faimosul Cruceburg se afla lîngă comuna Teliu sau în zona muntoasă a trecătorii Tabla Buții.

14. Ibidem, p. 12. Traducerea lui „terra” prin pămînt nu este obligatorie. În contextul dat, termenul putea desemna o „țară” în înțelesul medieval, de entitate teritorială dotată cu o anumită autonomie juridică, inclusă într-un ansamblu statal mai mare.

15. Ibidem.

16. Ultramontania este o denumire care are meritul de a sublinia atît cvasiconstituirea unui stat teuton transcarpatic, cît și începutul unei serii de inițiative occidentale de tip statal în organizarea spațiului sud-carpatic în forma unei entități statale vasalice în raport cu Ungaria. Cum se știe, ulterior teritoriul va apărea în actele cancelariei maghiare ca „Transalpina”; ceea ce este o altă formulare latină a aceluiași termen maghiar, *Alföld* și corespunde și românescului Muntenia (de unde denumirea polonă de „Multansky”). În plus, ea este derivată tocmai din formularea reținută de actul oficial.

Dar „ultra”, care poate fi tradus cu *peste*, nu e totuna cu „trans”, care se lasă tălmăcit ca *dincolo de*. În primul caz, se semnalează implicit existența unei realități dincolo de un obstacol, în timp ce într-al doilea, accentul cade pe traversarea obstacolului (dincolo-ul presupune existența unui dincoace, precum și a unei relații între cele două părți, un *du-te vino*). Dacă asemenea considerații nu forțează prea tare jocul sensurilor, se poate crede că nu este întîmplătoare folosirea în stadiul inițial al înregistrării scrise, în documente oficiale, a denumiriilor cu *ultra* (Ultrasilvania, „ultra montes nivium”), abia într-un stadiu secund apar cele care conțin prefixul *trans* (Transilvania, Transalpina). Schimbarea de nume ar putea însemna trecerea teritoriului respectiv într-o nouă fază a raporturilor cu statul maghiar, mai precis intrarea zonei respective în sfera de influență a Ungariei.

17. Maria Holban, *op. cit.*, p. 30. Expresia provine din același document din 1231.

18. Maria Holban crede că menționarea relativ târzie a acestei lupte și a convertirilor respective ar trebui pusă în legătură cu interesul stîmit de creștinarea cumanilor din 1227-1228. Autoarea se îndoiește, deci, de autenticitatea episodului, socotindu-l creația cancelariei papale (p. 31).

19. Ibidem, p. 36.

20. Dar, pe de altă parte, ridicarea micii nobilimi a regatului împotriva regelui s-a datorat politicii de favoruri regale la adresa partidei germane din Ungaria, în rîndurile căreia se numărau – cel puțin din punctul de vedere al adversarilor săi interni – și teutonii.

21. Vezi Alain Demurger, *Cavalerii lui Christos*, Chișinău, Ed. Cartier, 2003, trad. de Ovidiu Pecican, p. 66.

22. Maria Holban, *op. cit.*, p. 17.

23. Ibidem, pp. 17-18.

24. Ibidem, p. 26.

25. Ibidem, p. 43.

26. Tudor Sălăgean, *op. cit.*, p. 37: „... Faptul că episcopul Cumaniei reușise să pună pe picioare o oaste locală, alcătuită în majoritate din români – aceștia sînt, cu siguranță, *ulaghii* lui Rashid od-Din – și în măsură să angajeze o confruntare deschisă cu forțele de invazie mongole constituie o dovadă concludentă asupra gradului relativ avansat de organizare a structurilor politice și militare existente în această regiune”. Dacă rămășițele teutone nu dispăruseră cu totul din acest spațiu, atunci succesul militar – materializat în încetinirea înaintării tătarilor pe direcția vest – constatat de istoric s-ar putea datora și tehnicii militare a acestora.

27. Alain Demurger, *op. cit.*, cap. IV, p. 86.

28. Alain Demurger, *ibidem*, p. 116.

29. Ibidem, p. 123.

30. Ibidem, p. 125.

31. Ibidem, p. 141.

32. Ibidem, p. 142.

33. Maria Holban, *op. cit.*, p. 28-29. „Acum Transilvania (în sensul larg al acestei numiri) împreună cu Țara Birsei și cu părțile *Ultra montes nivium* se aflau în lotul lăsat spre guvernare lui Bela. După creștinarea cumanilor, regizată de arhiepiscopul de Strigoni, Robert (numit de papă legat papal pentru părțile cumanilor și ale brodnicilor), cu concursul activ al lui Bela, acesta a profitat de noile condiții create, luînd pe lîngă sine o oaste de cumani, de care s-a folosit intensiv mai ales în legătură cu împrejurările interne. Mulțumită acestei superiorități militare, el a putut să-și impună autoritatea, în 1228, de pildă, determinînd o serie de schimbări în conducerea regatului. Un timp apreciabil regele s-a și aflat sub un fel de tutelă a fiului său, chiar și pentru partea din regat pe care și-o reținuse pe seama sa. Abia la sfîrșitul anului 1230, regele revine la putere pentru o clipă și-și reia vechea echipă de dregători”.

34. Alain Demurger, *op. cit.*, p. 125.

35. Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *op. cit.*, p. 23.

36. Ibidem.

37. Alain Demurger, *op. cit.*, p. 128.

38. Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *op. cit.*, p. 22. Autorii interpretează etnic aceste realități, considerînd că ei sînt români.

39. Ibidem., p. 23. „Kronen – Brașov, Petersburg – Sînpetru, Heldsdorf – Hălchiu, Honigberg – Hărman, Nussbach – Măieruș, Rosenau – Rîșnov, Weidenbach – Ghimbav”.

40. Ibidem, p. 24.

Ovidiu PECICAN (n.1959), istoric, profesor la Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, jurnalist, autor al volumelor *Lumea lui Simion Dascălul* (1998); *Troia, Veneția, Roma. Studii de civilizație europeană* (1998); *Europa - o idee în mers* (1997) – Premiul Universității Babeș-Bolyai pentru contribuții la integrarea europeană; co-autor al volumelor *Istorie*, manuale pentru clasa a XI-a și a XII-a, și totodată scriitor: *Razzar* (1999) – Premiul Editurii Nemira, *O utopie tangibilă* (1994), *Eu și maimuța mea* (1990).

Ovidiu Pecican, *Un model pentru ideea de stat sud- și est-carpatic: formațiunea teutonă din Carpați (1211-1225)*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Reforme amânate – reforme necesare

La 21 mai 2005, Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa a organizat la Cluj conferința națională „Reforme amânate – reforme necesare pentru integrarea României în Uniunea Europeană”. Structurată pe trei sesiuni (Sesiunea I: „Spre o compatibilitate structurală a României cu statele membre UE. Reforme constitutionale. Reforma justiției. Reforma sistemului politic. Reforma teritorial-administrativă”, sesiunea II: „Coerența sistemului politic. Reprezentarea și autonomia culturală a minorităților. Legislația electorală”, sesiunea III: „Descentralizare și regionalizare în statele membre UE. Modele posibile pentru România. Autonomia regională”), conferința a reunit figuri de primă mărime ale sferei academice și societății civile, dar și politicieni: Zoe Petre, Péter Eckstein-Kovács, Valentin Constantin, Barna Bodó, Daniel Barbu, Smaranda Enache, Gabriel Andreescu, Zolt Szilágyi, Liviu Antonesei, Adrian Moraru, István Haller, Adrian Sorescu, Gusztáv Molnár, Ovidiu Pecican, Tibor T. Toró, Alexandra Ionescu, Miklós Bakk, Elek Székely. Textul de față constituie o selecție din intervențiile primei sesiuni.

Reforma structurală a statului român

Smaranda Enache: Ideea acestei dezbateri ne-a venit într-un moment în care se discută legea minorităților. Iată că minoritățile ne provoacă mereu, nu ne lasă în pace, și de la felul în care arată această lege a minorităților am început să ne uităm și la haloul din jurul legii minorităților și să vedem că mai există și o lege a partidelor, o lege electorală, că întreg sistemul politic românesc este oarecum nereformat, că ultimele amendamente ale Constituției nu au rezolvat o serie de chestiuni, că regionalizarea nu s-a declanșat și așa mai departe. Am început să ne înspăimântăm că trăim, totuși, într-o tranziție a formelor fără fond și că fondul problemei: structura

statului, structura coerentă a sistemului politic, coerența sistemului politic cu legislația electorală, cu reprezentarea diverselor comunități, inclusiv minoritare, nu sînt adecvate și am început să ne îngrijorăm că acest stat al nostru, care ar trebui să folosească integrarea europeană ca un vehicul de democratizare, de reformare profundă, s-ar putea livra – sigur, spre bucuria noastră, în ianuarie 2007 – în Uniunea Europeană tot atît de nereformat, de incoerent, tot atît de contradictoriu, că funcționalitatea lui ar putea să fie dificilă chiar după acel moment de foc de artificii și de șampanie pe care îl vom trăi împreună. Și, avînd în vedere că într-un fel societatea civilă și-a redus motoarele după Campania pentru un Parlament Curat, după efortul pe care l-a depus, salutar de altminteri, pentru a ajuta o nouă alternanță la putere – care nu neapărat este și o alternativă autentică, am zice noi, dar în sfîrșit, este totuși o alternanță binevenită – se pare că dezbaterea despre marile probleme a fost amînată *sine die*, că sîntem prinși în imediat, în concretețea clipelor care sînt fără îndoială importante, dar nu vedem apărînd, crescînd de undeva viziuni, propuneri, perspective, modele de reforme profunde și adevărate.

Și atunci ne-am gîndit că, probabil, am putea să ne întîlnim, iată, în această sîmbătă la Cluj, să invităm oamenii a căror poziție în spațiul public este cunoscută, care au o viziune, care au exprimat prin luările lor de poziție o preocupare constantă în ultimii 15 ani pentru reforme profunde și să încercăm să facem ordine, să facem un inventar de probleme, să punem niște întrebări, eventual să formulăm niște răspunsuri, pentru ca, plecînd de la această întîlnire și reușind în a face una-două în acest an, să deblocăm într-un fel dezbaterea publică despre ceea ce cred că este important pentru noi. Și într-o locuință, oricît ar fi de modernă, este extraordinar de greu să te învîrți dacă tot timpul te împiedici de masă – chiar dacă e Biedermaier – sau fotolii, iar dulapurile sînt cu ușile la perete. Este un fel de deranj în toată această societate, ceva care ar trebui puțin ordonat, nu neapărat *Ordnung*, dar puțină ordine flexibilă, așa cum ne place nouă să zicem. În prima sesiune am invitat-o pe doamna profesor Zoe Petre, i-am invitat pe domnul senator Péter Eckstein-Kovács, pe domnul profesor Valentin Constantin, domnul lector universitar Miklós Bakk, domnul profesor Daniel Barbu, să încercăm să vorbim despre o compatibilitate sau o compatibilizare structurală a României cu statele membre UE, pornind de la faptul că Uniunea Europeană nu ne dă modele dar ne cere să corectăm și noi, ca și toată lumea, deficitul democratic existent, să vedem dacă ar fi nevoie de reforme constituționale, ce și cum anume.

Zoe Petre: Este pentru mine un privilegiu – și în același timp un risc – de a mă adresa unor colegi pe care îi știu atît de implicați în problematica pe care o discutăm astăzi, și brusc m-am simțit abilitată doar să introduc și nu să ajung în miezul problemelor. Mă voi limita să răspund dintr-o dublă perspectivă, cea de istoric preocupat de foarte multă vreme de funcționalitatea democrațiilor antice și cea a

unei persoane care a avut foarte mult de a face cu administrația centrală și locală din România. Problema care deschide discuția noastră este cea a ideologiilor structurale în instituțiile noastre. Nu mă voi referi la reforma constituțională, voi pune doar o simplă întrebare celor care au fost mai direct implicați în „formalizarea” recente Constituții, o întrebare pe care mi-am pus-o încă de atunci. Oare de ce a fost nevoie să se lase resturi, care să implice un nou referendum și o nouă modificare a Constituției, când era foarte clar în anul trecut care e scopul unei reconstrucții constituționale, anume acela de a adapta prevederile legii fundamentale la o realitate care e dominată de tema integrării României în Uniunea Europeană. Nu înțeleg de ce, și poate că există răspunsuri rămase ascunse, care să motiveze, chipurile, în vre-un fel modul cum a fost concepută și realizată reforma constituțională acum. Vreau să spun că, de vreme ce tot s-a votat reforma constituțională, s-ar fi putut introduce și reforme mai greu de înghițit. De exemplu, dreptul cetățenilor Uniunii Europene de a cumpăra pământ, lucruri care păreau să stîrnească valuri de anxietate populară și nu au stîmmit nimic! Și atunci, încă o dată, de ce e nevoie de două formalități, când se putea face o dezbatere consistentă, la obiect, încheiată cu o reformă a Constituției! Răspunsul pe care eu îl am în momentul de față se leagă direct de reforma instituțiilor. Pentru că sentimentul meu este că dacă România nu merge cum am vrea noi de repede pe calea integrării, aceasta se întâmplă prioritar din cauza lipsei de reformă instituțională. Sînt convinsă că este un truism, dar mergînd cu un pas mai departe devine o întrebare pe care cred că partidele politice ar trebui să o primească cu mai multă nelișițe decît o fac.

Eu am avut direct de a face cu partidele democratice care au asigurat alternanța la putere în raport cu monolitul PSD-FSN. Dar n-am avut impresia nici aici că au existat cu adevărat proiecte de reformă instituțională. Au existat proiecte de creație instituțională și acestea s-au îndeplinit în majoritatea cazurilor între 1996 și 2000, când a apărut un număr foarte mare de instituții noi, legiferate în concordanță cu acquisul comunitar. Dar o gîndire coerentă despre o construcție instituțională coerentă în România, care să meargă de la șeful statului la bază, nu am constatat sau, dacă a existat, ea nu a devenit materie de construcție politică în timpul exercitării mandatelor. Lucrul acesta ni se pare dintre cele mai grele de consecințe pentru ritmul general de dezvoltare al României. Toată lumea constată, fiecare dintre noi în diferite împrejurări, că România are o birocrație grea, apăsătoare, nefuncțională, că de la decizie pînă la aplicarea ei există mult prea multe trepte, ocolișuri și fundături. Din experiența mea de patru ani în administrația prezidențială pot să spun că, de cîte ori se îndeplinea ceva, aveam sentimentul că purtam în spinare și obiectivul și persoanele care trebuiau să-l ducă la îndeplinire. Or, de la campania electorală a partidelor din Alianța DA, am înțeles că există un angajament în sensul unei regîndiri sistematice a instituțiilor, dar constat cu o tristă înțelegere că acest moment este tot timpul amînat.

Dintre asociațiile, fundațiile din societatea civilă, impresia mea (sper că nu frustrez nici o ambiție), este că societatea academică a fost mai constant și mai sistematic preocupată de acest domeniu, dar opinia mea este că, în mod foarte concret, trebuie să se constituie o echipă, indiferent sub ce formă, care să înceapă să pună pe hîrtie de la „a” la „z” ce înseamnă reforma instituțională, ce presupune ea, ce costuri, ce beneficii, care sunt pașii..., pentru că, dacă prelungim doar expresia frustrărilor noastre din cauza administrației ineficiente, nu o să ajungem nicăieri.

Am să dau un exemplu, două, care mi se par elocvente. Unul este cel legat de funcționarii publici. În 1999 s-a produs legea funcționarului public. În mod normal, aceasta trebuia să reprezinte începutul constituirii unui grup profesionalizat de funcționari publici la toate nivelele. În 2000, cîștigarea alegerilor a dus imediat la o ordonanță de urgență care a ciuntit legea, așa încît instituțiile să poată fi repopulate politic. În momentul de față, actualul guvern este în fața unei dileme serioase. Pe de o parte, restabilirea legii și respectarea ei. Pe de altă parte, dorința, în parte firească, în parte subiectivă, de a nu lăsa întreg aparatul de stat ca reprezentînd o parte și nu întregul statului român. Al doilea exemplu este Consiliul Suprem al Magistraturii cu care ne întîlnim aproape în fiecare seară la televizor, și care este o instituție salutăată de Uniunea Europeană, dar construită cu atîta migală încît să răspundă cu totul altor scopuri decît cele ale independenței justiției. În ambele cazuri s-au adoptat, în fond, măsuri care țin de domeniul adineaori evocat de doamna Enache, al formelor fără fond. Faptul că s-a aplicat pe niște modele europene o realitate cît se poate de balcanică a dus la disfuncționalități mai mari, și nu mai mici decît în perioada anterioară.

Eu vreau să supun judecății dumneavoastră o judecată de istorie. Statul român și-a încetat de fapt existența în 1948, odată cu adoptarea noii constituții prin care Partidul Comunist, respectiv Partidul Muncitoresc și nu statul era elementul reglementat constituțional. La revoluție, partidul unic a fost suspendat (înăcar în teorie) din toate atribuțiile sale; dar în momentul în care s-a dat deoparte acest înveliș, în miezul lucrurilor nu mai era aproape nimic. Mai grav, transformarea structurilor guvernării provizorii în partid politic a reînnotat foarte repede aceeași tradiție a statului non-existent. Societatea românească, mă tem, și fiecare dintre noi am descoperit tîrziu și punctual această realitate. Și atunci, pretindem de la instituții cîrpitate să funcționeze ca niște instituții adevărate. Din această pricină găsesc că e absolut indispensabil ca aceia dintre noi care nu au direct responsabilitatea guvernării, să stăm, să punem un proiect sistematic pe hîrtie și după aia să ne batem să fie asumat de factorul politic. Pentru că altminteri, eu, teoretic, pot să contruiesc explicații foarte elaborate și cu toții ne putem plînge că, uite, hîrtia aia degeaba am făcut-o; în zadar ne plîngem că, uite, cutare normă europeană nu funcționează... Problema este de structură, nu de detaliu. Cred că va trebui un proiect de elaborare a unui proiect, pe care, eu, cel puțin, l-aș susține cu toată convingerea.

Valentin Constantin: Ceea ce vreau să vă spun se leagă de două lucruri. Avusesem o discuție purtată în contradictoriu, așa cum e frumos, cu domnul Daniel Barbu, un admirator al Constituției Americane (....) Și eu sunt un admirator al Constituției Americane. Noi respectăm Constituția Americană pentru că ea a funcționat de vreo 200 de ani. A funcționat datorită faptului că Constituția Americană este foarte bine instituționalizată. Și este instituționalizată extrem de simplu, prin prezența unui grup de judecători, a unei Curți Supreme de Justiție care, printre alte funcții, îndeplinește și funcția de Curte Constituțională. Dacă noi am avea în acest moment o Curte Constituțională solidă, am elimina extrem de multe probleme de legislație, extrem de multe probleme normative. Dacă am avea o Curte Constituțională solidă, noi am avea acum principii foarte clare, care l-ar limita pe legislator. Noi am aculturat Curtea Constituțională, dar, din păcate, a fost o aculturație incompletă și fundamental greșită. În loc să înțelegem controlul constituțional din Statele Unite, care este un control constituțional după principiul mîinii invizibile (care controlează atunci, și doar atunci cînd cineva este lezat de o normă constituțională), noi avem un control de tip antepromulgare, absolut stupid. Pentru că ideea constituționalității nu este ideea de a face o legislație pură, adică o administrație care să fie în mod pur în acord cu Constituția. Acest lucru nu există, dealtfel. Ideea este să elimin Curtea Constituțională ca legislator negativ, să elimin din legislație ceea ce lezează societatea. Faptul că societatea este lezată se vede simplu: se promovează o excepție de neconstituționalitate. Nu vreau să vă plictisesc cu asta. Vreau să spun că Constituția României nu trebuie reformată, în acest moment, normativ; adică nu trebuie să adăugăm norme pentru a face o constituție. Avem o premieră mondială, avem o constituție care este condițională, se aplică dacă intrăm în Uniunea Europeană. Aici sîntem foarte simpatici.

Problema nu e normativă. Ea este că noi am abandonat această Curte Constituțională, am abandonat-o complet. Deci, dezamăgiți de faptul că nu am numărat bine mandatele, dezamăgiți de faptul că o decizie la un moment dat a fost proastă sau negativă, am abandonat pur și simplu instituția. Noi, cînd vorbim de Curtea Constituțională, ne gîndim doar la cine a trimis judecătorii într-o Curte Constituțională. Nu asta este problema unei Curți Constituționale, cine-i trimite. Și în Curtea Supremă a Statelor Unite sînt din cei care îi simpatizează pe Republicanii, dimpotrivă sau pe Democrați. Și chiar dacă conjuncția astrală are un președinte democrat și o curte democrată, nu se întîmplă întotdeauna în America ca Curtea să facă jocul președintelui. De ce? Pentru că alegerea este foarte serios concentrată asupra persoanelor. Societatea românească este absolut indiferentă la judecătorii Curții Constituționale. Pot pune un pariu cu dumneavoastră că nici eu, în acest moment, nu știu care sînt judecătorii. În America aproape toată lumea știe cine sînt judecătorii Curții Supreme; faptul că o persoană este numit judecător la Curtea Supremă este o chestiune care se dezbate și se analizează foarte serios. În

acest moment, Constituția României are această problemă, faptul că nu are custode, garant, pentru că Curtea Constituțională, practic, nefiind percepută, nu există ca garant al Constituției. Iar dacă s-ar rezolva problema Curții Constituționale, atunci ar dispărea o sumă mare de probleme de legislație. Noi încercăm să facem o legislație care să răspundă la absolut toate întrebările; o legislație extrem de minuțioasă care devine inasimilabilă. Sînt judecători la ora asta, care practic nici măcar nu au citit setul întreg de legi, pentru că nu le pot asimila. Am aculturat în grabă și fără prea multe explicații. Mă rezum la acest subiect al Curții Constituționale și dacă va mai fi cazul să intervenim, intervenim.

Péter Eckstein-Kovács: Eu, în principal, voi aștepta întrebări și pîlme din partea dumneavoastră, pentru că eu sînt aici, la această masă rotundă, omul care a cam participat la toate „comitetele” și „comițiile” care au elaborat proiectul Constituției, proiectul regulamentelor de cameră și nici nu știu ce alte normative importante, care fac aici subiectul discuției noastre; și, tot eu, încă, mai fac parte, de mult timp, din comisia juridică, încît pot spune că, de mult timp legislația a trecut prin fața mea; așadar, într-o măsură sînt răspunzător de ceea ce a ieșit din Parlamentul României. La unele din teme și intervenții răspund invitațiilor care au luat deja cuvîntul.

Deci, reforma constituțională. Doamna Zoe Petre întreabă pe bună dreptate: din moment ce ne-am atins de Constituție, de ce nu am făcut o reformă adevărată?, de ce nu am abordat problema instituțională într-un fel mai modern și ne-am mărginit doar să cosmetizăm Constituția, ca să fie compatibilă cu reglementările Uniunii Europene?! Eu cred că aici ar fi foarte interesant de văzut care au fost propunerile partidelor politice. Am văzut lucruri foarte interesante. Hai să zic două: UDMR-ul a solicitat ca Constituția să consacre caracterul laic al statului român. O propunere venită din partea unei părți a PSD-ului a solicitat ca regiunile de dezvoltare să fie înșirate în Constituție, încît, existînd posibilitatea, să nu mai avem această piedică de constituționalitate. Au fost, cred eu, multe propuneri care vizau o reformă de substanță. Ei, în condițiile în care raporturile politice au fost cele care au fost, e clar că n-a trecut decît acel minim care a putut fi acceptat de majoritatea parlamentarilor. Este singurul motiv și, nu știu, poate că, într-adevăr, ar trebui să vină o victorie zdrobitoare în alegerile anticipate, ca să avem un partid sau o coaliție care să aibă puterea de a duce la bun sfîrșit o reformă constituțională.

Cu privire la reforma justiției, înainte să pomenească doamna Zoe Petre de Consiliul Superior al Magistraturii (CSM), eu mi-am notat că trebuie să vorbesc despre CSM. Într-adevăr, s-au făcut instituții care sînt garantul Constituției. Domnul Valentin Constantin a vorbit mai ales despre Curtea Constituțională. În întreg sistemul s-au făcut niște instituții, vezi Institutul pentru Păstrarea Memoriei Revoluției din 1989, creat de domnul Ion Iliescu și altele, care nu prea au noimă, da?, totuși,

principalele instituții au fost create. Este vorba de cadrul în care o asemenea instituție lucrează, de persoanele care o compun și care o conduc. Aici experiența mea cu Consiliul Superior al Magistraturii este, nu exagerez, cea mai proastă amintire, și mi-a fost chiar rușine să ies pe stradă timp de două săptămîni. A fost vorba de alegerea CSM-ului acum trei sau patru ani. Consiliile reunite ale celor două camere au hotărît prin vot secret cine dintre judecătorii și procurorii aleși, de altfel, trecuți printr-o procedură de validare, o să intre sau nu. Și regretatul Ioan Georgiu, poate unii dintre dumneavoastră îl știți, fusese președintele tribunalului Cluj, – era pe primul loc, ales dintre doi președinți de tribunal, de 1600 de judecători; a intrat, a expus un plan de management deosebit de bun, după care au luat cuvîntul opt senatori și deputați, l-au lăudat pînă-n ceruri; după care vot secret, voturile PSD și PRM, și a fost eliminat. Hai, să vină următorul; ăsta ne place, hai că te votăm.

M-am confruntat cu o mare dilemă la început de mandat, acum. Am modificat Constituția, am verificat dacă regulile procedurale au fost verificate în cadrul alegerilor. Și am văzut cine a ieșit: alde Picioruș, nu mai spunem alte nume. Atunci, fiind în Comisia juridică, am solicitat toate actele, pînă la ultimul buletin de vot, am chemat societatea civilă care a contestat aceste alegeri, împreună ne-am suflecă mîneca și două zile am stat și am căutat greșeala. Și, la un moment dat am întrebat, bine, sînt vreo trei mii de magistrați, fiecare ultim judecător de la o judecătorie oarecare avea dreptul să conteste. Ați depus vreo contestație? La care și-au ridicat mîinile a neputință: nu se putea, că era o atmosferă încrîncenată și n-a îndrăznit nimeni. Dacă voi nu îndrăzniți să contestați, să nu vă așteptați de la noi ca să trecem peste regulile pe undeva acceptate de noi; și așa astăzi avem CSM-ul pe care îl merităm și îl merită și tigma magistraților.

Cu privire la reforma administrativ-teritorială, văzînd și cealaltă parte a programului dezbaterii noastre, cred că este subiectul nu numai al zilei, ci al perioadei. Aici, am avut discuții axate pe aceste regiuni de dezvoltare, dar este foarte greu să modifici orice prevedere, să dai o mai mare putere, știu eu, factorilor locali. O să pierdem bani mulți pe această temă, pentru că nu o să se dea suficienți bani pentru dezvoltare regională, datorită faptului că structurile care administrează acești bani, nu sînt din punct de vedere politic democratice și acceptate. Și aici cred că ar trebui să ne gîndim, și poate discuția care va veni ne va ajuta, ca în cadrul legal, pe lîngă nevoia de a avea o viziune – și sînt de acord cu doamna Zoe Petre că aici societatea civilă și mai ales mediul academic ar avea această însărcinare –, să vedem ce se poate modifica în Constituție, ce se poate face în materie de reformă pe cale administrativă.

Miklós Bakk: Onorată asistență, dacă dorim să privim această reformă structurală ca o problemă structurală, ca un întreg, și dacă dorim să privim dinspre niște fundamente, atunci cred că trebuie să ne întoarcem puțin în timp ca să vedem

exact ce se întâmplă acum în România și să stabilim o diagnoză. Eu cred că ceea ce s-a întâmplat în 1989 și în 1990 și ceea ce face ca România să fie diferită de multe țări central-europene, este fundamental, inclusiv în această chestiune pe care o dezbaterem noi, acum. Despre tranziția central-europeană s-a spus și s-a scris de multe ori că se bazează pe niște înțelegeri între elite, *elite settlements*, și această chestiune a fost analizată în privința Ungariei, Poloniei; anume că o înțelegere între grupurile principale ale elitelor – comuniștii reformiști și opoziția – a pus bazele unui nou regim. În România acest lucru nu s-a produs, dar, totuși, ceea ce mie mi se pare interesant, e că în partea doua a deceniului '90 s-a produs oarecum un consens latent, dar un consens fondator al actualului sistem politic românesc. Care au fost piesele principale ale acestui consens latent? Cred că unul din punctele principale a constatat în faptul că opoziția a acceptat Constituția iliesciană, dintr-o serie de motive pragmatice. Cu aceasta, a acceptat și centralismul intrinsec și astfel, practic, a devenit complice la construcția noii partidocrații românești. Această partidocrație, care în viziunea mea constă din închiderea pieței politice, se află la confluența a două tradiții: pe de o parte există, e clar că a existat la momentul respectiv, elita postcomunistă, tradiția statului-partid, dar pe de altă parte a intrat în acest consens latent și continuarea tradiției românești a modernității (configurată în secolul al XIX-lea), în primul rând a Partidului Național Liberal, care era conformă cu un model de perenizare politică, prin perenizarea, redistribuirea clientelară a pozițiilor și a resurselor administrației de stat. Ei, aceasta este, după părerea mea, problema majoră, la ora actuală: această partidocrație trebuie demontată, întrucât blochează redefinirea comunităților politice din România și nu este funcțională din punctul de vedere al cerințelor de modernizare a procesului de integrare europeană.

Ce am putea face? Aș enumera, deși nu cred că în acest panel introductiv trebuie să insist asupra detaliilor tehnice, totuși, cred că trebuie să enumăr câteva detalii tehnice, care pot contribui la deschiderea pieței politice din România. În primul rând, legea partidelor. Acest lucru îl știm, îl cunoaștem foarte bine, cunoaștem cât de greu se înregistrează un partid în România; în afară de eliminarea acestor bariere (complet neobișnuite pentru spațiul european), în reforma legii partidelor trebuie introduse și niște clauze în ceea ce privește verificarea publică sau controlul public al funcționării partidelor. Reforma administrativă este fundamentală, și mai ales regionalismul, pe care îl vom dezbate în panel separat. Eu găsesc fundamental acest regionalism, cu regiuni politico-administrative definite pe baze istorice, culturale, chiar etno-lingvistice, pentru că, prin aceasta se poate crea un fundament pentru redefinirea comunității politice din România. În procesul redefinirii comunității politice, eu cred că unii actori principali trebuie să fie chiar colectivitățile teritoriale. Am pus în evidență și chestiunea minorităților, în cadrul căreia am propus două soluții pe care le consider indispensabile: înglobată

în sistemul regionalist, chestiunea Ținutului Secuiesc cred că este o piesă fundamentală în ceea ce privește integrarea politică a minorității maghiare și, totodată, un posibil sistem al autonomiilor culturale pentru care în zilele acestea avem un început, din păcate, un început foarte prost.

Legea electorală, iarăși, este importantă în privința deschiderii piețelor politice; legea actuală cred că ar trebui schimbată, nu neapărat în direcția uninominală, deși ideea de bază a propunerii unei legi electorale uninominale nu trebuie abandonată. La ora actuală, cred că ar fi foarte important dacă am pune în discuție o lege electorală similară cu legea electorală din Germania, care este un sistem personalizat, proporțional; are o componentă uninominală, dar păstrează caracterul proporțional. Amănunt tehnic: cred că din punctul de vedere al diagnozei mele, dacă se păstrează listele, atunci este foarte important să fie liste deschise; adică, votantul votează nu numai lista, ci și un anume candidat de pe listă. Astfel poate să intervină peste ordinea stabilită de birocrăția de partid, iar în privința alegerilor locale, piața politică trebuie deschisă prin crearea posibilității de accedea la organizațiile societății civile la alegerile locale – model cunoscut în mai multe țări europene.

Despre reforma constituțională, tot în această idee, aș menționa două chestiuni, deși știm că problema este mult mai vastă. Ar trebui să dăm drept de inițiativă legislativă mai multor actori, de exemplu, și regiunile ar putea să aibă inițiativă legislativă.

O altă chestiune importantă este, și mă bucur că domnul Valentin Constantin a ridicat-o, problema Curții Constituționale, instituție care trebuie reabilitată, întărită și făcută accesibilă unui cerc mult mai larg. În rezumat, eu cred că piața politică nu funcționează foarte bine. Acest lucru, pe de o parte, reduce creativitatea politică foarte necesară în această perioadă istorică, iar pe de altă parte, blochează redefinirea comunității politice din România, care este o chestiune fundamentală.

Daniel Barbu: Vă sînt recunoscător pentru posibilitatea de a participa la această dezbatere, care, avînd în vedere lista celor care au intervenit și celor care vor interveni în continuare, se anunță a fi extrem de pasionantă și hrănitoare intelectual. Opinia mea este radicală: nu cred că se pot face reforme în această țară, de nici un fel. Pare monumentală și radicală afirmația mea, dar o să încerc să argumentez în cinci sau șase minute. Sînt două obstacole în calea reformelor, două obstacole majore, cvasi-de-netrecut. Primul obstacol sîntem noi înșine, deci acei cetățeni care sîntem interesați de locuri și lucruri publice. Fie că sîntem interesați de locuri în parlament, fie că sîntem interesați de opoziție, organizații civice, universitate, oriunde. Al doilea obstacol este Europa.

Primul obstacol, noi înșine, de ce sîntem noi un obstacol în calea reformei? Pentru că nu avem un limbaj comun, concepte comune și o cultură comună, și cînd spun comună, nu mă gîndesc la uniformitate, mă gîndesc la un minim necesar, la

un esperanto lingvistic, conceptual și cultural, care să ne ajute – stînd 20 de oameni la o masă, că sîntem din partide, că sîntem dintr-o societate, asociație civică șamd – să ajungem la o concluzie. Neînțelegeri de limbaj. (...)

Iată, chestiuni de concept, uneori foarte fine și cu conținut de filozofie – de teorie politică, să spun mai modest. Am auzit-o pe colega și prietena Zoe Petre spunînd că statul e nonexistent. Eu am o opinie absolut opusă, cred că statul național român este cvasi același din 1862, pînă astăzi. A existat într-adevăr o mică încercare, oarecum timidă, între 1948 și, mai mult sau mai puțin, 1956-57, de remodelare a statului, dar ea a avortat, iar cu reforma din 1968, statul român a intrat în matca sa iacobină din 1862 și e bine mersi. Care-i dovada? Trec la un alt concept, care ne separă și ne distribuie în familii în care nu există Montague și Capuleți, în familii între care nu este posibilă înțelegerea. De ce? Dovada că statul există: faptul că, de pildă, domnul senator Eckstein vorbește de societate civilă ca ceva în afara asociației pe care domnia sa o reprezintă. Or eu, ca liberal, știu – ultima sinteză a opiniilor liberale a făcut-o Michael Waltzer într-o carte de anul trecut – că societatea civilă este tot ce nu e familie și ce nu e administrație publică, stat. Deci, tot ceea ce nu e asociație comunitară; nu alegem să ne naștem în familia noastră, nu alegem să ne naștem români (am fi ales poate cu totul altceva cei mai mulți dintre noi, dacă am fi putut să o facem). În rest, tot ce alegem să fim, membri ai unui partid, membri ai unei organizații neguvernamentale, ai unui sindicat; putem alege, mîine, împreună cu Miki Bakk să înființăm o societate comercială, ceea ce e un act eminamente civic, deci, o asociație cu scop economic care vizează prosperitatea noastră și a celor care vor lucra pentru noi, iar această asociație este o parte a societății civile. Or, partidele românești, apropo de statul non-existent, se referă la societatea civilă, cînd spun: în cutare instituție, în cutare CSM care a fost menționat, este reprezentată societatea civilă, înțelegînd prin asta că partidele, chiar și cînd sînt în opoziție, se cazează imediat în stat. (...) Deci, noi sîntem obstacolul. Nu avem același limbaj, cum putem colabora, noi, oameni care cred că statul român e omnipotent și oameni care cred că statul român e nonexistent? Pentru că nu găsim aceleași probleme, același diagnostic. Nu știm ce să facem cu acest stat. După părerea mea, statul român nu se mai poate reforma.

Și vin la al doilea obstacol: Europa. Și cazul-cheie este Consiliul Superior al Magistraturii, o instituție publică majoră, reformată la îndemnul Uniunii Europene. Și ce am constatat? Care-i dilema în care se află Băsescu și Macovei? E o dilemă într-adevăr zguduitoare. Și anume, există o instituție reformată la îndemnul UE, magistrației, potrivit acestei reforme, își aleg, în mod democratic și liber propriii șefi. Și constat că cei aproape 7000 de magistrați români sînt niște persoane, ca să fiu elegant, nefrecventabile, cărora aproape că nu le încredințezi propriii copii să-i ducă în parc. N-ai apucat în 1990, cînd a fost revoluția, să spui că ceea ce noi numim „drept”, ei numeau „formalism burghez”. Deci, domnul Iorgovan a învățat

că drepturile și libertățile sînt formalism burghez. Și el trăiește încă cu această convingere. La fel, și mai tinerii săi studenți, care nu s-au format neapărat înainte de '89, dar sînt formați de iorgovan și sînt iorgovani, să spunem Moraru, Neagu, putem spune orice alt nume, Picioruș, deci, cei care sînt formați de acești iorgovani, după 1990, pentru a le succede în posturile lor de decani ai facultăților de drept, membri ai CSM, profesori la Institutul de Pregătire pentru Magistrați, membri ai Curților de Apel, de Casație și Justiție, președinți ai barourilor, dacă vă uitați, sînt mai răi decît baronii locali, sînt un număr de 40-50 de baroni juridici, nu știu cum să le spun, care de 15 ani își învîrt aceste funcții. N-au fost dați afară atunci, în '90, iar acum constatăm, ca și cum am fi surprinși. Acum, doamna Macovei constată că iese domnul Picioruș, dar ăștia sînt... colegii ei. Și atunci, dilema groaznică este să spui că nu e bună democrația, dăm cu ei de pămînt, dar atunci se supără Uniunea Europeană și spune cum că acei cetățeni, buni specialiști în drept, și-au ales în mod liber propria conducere, cum veniți voi, factorul politic, să le puneți bețe în roate? Sînteți antidemocratici, aveți tentații autoritare. Dacă-i lași în pace să-și vadă de treaba lor, e groaznic, înseamnă că nu se va schimba niciodată nimic în țara asta cu adevărat, pentru că unul din punctele cele mai sensibile ale posibilității noastre de a trăi în societatea politică e sistemul de justiție. Cetățenii au impresia că trăiesc într-o țară în care nu există dreptate, iar concluzia este că nu merită să trăiești în asemenea țară și nu merită să mai faci în această țară eforturi de reformă. Deci, iată de ce consider eu că Europa e a doua piedică în calea reformei. În măsura în care a indicat crearea anumitor instituții, ele s-au creat, dar lucrînd cu un anumit tip de personal, aceste instituții sînt complet ineficiente și, mai mult, antireformiste; și nu există nimic de făcut democratic. Ce putem face, nu este reformă. Trebuie să reinventăm statul. Pe ce cale? „Ultima soluție, încă o revoluție”, cum se spunea cîndva? Nu știu care-i calea. Poate există și o altă soluție. Dar atîta timp cît vom avea acest stat, indiferent că, din doi în doi ani, Parlamentul se va aduna și va mai face încă o revizuire constituțională, nu există nici o soluție. În Franța se revizuieste periodic, din doi în doi ani; Senatul, Camera Deputaților se întrunesc și fac revizuiuri.

Chiar dacă se va ajunge la un asemenea sistem, statul, după părerea mea, tot prost va fi și vă spun ce înseamnă statul român. Un lucru extrem de simplu. L-am constatat la 15 ani după instituirea instituțiilor democratice parlamentare. M-am dus în Senatul României în urmă cu o lună, nu mai fusesem acolo din 22 decembrie, era a doua oară cînd am intrat și ce am constatat? Se pare că sînt primul, singurul cetățean român din acești 15 ani care constat – sigur, domnul Eckstein intră pe intrarea principală și n-a avut posibilitatea să se întrebe pe unde intră cetățenii, să constate și domnia sa – eu am intrat pe unde intră cetățenii la Senat, unde scrie mare: Personal. Deci, am constatat că, noi, cetățenii, sîntem personalul senatorilor. Deci, împreună cu secretarele, bucătăresele, intră și cetățenii să viziteze Senatul.

O să spuneți că e o anecdotă grafică, după cum se zice în America. Da, o anecdotă grafică, însă ea rezumă esența instituțiilor reprezentative românești. Eu, dacă aș fi fost senator, aș fi spus: hai să intrăm pe o ușă mai mică decât cetățenii, că ei oricum sînt mai mulți și ar trebui, și fizic, să aibă o ușă mai mare decît noi, pentru că noi sîntem mai puțini. Iar cînd colo, să mai și pui pe ușa de serviciu „Personal”! Și, iată, nici un senator cu care am vorbit, nu a observat asta, nici nu s-a gîndit. Pentru că senatorul sau deputatul român nu se gîndește la cetățeanul român.

Noi, ca cetățeni, nu cădem de acord asupra unui limbaj comun, asupra unui instrumentar conceptual cît de cît compatibil, mutual. Putem sesiza în acele legi care privesc drepturile și libertățile noastre, lucruri inacceptabile; și unele au fost sesizate. S-a sesizat că legea partidelor, e foarte interesant, este o lege antidemocratică în această țară, să vezi, s-a sesizat doar anul trecut, cînd un număr de cetățeni au vrut să formeze un partid, în sînul comunității maghiare, și au constatat că legea nu-i ajută să se asocieze, le pune piedici în fața libertății de asociere, care e un drept garantat de Constituție, și nu au izbutit acești concetățeni ai noștri să se asocieze potrivit propriei lor voințe, într-un partid. De-abia atunci s-a descoperit că avem o lege a asocierii extrem de restrictivă.

Avem grave bariere care atîrnă asupra libertății de expresie, dar nu în sensul dezbaterii de anul trecut, în care ziariștii s-au victimizat. Eu nu cred că, vreme de șase ani, cineva i-a pus cuiva piedici, i-a tăiat ceva, a exercitat vreo presiune. Nu aici intervine piedica la libertatea de expresie. Ea intervine în clipa cînd o asociație civică vrea să facă, de pildă, un protest în fața guvernului. Asta mi s-a întîmplat mie anul trecut. Cu cîțiva prieteni, am vrut să protestăm. Era vorba de guvernul PSD, n-are nici o importanță, pentru că lucrurile nu s-au schimbat. Instituțiile care ne-au împiedicat să ne exprimăm sînt aceleași. Am vrut, avînd bani, să difuzăm un clip la Televiziunea Română și la posturile private, în regim de publicitate. Tipul sau clipul s-a dus la CNA și CNA ne-a refuzat. Deci n-am putut să difuzăm clipul pe care am vrut să-l difuzăm și care nu era un clip împotriva guvernului, ci un clip care dorea să promoveze o manifestare civică, dreptul de manifestație. Cetățenii nu pot manifesta spontan în această țară. Trebuie să fie membrii ai unei asociații, aceea asociație să anunțe din timp primăria cu privire la intenția ei de a manifesta pentru o anumită cauză, deci, un grup de cetățeni revoltați de un anumit lucru, nu au dreptul să facă manifestații spontane. Acestea sînt lucruri foarte concrete, lucruri pur și simplu, înaintea conceptelor de stat, de CSM, de Curte Constituțională. Termin cu chestiunea Curții Constituționale. De unde să scoatem juriști mai buni decît cei care sînt acum la Curtea Constituțională? Nu există. Și asta a fost de altfel și intuiția fondatorilor Constituției Americane, intuiția lor fundamentală: nu trebuie să mizăm pe buna credință a oamenilor, pe faptul că vom face instituții, Președinție, Congres, Curte Supremă, unde se vor duce oamenii cei mai buni dintre noi, președințele va fi întotdeauna cineva extraordinar, senatorii – cei mai buni

dintre noi, la Curtea Supremă vor judeca cei mai buni juriști șamd. Dimpotrivă, Madison, Jay..., au spus, noi trebuie să ne așteptăm ca oamenii care vor ocupa aceste poziții să fie răuvoitori, corupți și să nu aibă deloc la inimă binele public. Cum să facem? Să facem un sistem de *checks and balances*, de control reciproc între aceste trei instituții, întrucît, așa cum a scris Hume într-un eseu, via Madison, într-un asemenea sistem de control și de echilibru al instituțiilor, chiar și oamenii cei mai răi să fie obligați să se comporte bine. Și s-a văzut foarte limpede în timpul mișcării pentru drepturi civile, în anii '50-'60: Curtea Supremă a statului nu s-a mișcat, deoarece compoziția ei era ostilă față de populația afro-americană; s-a mișcat, însă mai întîi Congresul, iar cînd Congresul a refuzat să se miște, s-a mișcat președintele Johnson. Asta este sistemul de *checks and balances*. Cînd una din ramurile guvernului nu-și face datoria, cealaltă și-o va face, iar cînd nici a doua nu o face, și-o face a treia. Asta este. Nu trebuie să mizăm pe parlamente curate. Parlamentele, prin definiție, nu sînt niciodată curate. Ați văzut și în Suedia, ce s-a întîmplat recent. Nicăieri oamenii nu sînt curați în parlament. Asta a fost o iluzie prestească a unui număr de asociații civice că, dacă denunță niște oameni, vom avea un parlament mai bun decît l-am avut. Noi trebuie să avem un parlament controlat, capabil la rîndul lui să controleze, și nu altfel.

Zoe Petre: Doar o simplă precizare, în complementaritatea în care domnul Daniel Barbu a inserat contradicția dintre noi. Mă tem că există o afinitate fundamentală, chiar dacă domnia sa spune că avem prea mult stat și eu spun că avem prea puțin, amîndoi spunem de fapt același lucru în esență, că indiferent de data la care plasăm acest moment, statul român a fost minat în propria sa funcționalitate de ceva foarte grav. Cum definim acest lucru, poate fi diferit, dar cred că nu trebuie să ne blocăm în dificultățile de comunicare. Pe de altă parte, las înțelepciunii colective răspunsul la provocarea majoră, aceea de a ști dacă da sau nu, România e susceptibilă de reformă.

Adrian Sorescu: În momentul în care s-a dezbătut în Parlament legea partidelor, a existat un consens între reprezentanții partidelor politice la ora aceea, de a adopta niște documente de așa natură încît să înghețe sistemul de partide românesc, în forma în care exista. Lucru pe care l-au și reușit. Marea problemă vizavi de ceea ce ar putea și ar urma să se întîmple de acum încolo, este tocmai faptul că s-a reușit înghețarea sistemului de partide, iar faptul că aceleași partide sînt reprezentate în momentul actual în Parlamentul României, după părerea mea, manifestă aceeași viziune despre modul în care trebuie reglementată, aranjată această zonă a legislației. Mai mult decît atît, există semnale că acele reglementări, deosebit de restrictive și chiar nedemocratice privind înființarea unui partid politic, sînt foarte populare în rîndurile publicului. Și mă folosesc de această afirmație

pentru a aduce aminte, sau a informa pe unii dintre noi că, la ora aceea, a existat o împotrivire la ceea ce urma să se întâmple. Mai precis, în timpul dezbaterilor din 2003 din Parlament a proiectului de lege privind partidele politice, un număr de cinci organizații neguvernamentale, trei dintre ele sînt reprezentate aici, respectiv Liga Pro Europa, APADOR-CH și Asociația Pro Democrația, la care s-au adăugat GRADO și Fundația pentru o Societate Deschisă, au făcut tot ce au putut, deci, și-au susținut demersurile pînă la momentul cînd nu se mai putea face nimic, demersuri constînd în prezentarea unor analize privind modul în care este reglementată această zonă a vieții politice în țările Uniunii Europene, dar și în țările central- și est-europene. Mi-a căzut la mînă atunci un raport pe care OSCE l-a elaborat cu privire la legea partidelor politice din Kazahstan, care prevedea același număr de fondatori ca și cel propus pentru legislația românească, și anume, 50.000. Ei bine, cu aceste argumente, am reușit ceea ce nu se întîmplase niciodată pînă în momentul acela, nu numai din '90 încoace, ci cred că niciodată în istoria democrației a României, și anume să determinăm președintele statului să întoarcă o lege la Parlament, pentru a fi rediscutată. Iar în acea fază, îl amintesc pe domnul Zsolt Szilágyi, ca fiind singurul parlamentar, s-ar putea să greșesc, care a susținut ideile noastre, mă rog, nu în totalitate. Noi, spre exemplu, susțineam varianta cu trei membri fondatori, dînsul propunea o soluție de compromis, undeva pe la 1000 de membri, sau ceva de genul acesta și, în cele din urmă, s-a ajuns la 25.000 de membri fondatori, la care se adaugă faptul că dacă eu vreau să-mi fac partid politic ca să rezolv problemele administrației din București, nu pot, pentru că trebuie să am filiale în încă 15 județe șamd. Deci, vroiam doar să subliniez că modificarea acestei legi este un obiectiv mult mai mult decît îndrăzneț, pentru că, la fel, cum și nouă ni s-a întîmplat în 2003, oricine ar iniția un astfel de demers în momentul de față, ar avea împotrivă clasa politică reprezentată în Parlament și, încă, aproape toată societatea românească.

Gábor Kolumbán: Eu aș pune pe masa discuțiilor un alt mod de abordare, care provine din teoria sistemelor. Poate că nu pentru prima dată sîntem captivi în paradigma care guvernează actualmente viața politică din România. După lunga perioadă a ideologiei statului național, acum începem să ne dăm seama că națiunea nu este totuna cu statul. Mai facem un pas și ne dăm seama că nici țara nu este totuna cu statul. Iar problema României este de fapt: cine va conduce țara asta? Pentru că eu, din discuția asta, prea mult stat, sau prea puțin stat, cred că ambele părți au dreptate; dar ne îndreptăm spre o situație în care elita politică și instituțiile statului român nu vor mai fi în situația de a conduce țara. Și nu pentru că nu sînt în stare să genereze complexitatea necesară reprezentării realității care se întîmple în România; există procese de dezvoltare în țară, care – ori în sfera economică, ori în sfera conștiințelor sau a societății civile – sînt guvernate din alte centre de decizie din

lume, și nu chiar toate din Europa. Ce se poate face, dacă – și din punctul meu de vedere felul în care a pornit discuția are o deficiență de fond – se încearcă reformarea unui sistem prin schimbări, ajustări ale componentelor. Este un lucru imposibil de a transforma un Trabant într-un Mercedes, schimbînd o dată o curea, după aia o roată, după aia o ușă șamd. Deci, schimbarea de sistem nu se poate face prin schimbarea elementelor; asta este un reduționism inefficient și nu duce decît la convulsii sau chiar la destrămarea sau împiedicarea bunei funcționări a sistemului ca atare. Problema mea este generarea acestei complexități din partea elitei românești. Și acest lucru se poate face prin două metode. Prima metodă este separarea insulară a complexității, ceea ce este strategia regionalizării; deci, creezi zone, entități cu control local, regional, care sînt în stare să reprezinte complexitatea în zonă respectivă, sau te integrezi într-o zonă mai mare, care are instituțiile de conducere, în stare să genereze complexitatea respectivă; ceea ce se pare că se întîmplă la ora actuală prin integrarea României în Uniunea Europeană sau, cel puțin, avem iluzia că sistemul birocratic de conducere european are capacitatea de generare a complexității necesare realității românești. Eu am dubii foarte serioase că ar avea această capacitate, iar ceea ce s-a făcut în acest domeniu în România atestă că nu are; deci, România va fi, probabil, o problemă de conducere și pentru instituțiile europene. Opțiunea mea, evident, este ca să generăm noi această soluție, deci să creăm un sistem de conducere al țării care să fie capabil să conducă această țară. Lucrul aceasta, nu se poate face altfel decît prin regionalizarea țării și prin crearea acestor organisme locale pe principiul subsidiarității, care este un fel de deconstrucție a organismului de conducere. Subscriu ideii că reforma statului român nu se poate face prin actuala paradigmă care orientează gîndirea politică din România.

Tibor T. Toró: Fără să fiu un mare fan al procesului de integrare europeană – și sînt în mare parte de acord cu ceea ce a spus domnul Barbu despre Europa ca o piedică în calea reformelor – totuși trebuie să remarc că Europa ne-a ajutat să reformăm, să refacem aceste instituții, pentru a le face să funcționeze. Poate că ne ajută și în continuare, iar atunci întrebarea mea s-ar referi la soarta reformei Macovei. Se știe că există actualmente trei legi care urmează să fie modificate de doamna ministru, legea privind statutul magistraților, legea privind funcționarea Consiliului Suprem al Magistraturii, respectiv organizarea sistemului judiciar, un pachet, un proiect despre care nu se știe cine și cum va tăia nodul gordian, dar pe undeva se întrezărește acea dilemă formulată de domnul Barbu, adică, de a interveni în justiție sau de a lăsa totală independența justiției. Și, pare-se, doamna Macovei a găsit o cvasi-soluție și acum se gîndește cum și ce să facă dacă eșecul acestei reforme, care este destul de probabil, va conduce la activarea clauzei de salvagardare, care tocmai bate la ușă. Pentru că urmează să se întocmească un nou raport al Parlamentului European și s-ar putea – și aici este călcîiul lui Achile al României

– ca tocmai această activare a clauzei de salvagardare să ne ajute în această reformă. S-ar putea să mă înșel, să nu existe această posibilitate; cărțile sînt jucate deja, totul este un joc politic între UE și România, dar eu, totuși, cred că este o porțiță încă deschisă.

Zoe Petre: Două lucruri. Mai întîi, în legătură cu legea partidelor. Dau asigurări colegilor că nu doar partidele parlamentare, ci societatea românească în ansamblu, care are un grav deficit de încredere în partide (pe care nici nu cred că cineva s-a zăbătut neapărat să-l demonteze), este fundamental ostilă partidelor mici. Eu am scris de cîteva ori în susținerea partidelor mici, iar comentariile pe care le-am primit la aceste articole erau de-a dreptul insultătoare. Nu pentru mine, ci pentru partidele mici. Dar ce mi se pare caracteristic în România, nu este ostilitatea față de partide (care este destul de generală, aici sîntem destul de europeni, probabil), ci faptul că după ce se pune obligația de 25.000 de semnături, pentru înscrierea unui partid, aceste semnături nu se mai controlează (decît uneori, dacă vrea guvernul să le controleze). Pentru că, altminteri, nu se controlează deloc. Cînd trăiești în lumea partidelor mici, afli vrînd-nevrînd tot felul de șmecherii pe care le fac unii și alții și care n-au creat consecințe decît într-un singur caz, acolo unde era un interes major să se blocheze procesul.

În ce privește problema globală a reformelor, eu nu sînt atît de pesimistă, pentru că eu pur și simplu nu cred că societățile omenеști funcționează pe baza unor reforme radicale. Orice societate este o colecție de bricoleuri cu mai mult sau mai puțin talent, dar trebuie, totuși, să recunoaștem că acest bricolaj cu prea multe componente ale sistemului vechi riscă să perpetueze sistemul vechi. Fără a dramatiza, are multe șanse. În fine, dar nu în ultimul rînd, eu cred că reforma propusă de doamna ministru Macovei – în măsura în care mă pricep, și nu mă pricep ca jurist – are virtuți, nu mă îndoiesc că are și deficiențe. Dar e nevoie, cum am spus-o și public, dacă vrem ca ea să reușească, s-o susținem cu toții, cu voce tare, pentru că, un caz iarăși tipic românesc, cea mai grea misiune este încredințată acelui ministru care are cel mai puțin suport politic din actualul guvern.

Daniel Barbu: Ca răspuns la întrebarea domnului Toró: da, cred că, în general, e bine ce face doamna Macovei pînă la un anumit punct, dar, ca să folosesc o metaforă răutăcioasă, seamănă cu munca celui de la pompe funebre, care înfrumusețează un cadavru. Cadavrul e cadavru, nu-l poți resuscita, în nici un fel; îl poți face mai atrăgător, pentru cei care vin să plîngă, la înmormîntare. Sistemul de justiție trebuie schimbat plecînd de la introducerea desalarității, de la dezadministrativizarea sistemului. România nu este o excepție, sistemul justiției e parte a administrației statului. Or, sistemul este asimetric în măsura în care procurorul este un magistrat, deci el împarte aceeași bancă cu judecătorul, în timp ce inculpatul se află în fața lor

ceea ce este inacceptabil din punct de vedere al calității activității de justiție. Eu cred că procurorul trebuie să coboare alături de inculpat, într-un sistem simetric adversarial anglosaxon. De asemenea, trebuie introduse curțile cu jurați, care sînt o tradiție românească, întreruptă în 1948, dacă nu mă înșel. Deci, trebuie, dacă nu anglosaxonizată complet justiția românească, măcar făcută împărțirea cu cetățenii a actului de justiție. Clauza de salvagardare, personal, nu mă îngrijorează. Ce este un an? Nu înseamnă, riguros, nimic; eu n-aș vedea o dramă dacă în loc de 1 ianuarie 2007 ar fi 2008, tot nu merităm să intrăm, nici în ianuarie 2008. După cum – și s-a înțeles inclusiv la Bruxelles și în numeroase cancelarii occidentale – nu meritau nici Polonia, nici Ungaria, nici Republica Cehă, nici țările Baltice. Deci, nici una din țările care au intrat în anul trecut nu trebuia să fie acum în Uniunea Europeană, cum nici noi nu trebuie să fim. Aici intervine elementul de blocaj pe care eu îl consider că este Uniunea Europeană. În măsura în care ne spun, sînteți buni, în cel mai rău caz în 2008, dacă nu chiar în 2007. Or, nu sîntem buni; noi, ca cetățeni, constatăm în viața noastră de fiecare zi că nu sîntem buni. E un lucru foarte simplu, nu e nevoie de multă filosofie și, al doilea lucru, există o dimensiune pe care eu aș numi-o tragică a democrației. În sensul real al cuvîntului tragedie. Democrația trebuie să aleagă dintre două lucruri la fel de bune care sînt în conflict, nu poți să le ai pe amîndouă.

Miklós Bakk: Foarte scurt și foarte punctual, la întrebarea domnului Toró. Nefiind jurist și necunoscînd bine sistemul juridic, nu pot să dau un răspuns mai amplu. Opinia mea, atît în legătură cu această dilemă pe care a expus-o cel mai clar domnul Barbu – se poate sau nu se poate reforma statul, cît și în teza formulată de domnul Kolumbán – un sistem nu poate fi reformat pe bucăți, opinia mea este că, totuși, merită să fie făcute reforme cu ținta finală de a schimba sistemul. Deci, dacă în această dilemă decidem că putem începe o reformă pe bucăți, atunci eu cred că trebuie început cu justiția și, aici, cu toată umbra voluntarismului sau autoritarismului „asumabil” (sau neasumabil), eu cred că cei care doresc reforma justiției pot fi „puțin autoritari”, pentru că aici este cheia reformei.

Un comentariu, la cheștiunea partidelor mici. Eu cred că această aversiune constatată față de partidele mici este un fapt de percepție constatabil numai în situația în care partidele mici încearcă să se comporte ca partidele mari, imitîndu-le strategia: imediat cum apar pe piața politică, încearcă să ocupe spațiul politic național. Nici un partid mic n-a încercat să se dezvolte, începînd de la localitate. Această strategie de a se dezvolta, în primul rînd, construindu-se de la poziții locale, n-a fost încercată de nici un partid.

Péter Eckstein-Kovács: Pachetul de legi va fi adoptat pentru că Guvernul își va asuma răspunderea și vom fi puși, și eu, și Tibi Toró, să votăm acolo la grămadă pentru că sîntem într-o coaliție, deci, aici nuse pun probleme. În al doilea

rînd, cred că doamna ministru are susținere pentru că nu are partid, dar este susținută de președinte și de prim-ministru destul de vizibil și are, desigur, și sprijinul societății civile. Pachetul acela de legi este, dacă vreți, un compromis, pentru că trebuie să țină cont de prevederile și de uzanțele europene; nu va fi un act autoritar și, cum să zic, încearcă să pună niște stavile, la care puteam să ne gîndim noi mai înainte. Iată cîteva exemple: membri CSM să nu fie în același timp și președinți de instanțe; șefii judecătoriilor și tribunalelor să fie aleși prin concurs, cu luare în vedere a capacităților manageriale. (...)

O biserică de stat minoritară într-o democrație liberală. Cazul Finlandei de interfață Est-Vest ¹

PERTTI AHONEN

1. Sarcina cercetării

1.1. Problemele cercetării

Finlanda, pe de o parte, nu are doar una, ci două biserici de stat, iar pe de altă parte, spre deosebire de vecinii săi scandinavi, statul finlandez nu a mai avut nici o confesiune religioasă deosebită de la adoptarea reformelor din anii '20, la puțin timp după declararea independenței (anumite aspecte ale acestor reforme prefigurându-se încă de pe vremea Marelui Ducat al Finlandei din cadrul Imperiului Rus în secolul al XIX-lea). În Norvegia și Danemarca statul e încă, în 2005-2006, luteran din punct de vedere confesional. În Suedia, din contră, biserica majoritară, Biserica Luterană, e din 2000 un caz *sui generis* printre alte asociații religioase în urma măsurilor cunoscute ca „deconsacrarea“ unei „biserici de stat“ consacrate. (Heikkilä et al. 1996, U.S.Department of State, 1999, Seppo 1999)

Atenția studiului de față este concentrată asupra bisericii de stat minoritare a Finlandei, Biserica Ortodoxă Finlandeză (de aici înainte „BOF“). Studiul are două obiective speciale:

1. Realizarea unei analize comparative a regimurilor bisericilor de stat. Scopul acestei analize este (a) de a plasa regimul din Finlanda în categoria adecvată de regimuri, (b) de a decela natura particulară a soluției finlandeze în cadrul acestei categorii de regimuri și (c) de a contura contextul acestei soluții pentru a-i explica apariția, persistența și evoluția.

2. Realizarea unei analize comparative a aspectelor apartenenței, reglementărilor, managementului și reprezentării în ce privește biserica în cauză, BOF. În măsura în care este necesar, unele dintre aceste aspecte sînt abordate și în ce privește alte culte organizate din Finlanda.² Printre celelalte culte, Biserica Luterană Finlandeză (de aici înainte „BLF“) este singura care se poate compara cu BOF.

Analizarea unei biserici de stat minoritare promite să reveleze date despre „regimurile cultelor de stat” într-o manieră deosebită. Analizînd o biserică de stat minoritară, se decelează cunoștințe despre implicațiile de ansamblu ale reglementărilor statului cu privire la cultele minoritare.

BOF se află într-o „interfață Est-Vest” europeană, lucru foarte important dacă avem în vedere extinderile către Est din 2004 și cele așteptate în 2007 ale Uniunii Europene. Laborioasa resurrecție, de la sfîrșitul blocului puterii sovietice și pînă în prezent, a creștinismului ortodox acceptat oficial în Europa Centrală și de Est a contribuit de asemenea la acutizarea acestei interfețe. Legislația finlandeză cu privire la BOF implică și dimensiuni internaționale deosebite care sînt importante de analizat.

Acest studiu este alcătuit din trei părți:

- Conține o schiță pentru cadrul de lucru teoretic și o specificare a metodologiei.
- Conține o analiză comparativă a tipurilor de regimuri de culte de stat cu o inserție a Finlandei într-unul dintre tipurile de regim. Conține, de asemenea, o analiză comparativă a BOF-ului și a BLF-ului în ce privește aspectele apartenenței, reglementărilor, managementului și reprezentării.
- Conține un capitol cu concluzii și o discuție pe marginea rezultatelor cercetării pentru dezvoltarea lor în cercetarea viitoare.

1.2 Teorie. Statele vis-à-vis de culte, democrație politică, structură și evoluție instituțională

Mare parte din lucrurile scrise și publicate despre relațiile stat-culte este lipsită de un cadru decelabil teoretic. Din contră, există dezbateri relevante în științele politice cu privire la relațiile dintre stat și culte în general, și în particular relevante în analizarea presupusei „himere” a separației dintre biserică și stat. În acest sens, este suficient să ne referim la trei asemenea dezbateri:

- dezbaterea pe marginea gradului dezirabil de separare sau de integrare a cultelor religioase în stat,
- dezbaterea pe marginea democrației politice ca temă perenă în științele politice cu prelungiri ce pot fi găsite de asemenea sub tema „politică și religie”;
- dezbaterea pe marginea proiectării, dezvoltării și menținerii instituțiilor pentru a respecta și susține principiile democrației politice și pentru a pune în practică aceste principii, ce pot să se refere și la contexte religioase.

A insista asupra unei separări stricte între „stat” și oricare cult este echivalent cu a îmbrățișa principiile liberalismului clasic în formulele sale originare sau contemporane. Vocile ce se opun liberalismului clasic insistă că democrația liberală trebuie să fie mai mult decît simpla aplicare a principiilor liberaliste. Aceste voci subliniază că democrația liberală poate și trebuie să fie făcută să implice anumite

mecanisme de control reciproc ale instituțiilor pentru a garanta că o separare *de jure* nu va implica *de facto* sprijinirea unui cult majoritar sau a unui grup de culte majoritar.³

În ce privește tema democrației politice, relația dintre orice cult, inclusiv orice cult creștin, pe de o parte, și democrația politică, pe de alta, este ambivalentă. Unele dintre rădăcinile democrației sînt fără îndoială creștine, referința obișnuită în acest sens fiind micile comunități ale creștinismului timpuriu. Există anumite aspecte ale democrației politice, inclusiv vocabularul disponibil pentru lămurirea lucrurilor ce țin de democrație, ce își au originea în limbajul teologic. Creștinismul a jucat chiar de curînd roluri-cheie în emanciparea politică din diverse părți ale lumii, cum ar fi Africa de Sud, anumite țări din America de Sud, sau în Germania de Est și în Polonia. Totuși, două milenii, fără să excludem secolul XX, cuprind exemple însemnate de sprijinire de către doctrinele creștine a dictaturilor, represiunii, șovinismului și discriminării etnice și de gen. (Williams, 1999; De Gruchy, 1995.) Mai există și subtema democrației interne care o include pe cea a democrației din sînul bisericii. În cadrul acestei teme, democrația este înțeleasă în sensul său larg, care cuprinde drepturile omului și gradul lor de implementare.⁴

Științele politice resimt lipsa unei teorii unice adecvate discutării structurii instituțiilor și capacității de a face posibilă și de a îmbunătăți democrația politică, abundînd însă în teorii și abordări parțiale. În principiu, nu contestăm în studiul de față valoarea abordărilor instituționale ale economiei reglementării și opțiunii publice. Există însă și teorii sociologice, antropologice, culturale și politice care au același obiectiv. (Ahonen, 1994) În caz că sîntem pregătiți să acceptăm și perspective ce nu sînt străine de aplicațiile practice, literatura pe marginea dezvoltării instituționale și de capacități este și ea relevantă aici. (Honadle, 1986; Eade, 1997; Grindle, 1997; James, 1998)⁵

Principiile de bază la care se face adesea trimitere, ale dezvoltării instituționale și capacității includ democrația, egalitatea, drepturile omului și buna guvernare (de ex., UNDP, 1997). Echivalente ale acestor criterii au devenit și ele foarte familiare candidatelor la UE din 2004 și posibilelor candidate din 2007 datorită criteriilor de la Copenhaga. În unele cazuri, aceste principii sînt reduse la un simplu rol instrumental de promovare a fluxului comerțului internațional și stabilității naționale și internaționale. Din contră – în cazurile în care aceste principii implică tendințe de extindere a ariei minime de aplicare a democrației liberale către o versiune de „democrație puternică” ce presupune idealul cetățenilor angajați care percep o miză crucială în problemele publice (Barber, 1984).

Relevanța celor trei dezbateri de mai sus pentru studiul BOF iese la iveală, în primul rînd, din faptul că BOF este o biserică minoritară pentru un mic cult minoritar. Dacă statutul ei de biserică de stat ar fi anulat, ea ar putea fi dezavantajată în comparație cu Biserica Luterană majoritară, BLF.

În al doilea rînd, sistemul de guvernare al BOF este unul de democrație politică în pofida anumitor premise prezente în orice biserică creștină, care are un cler profesional ce îi apără doctrina și aplicarea ei. Există, de asemenea, premise ce își au originea în tradițiile doctrinei ortodoxe stabilite încă de sinoadele ecumenice din primul mileniu după Hristos. Totuși, democrația politică din BOF nu este un simplu implant impus de statul finlandez ambelor biserici de stat ca o condiție pentru ca ele să-și păstreze poziția. Dimpotrivă, tradiția creștină generală⁶, împreună cu anumite trăsături ale interpretării ei ortodoxe⁷, nu exclud democrația cu un rol laic clar. Aplicarea regimului democratic în bisericile de stat finlandeze își exercită influența de circa treizeci de ani (Cf. Bader, 1999).⁸

În al treilea rînd, BOF are doar 60.000 de membri și doar un număr mic de profesioniști, și un management general și financiar împărțit în 24 de parohii ce acoperă întreaga suprafață a Finlandei de 338.000 de km². Din punct de vedere economic, acest lucru implică o considerabilă „risipă la scară mare” care impune exigențe speciale pentru instituțiile BOF. Aceste instituții, prin urmare, sînt supuse unor grele încercări pentru a face posibilă așa-numita „economie de obiectiv”.⁹

1.3 Metodologie. Comparația și analiza regimurilor

Cele două capitole ample ale acestui studiu implică o cercetare de tip comparativ. Aceste capitole implică o analiză comparativă într-un sens foarte precis definit (De Meur & Berg-Schlosser, 1994). Astfel, comparația privește puține, însă mai mult de două unități de analiză, în puține, însă mai mult de două dimensiuni.

Carter (1998) subliniază că simpla descriere nu este adecvată decamdată pentru o cercetare comparativă propriu-zisă. În acest sens, studiul de față implică o derivare a bazei de comparație precum și a dimensiunilor în funcție de care se compară unitățile de analiză de la nivele de considerație ce sînt mai mari în abstracțiune decît nivelul imediat al observației.

Bazele comparației dintre „regimurile cultelor de stat” derivă, în studiul de față, din prezența sau absența unui rol apreciabil al statului în astfel de regimuri și din prezența sau absența aranjamentelor contractuale dintre stat și culte. Mă bazez în acest sens pe Williamson (1991) în ce privește termenii „piață”, „ierarhie” și „contract” ca forme de guvernare. Atît teoretic cît și metodologic, dezvolt conceptele propuse de Williamson pentru a analiza situațiile cu diferite numere de actori proeminenți. În economie, conceptul de „competiție potențială” este folosit frecvent pentru a analiza situații precum cea de față (de exemplu, FTC 1999). „Competiția potențială” constă în posibilitatea reală de intrare în joc a altor actori decît cei cu o puternică prezență reală, de exemplu, într-o anumită piață dată. Competiția potențială implică prin urmare și posibilitatea realistă ca actorii dominanți să cunoască, în oricare moment, provocări serioase din partea altor

actori în pofida faptului că cei din urmă trebuie să își înceapă progresul de la un nivel foarte scăzut. În sfârșit, în stadiul actual al cercetărilor există echivalente la ceea ce se numește „căutare de chirie“ în economia opțiunii publice.¹⁰ Stiglitz (1998, 4)¹¹ evidențiază că o parte din căutarea de chirie poate fi folosită ca amenințare într-o competiție „politică“ viguroasă,¹² dar el evidențiază și posibilitatea opusă. El observă că nici măcar o competiție potențială puternică nu poate duce la risipirea competiției imperfecte a căutării de chirie atît timp cît costurile pierdute ale celor mai puternici competitori sînt formidabile.¹³

Studiind BOF în comparație cu alte culte din Finlanda – și înainte de toate cu BLF – principala bază de comparație este aici una politică. O *primă* dimensiune principală de comparație o reprezintă *reglementările* naționale și internaționale. Ambele tipuri de reglementări determină împreună contextul politic de ansamblu al BOF. A *doua* dimensiune principală implică *managementul*, cu o concentrare pe guvernarea treburilor interne ale BOF la nivelul întregii Biserici, al diocezelor și parohiilor ei. A *treia* dimensiune privește *reprezentarea*, cu concentrare asupra includerii și excluderii politice esențiale a intereselor ce își găsesc sau nu reușesc să își găsească reprezentare în BOF.

Comparația este inserată și în alt context. Acesta este unul cantitativ, ce privește apartenența la cultele din Finlanda și tendințele de creștere/descrere a numărului de aderenți ai acestora.

2. Regimul bisericii de stat din Finlanda

2.1 Tipul de regim de biserică de stat din Finlanda

Există diferite clasificări de regimuri ce prevalează între stat și culte sau biserici. Robbers (1996b) oferă o clasificare¹⁴ utilă, care poate fi pusă în legătură cu considerațiile teoretice ale lui Williamson (1991) și, totodată, care poate fi dezvoltată. În acest sens, disting trei regimuri. Există unul bazat pe *ierarhia* între stat și culte, pe care îl numesc „regim etatist“. La cealaltă extremă, statul nu are nici un rol semnificativ, de ca și cum ar prevala „*piețele*“ cultelor. Numesc acest regim un „regim liberal“. Între cele două extreme, însă tot cu trăsături unice, se găsește un regim bazat pe un contract de un tip sau altul, între stat și unul sau mai multe culte. Numesc acest regim un „regim contractual“. (Figura 1.)

Introduc și altă dimensiune, ce ia în considerare cîte culte există de fapt. În cazul unui „regim etatist“, trasez linia de demarcație în funcție de prevalența unui singur „cult de stat“ sau a două, sau, a mai multor astfel de culte. În cazul unui „regim contractual“ linia de demarcație este trasată între cazul în care contractul „dintre cult și stat“ prevalează doar în relația dintre stat și unul dintre culte sau un cult dominant, și cazul în care contractul prevalează în relația dintre stat și mai mult de un cult. Într-un „regim liberal“, trasez linia de demarcație între cazul în

care există un cult sau un grup de culte dominante *de facto*, și cazul în care există două sau mai multe culte fără prevalența vreunuia dintre ele.

	Unul sau mai multe „culte de stat”	Contract între stat și unul sau mai multe culte	Nici o reglementare specială de stat a cultelor, nici vreun contract între stat și unul sau mai multe culte
Un cult sau un grup de culte dominante fără nici un concurent de pe poziții de egalitate	1. REGIMUL „STAT ETATIST - CULT UNIC” Grecia (un cult de stat, Biserica Ortodoxă), Anglia (Biserica Anglicană), Norvegia și Danemarca, și, de asemenea, Suedia, dar numai până în 2000 (Bisericile Luterane respective)	3. REGIMUL „STAT CONTRACTUAL - CULT UNIC” (CU O ORIENTARE DOMINANTĂ A CULTELOR SAU A UNUI CULT DOMINANT) Italia, Spania, Portugalia, Austria Belgia într-o manieră unică (Biserica Catolică rămâne dominantă numeric) Rusia și Serbia într-o manieră și mai diferită (Biserica Ortodoxă), dar fără reglementări complete până în momentul de față	5. REGIMUL „STAT LIBERAL - CULT UNIC” (CU O ORIENTARE DOMINANTĂ SAU UN CULT DOMINANT) Statele Unite (cultele protestante în ansamblu) Irlanda (Biserica Catolică) Franța (Biserica Catolică) Suedia (Biserica Luterană) din anul 2000 încoace Bulgaria (Biserica Ortodoxă), fără reglementări complete până în momentul de față
Doi sau mai mulți concurenți pe poziții de egalitate pe baza legii sau a numărului de membri sau ambele	2. REGIMUL „STAT ETATIST - CULTE MULTIPLE” Finlanda (două culte de stat, Biserica Luterană și Biserica Ortodoxă)	4. REGIMUL „STAT CONTRACTUAL - CULTE MULTIPLE” (CU DOUĂ SAU MAI MULTE ORIENTĂRI ALE UNUI CULT SAU DOUĂ SAU MAI MULTE CULTE) Germania (grupul protestant mai cu seamă, Biserici Luterane pe de o parte, iar pe de alta Biserica Catolică)	6. REGIMUL „STAT LIBERAL - CULTE MULTIPLE” (FĂRĂ O ORIENTARE SAU UN CULT DOMINANT) Olanda Elveția Estonia (Biserica Luterană, Biserica Ortodoxă supusă Constantinopolului, Biserica Ortodoxă supusă Moscovei și Biserica Ortodoxă de Rit Vechi ca biserici de frunte) ¹⁵ Ucraina, România (situații nereglementate până în momentul de față)

Figura 1. O schiță a regimurilor cultelor de stat vis-à-vis de numărul efectiv de culte.

Inserarea țărilor în acest tabel se arată a da rezultate ce sînt ambigue într-o anumită măsură (Robbers 1996a, b; Boyle & Sheen, 1997; US Department of State, 1999). Grecia pe de o parte Norvegia și Danemarca intră în aceeași categorie doar dacă se dă o definiție foarte laxă regimului. Acolo, nivelul de formalizare a statutului bisericii de stat este diferit, cu o formalizare mai mare în Grecia decît în celelalte două țări.¹⁶ Același lucru e valabil și în clasificarea Statelor Unite împreună cu Irlanda, Franța și Suedia, dintre care ultimele trei au o Biserică dominantă în pofida unei separări oficiale clare a statului de biserică. Cele două categorii de „regimuri contractuale” sînt cel mai puțin ambigue din toate cele șase categorii. Finlanda pare a fi singura reprezentantă a ceea ce se numește „regim de stat etatist – culte multiple”. Totuși, aceasta nu presupune pretenția că Finlanda ar fi la nivel global singura ocupantă a acestei categorii, ci doar o indicare a tipului de regim de culte de stat aplicat în Finlanda.

2.2 Motivația istorică a unicității regimului bisericilor de stat finlandeze

În contextul de față există așteptarea imediată ca Finlanda să se asemeze îndeaproape cu alte țări nordice, mai exact cu țările scandinave. Totuși, în cazul de față se înregistrează mai multe diferențe decât similitudini. *În primul rând*, spre deosebire de Suedia, Norvegia și Danemarca, Finlanda a primit creștinismul prima dată din est, iar apoi din vest. Creștinismul occidental a devenit dominant în cele mai multe părți ale Finlandei întâi sub forma Catolicismului iar apoi sub cea a Luteranismului, dar o minoritate ortodoxă indigenă, deși mică, a persistat de-a lungul veacurilor. Aceasta s-a întâmplat în pofida represiunii suedeze din secolul al XVII-lea, ce a dus la emigrarea majorității finlandezilor ortodocși în anumite regiuni ale Rusiei, unde continuă să existe rămășițe ale comunităților lor.¹⁷

În al doilea rând, Finlanda a reprezentat din punct de vedere constituțional un caz unic în perioada 1809-1917.¹⁸ Deși era parte a Imperiului Rus, ea nu a trebuit să se conformeze legislației rusești, ci a putut să păstreze o moștenire juridică, inclusiv moștenirea constituțională a Suediei și, ca atare, legile constituționale din 1772 și 1779. Totuși, creștinismul ortodox era religie de stat în Imperiul Rus și au existat ruși creștini ortodocși care stăteau în Finlanda, mulți dintre ei stabilindu-se acolo definitiv. Grupul indigen tradițional al finlandezilor ortodocși a persistat, de asemenea, și au existat și finlandezi care s-au convertit la ortodoxie, de exemplu, în timpul anilor de serviciu militar sau de altfel de serviciu public, de afaceri sau muncă în Rusia. Nici Finlanda autonomă nu ar fi putut împiedica cu ușurință Biserica Ortodoxă să dețină o poziție comparabilă cu cea de care se bucura în mod tradițional Biserica Luterană.

În al treilea rând, în perioada în care Imperiul Rus se confrunta tot mai des cu crize interne, încercările de rusificare erau iminente și în Finlanda, începând cu anii 1880. Cu mult înainte, în 1869, Finlanda impusese o separare juridică între stat și biserică, care a fost urmată de Suedia, de exemplu, doar la peste 130 de ani, în anul 2000, când a înființat un stat laic oficial, lucru ce fusese realizat din punct de vedere juridic în Finlanda până în anii 1870. Totuși, la vremea separării din 1869/1870 și la mult timp după aceea, creștinismul, și în mod special varianta sa luterană, a continuat să joace un rol esențial în viața de zi cu zi a finlandezilor și în reglementarea socială a acestei vieți. În Finlanda independentă dintre cele două războaie mondiale, BLF a deținut calitățile distincte ale unei biserici de stat preferate, în pofida absenței unui statut juridic în acest sens. Între cele două războaie mondiale și chiar mai târziu, loialitatea populației ortodoxe a fost pusă la îndoială în mod frecvent de mulți finlandezi luterani, chiar dacă multe dintre aceste dubii erau estompate de faptul că creștinismul ortodox a fost reprimat în mod sever de către statul ateist al Uniunii Sovietice.

În al patrulea rând, BOF a fost creată cu sprijinul unor decizii guvernamentale finlandeze precise. Patriarhia din Moscova a Bisericii Ortodoxe Ruse crease o

Arhidiocază în Finlanda în anii 1890. Guvernul finlandez și de asemenea ortodocșii naționaliști finlandezi au socotit că, de la declararea independenței Finlandei pe 6 decembrie 1917, subordonarea Arhidiocazei nu ar trebui să continue, cu atât mai mult cu cât în urma tulburărilor din Rusia ieșiseră învingători bolșevicii. În sfârșit, o delegație finlandeză a călătorit la Constantinopol în 1923, și Patriarhul Ecumenic a semnat un document *tomos* prin care acorda o poziție autonomă unei noi biserici, BOF. După cum s-a arătat mai sus, o măsură similară s-a luat în cazul Estoniei, în același an. Înființarea BOF a fost legată și de epurarea pașnică, dar hotărâtă, a rusofililor din biserică. De remarcat este faptul că după cel de-al II-lea război mondial, Patriarhia Moscovei, împreună cu guvernul sovietic, s-a străduit în mod activ pînă la mijlocul anilor '50 ca BOF să revină la subordonarea față de Moscova. Totuși, doar mănăstirile ortodoxe ale Finlandei au revenit, dar numai pentru a se reîntoarce iarăși la BOF în anii '50. De fapt, singurele instituții ortodoxe din Finlanda care s-au subordonat Moscovei la vremea aceea și care au continuat această subordonare și după aceea sînt două parohii ale rușilor imigranți, care au renunțat la subordonarea lor interbelică față de Arhidiocaza din Paris aflată la rîndu-i în subordinea Patriarhiei Ecumenice și au optat pentru subordonarea față de Moscova. Parohiile au rămas mici și invizibile, pînă cînd după 2000 au început să își extindă activitatea printre noii imigranți ruși din Finlanda, din ce în ce mai numeroși, care nu doresc să aparțină BOF.¹⁹

Suedia a introdus separarea statului de biserică în anul 2000, dar în Norvegia și Danemarca statul încă mai este, în anul 2005, un stat religios luteran. Spre deosebire de Finlanda, atât în ce privește BLF cît și BOF, clerul luteran norvegian este alcătuit din oficiali de stat și, spre deosebire de Finlanda, salariile clerului norvegian sînt plătite din bugetul de stat norvegian. Spre deosebire de situația actuală atât din BLF cît și din BOF, șeful de stat al Norvegiei, Regele, numește episcopii Bisericii Luterane Norvegiene. Spre deosebire de Finlanda, atât în BLF cît și în BOF, în Norvegia parohiile luterane nu au propriile bugete de venituri, ci veniturile sînt acordate de către stat și de municipalități. Nu există nici o taxă bisericească în Norvegia, spre deosebire de Finlanda, unde există pentru ambele sale biserici de stat taxe impuse tuturor membrilor lor. În Norvegia există un Minister Ecleziasitic special, ceea ce nu este cazul în Finlanda, unde bisericile de stat se administrează singure, deși în 2005, anumite rămășițe pe cale de dispariție ale administrației guvernamentale naționale a bisericilor de stat persistă în special față de BOF. Statul norvegian este singurul legislator al Bisericii Luterane Norvegiene, lucru foarte diferit de cazul Finlandei, unde inițiativa legislativă și o parte tot mai mare a legislației existente revine înseși bisericilor de stat. Este obligația statutară tradițională a Regelui Norvegiei de a fi membru al Bisericii Luterane Norvegiene cu riscul de a-și pierde în caz contrar coroana. Acest lucru este diferit de cazul Finlandei, chiar dacă primul Președinte care nu este membru

al nici unei comunități religioase a fost ales abia în anul 2000. Este de remarcă faptul că municipalitățile norvegiene au obligația statutară de a subvenționa și alte comunități religioase publice înregistrate oficial, în aceleași condiții în care este subvenționată Biserica Luterană Norvegiană.²⁰

În Danemarca situația se aseamănă cu cea din Norvegia. Se poate spune că Biserica Luterană Daneză este singura biserică de stat, chiar într-un mod mai pregnant decât în Norvegia. Spre deosebire de Norvegia, în Danemarca nici măcar nu există un sinod ca întrunire regulată supremă a Bisericii Luterane, cu atât mai puțin punându-se problema unui sinod care să fie mai mult decât un organ consultativ cum e în Norvegia, ci un legiuitor efectiv cum e în cele două cazuri finlandeze. Spre deosebire de cazul Norvegiei și asemănător situației din Finlanda, în Danemarca există o taxă bisericească. Statul danez plătește salariile episcopilor, și contribuie cu 40% din suma totală a salariilor restului clerului.²¹

În pofida diferențelor actuale evidente dintre cele mai mari patru țări nordice în ce privește regimurile bisericilor de stat, din punctul de vedere al practicii actuale, diferențele sînt mai mici. Toate țările nordice au experiența unei secularizări rapide în perioada postbelică. Apartenența la biserică sau bisericile de stat a rămas numeroasă în principalele patru țări nordice, deși s-a înregistrat o descreștere tipică a numărului membrilor de la 95% din populație pînă pe la 85%, dacă luăm în considerare cazul Finlandei. Bisericile de stat finlandeze, norvegiene și daneze și Biserica Luterană Suedeză și-au păstrat o bună vizibilitate publică. Totuși, frecventarea efectivă a bisericilor de către membrii lor este scăzută în toate țările nordice, în afara riturilor de trecere fundamentale ale botezului, confirmării, nunții, înmormîntării și cele cîteva sărbători fundamentale ale Bisericii Creștine.

3. Analizele apartenenței, reglementării, managementului și reprezentării în bisericile de stat finlandeze

3.1 Comunitatea: cifre, tendințe, distribuție geografică și diasporă

BOF are o comunitate de numai 60.000 de persoane din populația totală de 5,25 milioane a Finlandei, sau 1,1% din populația totală și 1,3% din populația ce aparține ambelor biserici de stat. Dat fiind faptul că BLF are o comunitate însumată la 4,4 milioane, BOF ar putea fi un cult minoritar invizibil și insignifiant. Totuși, dimpotrivă BOF este prezentă în mass media precum și în alte tipuri de scene cu vizibilitate într-o proporție ce excede foarte mult mărimea sa. Opinia publică este chiar mai pozitivă față de BOF decât față de biserică majoritară. Este de remarcă că aceasta este atitudinea predominantă chiar în rîndul membrilor bisericii majoritare. (Heino, 1997) (Tabelul 1.)

Proporția comunității BOF din totalul populației Finlandei a scăzut încet în timpul primilor 70 de ani de independență finlandeză (proclamată în 1917) de la peste 2%

pînă la doar peste 1% din populație. Descreșterea comunității s-a oprit în anii '90. Pînă la cel de-al II-lea război mondial, cîteva municipalități din estul extrem al Finlandei din acea vreme erau locuite în mod tradițional de o majoritate ortodoxă. Odată ce Uniunea Sovietică a ocupat aceste regiuni, prima dată în 1939-40 și apoi în 1944, populația lor s-a refugiat în cea mai mare parte din ce rămăsese din Finlanda. Chiar și în prezent partea ortodoxă a populației rămîne cea mai numeroasă în zonele estice și central-estice ale Finlandei, deși nici o municipalitate actuală din Finlanda nu are acum mai mult de 30% de ortodocși din populație. Forțele concertate ale migrării intrateritoriale din anii '50 și noua imigrație rusă din anii '90 au dus la creșterea populației ortodoxe în orașele din sudul Finlandei, mai ales.

	Biserica Ortodoxă	Biserica Luterană	Alte culte creștine ²²	Culte non-creștine ²³	Neafiliați la nici un cult	Populația totală
Membri	60.000	4,4 milioane	Circa 60.000	Circa 30.000	Circa 660.000	5.250.000
Tendențe	În creștere	Stabilă sau în declin lent	N.A.	În creștere	În creștere	În creștere lentă
Distribuția geografică	Estul și regiunile est-centrale ale Finlandei, orașe din sudul Finlandei	Răspindită în mod egal, cel mai puțin în orașe	N.A.	Mai cu seamă în orașe	Mult mai multe persoane în orașe decît în zonele rurale	N.A.
Noi membri	Finlandezi și a doua generație de imigranți născuți ortodocși, finlandezi și imigranți convertiți	Născuți luterani, cîțiva imigranți din care cei mai mulți convertiți	Mulți devin membri prin convertire	Număr în creștere de musulmani	N.A.	N.A.

Tabelul 1. Comparații între cultele din Finlanda: comunități religioase

3.2 Reglementări internaționale²⁴

BOF este ceea ce în tradiția ortodoxă este cunoscută drept biserică ortodoxă „autonomă”. BOF este autonomă în ce privește legătura pe care o are cu Patriarhia Ecumenică a Constantinopolului. Legătura a fost definită în documentul *Tomos*, după cum s-a menționat mai sus, emis de către Patriarhul Ecumenic Meletios pe 6 iulie, 1923 (bunăoară, în Parrukoski, 1989). Importanța sa pe termen lung a implicat scoaterea BOF de sub orice subordonare față de Patriarhia Moscovei. După cum

s-a precizat mai sus, Patriarhia Moscovei s-a străduit, din 1944 pînă la mijlocul anilor '50, să se revină la acea subordonare. Documentul din 1923 determină poziția canonică a BOF și are relevanță în chestiunile fundamentale de doctrină și tradiție. El devine relevant și prin aceea că pentru numirea arhiepiscopului BOF e necesar acceptul Patriarhului Ecumenic.

Cu toate că bisericile ortodoxe „autonome“ au cel mai scăzut nivel de independență bisericească vis-à-vis de Patriarhie, nu există nici un dubiu asupra gradului *de facto* înalt de autonomie a BOF. Pînă în anii '70 BOF înființase un număr suficient de episcopii, patru, pentru a se califica pentru gradul mai înalt de independență al „autocefaliei“. Totuși, autocefalia nu a fost introdusă, motivul cel mai plauzibil fiind micimea și capacitatea limitată a BOF. Din contră, BLF este complet independentă, fără nici un document de reglementare canonică internațională. De la apariția activismului ecumenic, ambele biserici, ortodoxă și luterană ale Finlandei, se numără printre participanții activi.

3.3 Reglementările naționale²⁵

Legislația constituțională finlandeză asigură protecția „religiei și conștiinței“. Libertățile pozitive respective sînt cele ale confesiunii, cultului, asocierii, existînd de asemenea libertatea negativă explicită de a rămîne în afara asociațiilor religioase ce împiedică participarea în adunări religioase împotriva conștiinței participanților. Seppo (1999) se referă la propunerea din perioada respectivă, care presupunea reunirea prevederilor constituționale existente într-o lege care avea să se numească Constituția Finlandeză, precum și la faptul că la un moment dat nu exista nici o referire la nici o comunitate religioasă. Totuși, o astfel de referire a fost reintrodusă în propunere după ce s-au iscat critici. Referirea este inclusă în Constituția Finlandeză ce a intrat în vigoare pe 1 martie 2000. De asemenea, există prevederi în Constituție potrivit cărora continuă să se aplice aranjamente legale speciale privitoare la BLF – interesant, numită doar „biserica“ în referirea constituțională la „Legea Bisericilor“ ce urma să fie adoptată. Prevederile mai implică, deși nu explicit, instituirea de măsuri analoge privitoare la BOF. Alte confesiuni, culte și asociații religioase sînt lipsite de o recunoaștere similară, spre deosebire de situația actuală din Suedia sau din Germania, de exemplu.

În situația din 2005 încă există puțin mai multe reglementări ale statului finlandez în ce privește BOF decît BLF. Totuși, s-ar putea ca acest lucru să nu fie împotriva voinței BOF în sine, motivația în acest sens fiind în primul rînd capacitățile reduse ale acesteia. Această stare de lucruri are legitimitate și ca protecție a unei minorități. Din anii '90, BLF a asumat un rol tot mai mare în elaborarea propriilor norme legale, cele mai multe dintre ele în curs de adoptare în momentul de față. BLF a mai acceptat transformarea Administrațiilor Diocezanale (*tuomiokapitulit*) într-un regim de biserică unică, în locul regimului tradițional de biserică de stat. În același chip, BLF și-a asumat responsabilitatea pentru salariile

episcopilor. (Heikkilä, 1999; Seppo, 1999). Îndelungata tradiție potrivit căreia șeful statului numește episcopii e de asemenea abandonată în BLF. În momentul de față doar BOF este explicit subvenționată de stat pentru întreținerea administrației aflate deasupra nivelului parohial. Subvenția se ridică la aproximativ 10% din totalul cheltuielilor BOF dacă se includ și cheltuielile parohiei. Și în cazul BOF cea mai mare parte din reglementările interne revine din mîinile Parlamentului și Guvernului Finlandez la Biserica însăși, iar Biserica este cea care urmază să își numească episcopii. Finanțarea de stat a administrației centrale a BOF e de asemenea probabil să fie oprită în viitor, la momentul potrivit.

Ambele biserici de stat finlandeze sînt entități juridice publice. Există legi speciale cu privire la fiecare Biserică adoptate de Parlament, dar acceptate în prealabil de Sinodul fiecărei Biserici. Parlamentul nu are nici un drept de a amenda sau schimba legile respective, ci doar posibilitatea de a accepta sau respinge propunerile sinoadelor. (Heikkilä et al., 1996; Heikkilä, 1999). Legea cu privire la BOF (8 August 1969 nr. 521, art. 9) stipulează ca cel mai înalt nivel de guvernare a BOF să fie Guvernul Finlandei. Prevederea similară privitoare la BLF a fost abrogată odată cu adoptarea unei noi Legi a Bisericii în 1994. Totuși, reglementările rămase cu privire la BOF nu trebuie socotite întocmai. Ele se referă la supravegherea, de către Ministerul Educației, a afacerilor Consiliului Ecleziastic (*kirkollishallitus*) al BOF. Ele se referă și la rolul pregătitor al Ministerului în probleme legate de BOF și care urmează a fi decise de către Președintele Republicii, de către Guvern, sau Parlament. În sfîrșit, normele se referă la pregătirea subvenției pentru administrația centrală a BOF în cadrul bugetului de stat anual. În 2004, o comisie guvernamentală finlandeză și-a susținut propunerea de a armoniza și echivala reglementările legale cu privire la BOF pentru a corespunde cu cele referitoare la BLF. Rezultatul probabil este decodificarea substanțială a ceea ce a rămas din administrația guvernamentală națională finlandeză privitoare la BOF.

Condiția democrației a fost impusă de guvern celor două biserici de stat finlandeze în anii '70. În aparență, implementarea legii implica o cedare a Bisericilor în fața cererilor de democratizare. Totuși, consecințele au fost în mare măsură pozitive pentru Biserici. Democratizarea, care a ajuns să privească alegerea reprezentanților parohilor, a coincis cu o schimbare fundamentală în atitudinea față de Biserici a partidului celui mai popular din Finlanda, Partidul Social Democrat. (Seppo, 1999.) Deși schimbările au fost cel mai clar vizibile în BLF prin permiterea afilierilor de partid în alegerile la nivel parohial, s-au înregistrat efecte pozitive de legitimare democratică și față de BOF. Creșterea prezenței la vot a fost probabil motivația schimbării alegerilor în ambele Biserici, în 1998, în sensul organizării lor doar odată la trei ani, iar nu pentru o treime din locuri în fiecare an ca înainte. Trebuie observat că, spre deosebire de BLF, apartenența politică nu este vizibilă în alegerile de la nivelul parohiilor BOF.

Absența clerului feminin în BLF nu era o chestiune crucială la începutul anilor '70 în măsură să stopeze schimbarea pozitivă în atitudinea PSD. Totuși, conștientizarea condiției femeie egală atât din punct de vedere legislativ cât și al politicilor de stat în ce privește egalitatea între sexe a făcut progrese considerabile în Finlanda în timpul ultimelor trei decenii. În anumite privințe, tradiția clerului pur masculin din BOF reprezintă acum un oarecare handicap politic din moment ce, din anii '80, BLF a început să hirotonisească femei. Justificarea absenței clerului feminin o reprezintă tradiția ortodoxă (John 1966). Totuși, în biserici ortodoxe mai liberale din Statele Unite, hirotonisirea femeilor deja există cel puțin ca temă de discuție.²⁶

Nu există cazuri cunoscute de încălcare a drepturilor omului în BOF. Bisericile ortodoxe din Occident sînt cunoscute pentru atitudinea lor mai curînd îngăduitoare față de slăbiciunile omenești, iar această atitudine a reușit să-i atragă pe oameni pînă la convertirea personală, în pofida faptului că în practica efectivă credința ortodoxă impune cerințe severe de pioșenie a credincioșilor. Mai există și alți factori ce contribuie la absența încălcărilor. Proporția redusă a BOF-ului, suprafața mare și comunitatea mică a parohiilor ei, situația de concurență cu o biserică de stat mai mare, transparența treburilor Bisericii față de membrii ei și față de cei din afara ei, și natura de democrație politică solidă a Finlandei. Circumstanțele în care au loc încălcări ale drepturilor omului în comunitățile religioase din Finlanda sînt probabil absente în BOF. Asemenea încălcări par să aibă loc în mici comunități locale dominate de anumite mișcări neo-luterane cu coduri stricte de conduită,²⁷ în alte mișcări creștine cu caracter total sau fundamentalist, și în alte curente confesionale.

Statul, în sensul larg al cuvîntului, inclusiv înseși municipalitățile autonome ale Finlandei, continuă să ofere beneficii celor două biserici de stat. Municipalitățile trebuie să asigure predarea confesiunii religioase pentru fiecare copil. Servicii religioase și servicii preoțești sînt disponibile, pe cheltuiala statului, în închisori și în forțele armate. Există învățămînt teologic pînă la nivel de doctorat în teologie atât în cultul ortodox cât și în cel luteran. Studiile superioare de teologie luterană au fost înființate în Finlanda în 1640, simultan cu înființarea primei universități din țară. Studiul teologic are loc în cadrul a două universități și al unei facultăți așa-numit ecumenice a unei a treia universități. Studiarea teologiei ortodoxe a avut loc în Rusia cît timp Finlanda îi fusese anexată și pînă la independența Finlandei, iar la șase luni după ce Finlanda a devenit independentă, în august 1918, a fost înființat un Seminar Teologic Ortodox. Educația clerului ortodox a fost reactualizată și transferată la cea mai estică Universitate din Uniunea Europeană din 1995-2004 la Joensuu, Finlanda, în 1988. Educația este parte a funcțiilor facultății ecumenice menționate mai sus. (Hakkarainen, 1998)

Statul finlandez nu asigură subvenții celor două biserici de stat pentru activitățile lor interne de la nivelul parohiei, pe baza faptului că parohiile au dreptul

de a impune o taxă bisericească membrilor lor. Această taxă variază în parohiile BLF și BOF între 1% și 2% din venitul impozabil al membrilor parohiei. Totuși, organizarea activităților din fiecare biserică în maniera organizațiilor neguvernamentale, de obicei asociații, face posibilă sau cel puțin ar putea face posibilă subvenționarea de către stat. Principala activitate în acest sens constă în misiuni creștine, care în practica lor modernă efectivă pun accentul pe servicii de sănătate, educație și de asistență socială. BLF are mai multe organizații misionare ce activează în diferite țări ale lumii. BOF desfășoară activități misionare într-o singură țară, mai precis Kenya. În anul 2000 s-a înființat o nouă organizație de binefacere în subordinea BOF, cu numele de OrtAid.

3.4. Management general: unitate și diversitate, „centrele” bisericilor, diocezelor și parohiilor²⁸

BOF este mult mai unitară pe plan intern decât BLF în ce privește interpretarea doctrinei. Din secolul al XVIII-lea au apărut noi curente în BLF care, pînă în 1809, a fost doar o parte a Bisericii Luterane Suedeze. În secolul XIX curente care sînt în prezent considerate „vechi” erau deja consolidate. Există „evangelicii” (*evangeliset*, în vestul, sudul și extrema estică ale Finlandei), „veghetorii” (*heränneet*, în nord și în centru, bine reprezentați în clerul luteran), și două orientări ale celui mai cuprinzător curent neo-protestant, lestadienii (mai ales în nord, bine reprezentați și în nordul Suediei). Vechile curente au fost însoțite în ultima vreme de alte mișcări de natură neo-protestantă, însă de obicei noile mișcări nu s-au îndepărtat și de miezul gândirii luterane. În BOF nu există organizații asemănătoare cu noile curente luterane și ca atare nici asociații independente în condițiile dreptului privat și nici firme ale acestora. Asociațiile ortodoxe de drept privat tind să se asemeze asociațiilor luterane care sînt strîns legate de principalul curent al bisericii. Există organizații ortodoxe pentru tineri, studenți, activități misionare, pentru sprijinirea celor două mănăstiri precum și activități editoriale. (Ortodoksinen kalenteri, 1999) Singurul activism ortodox din afara BOF e constatabil în congregația restrînsă a Bisericii Ortodoxe Sinodice, și în cele două parohii finlandeze subordonate Patriarhiei Moscovei. Am făcut comentarii mai devreme asupra celor două parohii și a recentei lor activări.

Nivelul suprem de guvernare proprie a BOF îl reprezintă Sinodul Național anual, în care o jumătate din membri reprezintă clerul, format din patru episcopi și 14 membri aleși de către preoți și cantori și 14 membri ce reprezintă stratul laic, ales în parohii.²⁹ Poziția clerului este în acest caz mai puternică decât în BLF, unde clerul reprezintă doar o treime din adunare. Sinodul ia deciziile cele mai importante privitoare la BOF în măsura în care aceste decizii nu fac parte din prerogativele statului. După cum s-a menționat mai sus, puterile Sinodului au fost sau sînt în creștere ca urmare a procesului de scoatere de sub puterea de legiferare a guvernului național.

Tradiția ortodoxă atribuie o poziție puternică fiecărui episcop în dieceza lui. Totuși, există multe Biserici Ortodoxe minoritare, inclusiv cea din Finlanda, unde nu poate fi aplicat principiul ortodox tradițional „fiecare oraș cu propriul său episcop”. Prin urmare, supravegherea fiecărui preot din parohii de către episcopul său, Mitropolitul, dobândește un caracter diferit în Finlanda față de Grecia, de exemplu. În Finlanda democrația parohială cu un rol laic puternic caracterizează și principiul episcopal tradițional.

Decurge din tradiția ortodoxă a suveranității episcopale în cadrul diecezei sale ca arhiepiscopul – numit „Arhiepiscopul Finlandei și Kareliei” – să fie doar *primus inter pares* printre ceilalți Mitropoliți (Episcopi) și capul uneia dintre dieceze. Totuși, din cauza longevității Arhiepiscopilor BOF – doar Herman, Paul, John și Leo din 1923 încoace – și a poziției de decidenți în probleme spirituale, precum și a prestigiului pe care l-au obținut, statutul lor de reprezentanți supremi ai bisericii lor s-a aflat dincolo de orice contestare. Arhiepiscopul este și președintele sesiunilor Consiliului Ecleziastic (*kirkollishallitus*). Acest organ mai include și reprezentanți laici, pe lângă membrii clerului. Consiliul călăuzește administrația centrală a BOF. Comitetul își are sediul în orașul Kuopio din centrul Finlandei, unde își are reședința și Arhiepiscopul. Reiese din reglementarea BOF de către dreptul public că procedurile oficiale aplicate în Consiliu sînt aceleași cu cele aplicate în guvernul național și în municipalități. Deciziile sînt pregătite și arbitrate oficial de Consiliu și sînt arhivate procesele verbale, care sînt făcute publice. Procedurile recursului sînt disponibile potrivit dreptului public administrativ.

Administrația centrală a BOF primește resurse în cadrul unui capitol din bugetul anual de stat finlandez pe de-o parte, iar pe de altă parte primește o cotă prestabilită, aproximativ 10%, din impozitul pe venit al fiecărei parohii. Administrația centrală urmărește egalizarea fiscală prin subvenții extraordinare pentru parohiile cu capacitate fiscală redusă. Sistemele elaborate cu formule sofisticate pentru alocarea subvențiilor analoage din partea statului către municipalități lipsesc din BOF, la fel cum lipsesc și din BLF. O parte din subvenționarea BOF are loc sub formă de credit. În acest caz, o parohie poate să cadă la înțelegere cu centrul pentru a reține plata cotei centrului din impozitul pe venit al parohiei și să plătească doar o dobîndă pe credit pînă cînd se face plata integrală după cîțiva ani. Consiliul Ecleziastic al BOF acordă subvenții și în scopuri cum ar fi restaurarea icoanelor și a clădirilor bisericești.

Ceilalți doi mitropoliți, pe lângă Arhiepiscopul BOF, își conduc fiecare dieceza, una în sud, la Helsinki, cealaltă în nord, la Oulu. Mai există și un Episcop Asociat ce îl asistă pe Arhiepiscop. Fiecare dieceză este persoană juridică în condițiile dreptului public. Totuși, este probabil ca absența unei resurse independente de finanțare pentru dieceze să limiteze *de facto* libertatea de acțiune fiscală diecezală.

În BOF existau, pînă la o recentă fuzionare, în total 24 de parohii, fiecare fiind condusă de un preot paroh. Mai există, de asemenea, două mănăstiri: New Valaam și Lintula în partea est-centrală a Finlandei, conduse de un *igumen* sau de o *igumenia*. O a treia nouă mănăstire a început să se construiască în apropiere de Helsinki. Mărimea medie a unei parohii variază între 18.000 de membri în Parohia din Helsinki și pînă la mai puțin de 1.000 în 5 dintre cele mai mici parohii, media fiind de 2.500 de membri. Suprafața medie a unei parohii BOF nu este mai mică de 14.000 km², cea mai întinsă avînd o suprafață de aproximativ 100.000 km², în Laponia. După cum s-a menționat mai sus, fiecare parohie BOF este persoană juridică în condițiile dreptului public. Acest lucru face posibile achiziția și înstrăinarea proprietății imobiliare și a altor tipuri de proprietăți, deplina responsabilitate juridică și asumarea propriei răspunderi contractuale.

În parohii pot exista, pe lângă preotul paroh, și alți preoți numiți pe post. O astfel de numire presupune educație teologică, în timp ce simpla hirotonisire, în respectul tradiției ortodoxe, nu necesită acest lucru. De aceea, într-o parohie pot exista persoane hirotonisite dar care nu sunt numite în post și care nu au educație teologică oficială. Mai sînt și cantorii, dintre care cei mai mulți cu normă întreagă. De asemenea, mai sînt diaconi, dintre care cei mai mulți primesc doar o plată simbolică sau nu sînt plătiți deloc, și există foarte mulți voluntari neplătiți în fiecare parohie. Dată fiind densitatea redusă a populației ortodoxe din Finlanda, BOF are de asemenea preoți și cantori itineranți pentru a asigura continuitatea serviciului religios. Asemănător situației guvernului, municipalităților finlandeze și BLF, BOF are și ea angajați permanenți și temporari care nu sînt într-o poziție echivalentă celei a funcționarilor publici.

Managementul laic al parohiilor BOF este organizat asemănător structurilor din municipalitățile țării și la fel ca în parohiile BLF. Au loc alegeri triennale ale reprezentanților parohiei (*valtuusto*). Organul managerial tradițional cel mai înalt al fiecărei parohii, întrunirea parohială, alege preotul atunci cînd este necesar. După ce parohia a primit candidaturile oficiale, Mitropolitul Diecezan decide care dintre aplicanți îndeplinesc cerințele pentru a putea fi candidați. Apoi, după ce oficiază slujbe de probă, candidații sînt supuși votului membrilor parohiei, după care Mitropolitul confirmă alegerea. Reprezentanții aleși ai parohiei, prezidați de preotul paroh, decid asupra chestiunilor parohiale cele mai importante, cum ar fi bugetul anual și ocuparea unei mari părți a funcțiilor parohiale. De asemenea, ei aleg membrii consiliului parohial și alte organe parohiale administrative cruciale. Consiliul, de asemenea condus de către preot, este organul executiv suprem. Parohiile ortodoxe au de asemenea în mod tipic un consiliu pentru proprietățile imobiliare și alte consilii, cum ar fi cele pentru planificarea pe termen lung, diaconic, și pentru tineret. Filialele asociațiilor ortodoxe naționale operează în strînsă legătură cu parohiile. Diferența este că în BLF membrii consiliului sînt aleși de către enoriași și nu de către reprezentanții aleși ai parohiei.

3.5. Management financiar: surse de venit și aplicarea noului management național³⁰

Principala sursă de venit a fiecărei parohii BOF o reprezintă taxa bisericească. Cuantumul taxei este decis de către reprezentanții aleși ai parohiei pentru fiecare an bugetar. În 2005 cuantumul maxim al taxei bisericești în parohiile ortodoxe a fost *de facto* de 2,00%. În cadrul BLF există câteva parohii mici cu un cuantum mai ridicat decât acesta. Taxa bisericească este de fapt o taxă pe venitul impozabil.

Parohiile ortodoxe mai au și alte surse de venit:

- Sînt parohii care produc un venit substanțial din proprietăți, cum ar fi pădurile sau terenurile date în chirie.

- Mici surplusuri pot fi generate din vînzarea de cărți, icoane, candelă, ulei de candelă, și altele.

- Venituri extraordinare pot fi disponibile, cum ar fi subvenționări de la Consiliul Ecleziastic al BOF pentru compensarea unei capacități fiscale reduse sau pentru restaurarea sau achiziționarea de proprietăți, ustensile și veșminte valoroase.

- Venituri extraordinare pot fi disponibile de la stat pentru restaurarea proprietăților cu valoare culturală și de la municipalități pentru îmbunătățirea înfățișării bisericilor și a spațiului ce le înconjoară.

- Există programe ale Comisiei Europene în domeniul culturii, în cadrul cărora parohiile ortodoxe pot și ele să se asocieze.

Parohiile care au perspective pozitive în ce privește evoluția veniturilor lor pe termen lung pot considera justificată apelarea la împrumuturi de pe piața generală a împrumuturilor. În mod obișnuit, scopul împrumutului îl constituie restaurarea bisericilor sau construirea de noi biserici și de alte clădiri parohiale.

Anterior așa-zisului Nou Management Public, bisericile de stat finlandeze au decis să recurgă la aplicarea principiilor de contabilitate generală, cunoscute întrucîtva derutant și drept „contabilitate de afaceri”. Schimbarea a avut loc între 1997-2000, sau imediat după ce o reformă similară a fost implementată în municipalitățile finlandeze de la începutul lui 1997 încoace. Aici ca și înainte, bisericile de stat finlandeze adaptează principiile de management financiar municipal, buget și contabilitate, deși ele adaptează aceste principii în scopuri proprii. BOF, de asemenea, se folosește de experiența acumulată și de pregătirea oferită de BLF.

Reforma presupunea că fiecare parohie, din ambele biserici de stat, trebuie să pregătească bugete operaționale și de investiții separate, și că fiecare dintre ele trebuie să poată pregăti o declarație de bilanț anual, o declarație financiară și o balanță contabilă la sfîrșitul fiecărui an fiscal. Parohiile trebuie să stabilească valorile inițiale ale bunurilor lor mobile și imobile și să înceapă să calculeze o depreciere anuală a valorii proprietăților. Mai mult decât atît, parohiile cu activități organizate în exteriorul propriilor organizații parohiale, cum ar fi companiile de management al proprietății imobiliare cu capital social, trebuie să pregătească

declarații consolidate referitoare la întreaga lor activitate. (Ahonen & Meklin, 2000.)

Există o diferență marcantă în organizarea fiscală a parohiilor BOF față de cele luterane. În BLF un număr mare de parohii aparțin federațiilor parohiale care au un fond în totalitate comun al finanțelor parohiale. Acest fond presupune și faptul că resursele comune sînt administrate în comun. Federațiile sînt un lucru obișnuit în orașe și metropole. Din cauza suprafețelor mari și densității scăzute a comunităților parohiilor BOF, federațiile parohiale sînt greu de realizat, iar fuzionarea parohiilor este și ea de utilitate îndoielnică în multe cazuri. Totuși, după cum s-a menționat mai sus, a existat de curînd o fuzionare parohială.

3.6. *Reprezentarea de jure și de facto*¹¹

De la începutul anilor '70 nu mai este exclusă folosirea denumirilor de partid pentru asociațiile alegătorilor la alegerile din parohiile BLF. Nu același lucru se întîmplă în BOF, deși există candidați a căror afiliere la partid este cunoscută înainte de deciziile electorale.

Singurul partid finlandez creștin, Liga Creștină, a fost fondat în anii '70, acum fiind sub numele de Partidul Democrat Creștin (PDC), nu este un reprezentant al perspectivei ortodoxe și sînt mulți luterani care consideră că partidul reprezintă doar o porțiune limitată a perspectivei luterane. În mod obișnuit, au fost și sînt parlamentari finlandezi care sînt membri ai BOF, însă nici unul din rîndurile PDC. În ultimii ani, unul sau doi dintre cei maxim 18 preoți guvernamentali permiși de legislația finlandeză au fost de fapt membri ai acestei biserici, însă dispersați în partide diferite.

Participarea politică a clerului luteran este parte integrantă a istoriei politice a Finlandei. Clerul luteran a alcătuit una dintre cele patru stări sociale din parlament pînă la introducerea în 1906 a parlamentului unicameral bazat pe sufragiu universal. Clerul luteran a fost important și în marele Partid Finlandez, *suomalainen puolue*. Cînd acest partid și-a încetat existența, la scurt timp după declararea independenței Finlandei, o mare parte din cler a devenit activă în partidul conservator, Coaliția Națională. În anii '30 și la începutul anilor '40, mulți studenți în teologie și tineri clerici luterani au fost susținători ai partidului de extremă dreaptă, Mișcarea Populară Patriotă IKL, în pofida legăturilor sale tot mai strînse cu național-socialismul german. Ca atare, interpretarea finlandeză a extremismului de dreapta din acea vreme a avut un vizibil caracter de luteranism naționalist extrem. Pînă în anii '60, clericii luterani au avut tendința de a se pune în slujba Coaliției Naționale sau a Ligii Agricole, care a devenit Partidul de Centru în 1965. Tumultul ideologic din acea vreme, asociat cu democratizarea din bisericile naționale, a dus la apariția clerului social democrat și chiar a celui din DLFP, dominat de comunism din anii '60 încoace.

În virtutea tradiției, clerul ortodox nu participă în politica de partid și cu atât mai puțin nu candidează la funcții politice. Totuși, unii din membrii lui susțin o doctrină cu relevanță politică și socială. Absența activităților politice de partid nu a exclus cu nici un chip sindicalizarea preoților ortodocși, a cantorilor și profesorilor de religie ortodoxă. Totuși, trebuie remarcat faptul că sindicalizarea este parte constitutivă a scenei socio-economice finlandeze, în care rata sindicalizării este de aproximativ 80% dintre angajați.

Am discutat deja reprezentarea în cote egale a clerului, în sensul larg al cuvîntului, și a laicilor în cadrul Sinodului BOF. M-am referit, de asemenea, la reprezentarea mai pronunțată a clerului în cadrul Sinodului BOF decît în Sinodul BLF. În sfîrșit, m-am referit la absența clerului feminin din cadrul BOF, spre deosebire de BLF. Totuși, femeile au o prezență numeroasă printre reprezentanții aleși ai fiecărei parohii BOF, în cadrul consiliilor parohiale și al altor organe parohiale, precum și printre membrii activi ai sinodului BOF. Nu mai trebuie spus că frecventarea de către femei a bisericii în cadrul BOF este mai mare decît de către bărbați, în raport cu proporția respectivă a membrilor bisericii.

Reprezentarea minorităților naționale și etnice face parte integrantă a BOF de la înființarea ei ca biserică autonomă. Într-o ordine numerică aproximativă, BOF reprezintă următoarele grupuri minoritare din Finlanda:

- în general, BOF este reprezentanta karelienilor, indiferent dacă ei sau strămoșii lor vorbesc/vorbeau vreunul din dialectele limbii karelzene, sau așa-zisele dialecte karelzene ale limbii finlandeze³².

- dat fiind faptul că singura regiune în care Finlanda (în trecut fosta ei regiune centrală și de nord-est) se învecinează cu o populație ortodoxă avea un număr însemnat de vorbitori ai limbii karelzene, BOF a rămas reprezentantul cel mai de seamă al acestei populații, odată ce ea s-a refugiat în ceea ce rămăsese din Finlanda în 1939 și apoi din nou în 1944.

- în timpul anilor '90, BOF-ul a primit un potențial rol de reprezentant al noilor imigranți de etnie rusă din Finlanda. Spre deosebire de 1990, cînd numărul tuturor străinilor din Finlanda era de numai circa 10.000, la începutul anilor 2000, doar străinii de etnie rusă se ridicau la circa 25.000. Totuși, după cum s-a arătat mai sus, nu este limpede dacă cei mai mulți dintre rușii în cauză doresc să aparțină de BOF.

- BOF a continuat să îi reprezinte pe cetățenii finlandezi cu ascendență rusă, fie că erau urmașii rușilor stabiliți în Finlanda înainte de primul război mondial, în timpul revoluției ruse sau imediat după aceea, fie că s-au stabilit în Finlanda mai tîrziu. Prin acest grup ne referim la cetățenii finlandezi naturalizați avînd ascendența menționată, iar o parte din ei include unii din „imigranții care au revenit”, descriși în anii '80 ca cei cărora li s-a atribuit naționalitatea finlandeză în URSS. Astfel, deși mulți dintre „imigranții reveniți” care s-au mutat în Finlanda erau luterani sau neafiliați nici unei biserici, nu puțini dintre ei erau ortodocși.

• BOF a primit, de asemenea, rolul de reprezentant al micii minorități a băștinașilor *Koltta Saami* din Petsamo-Laponia, care au devenit refugiați din teritoriul lor preluat de Uniunea Sovietică în 1944 și care erau în nod tradițional ortodocși. Sami este un grup etnic care vorbește diferite dialecte de origine fino-ugrică cu același nume. Nu există nici o inteligibilitate reciprocă între finlandezi și populația sami, iar limbile pot fi considerate cam la fel de îndepărtate cum sînt, de exemplu, româna și spaniola. Populația finlandeză *Koltta Saami*, care s-a stabilit prima dată în nord-estul extrem al actualului teritoriu finlandez după cel de-al doilea război mondial, cuprinde circa 700 de persoane, sau în jur de o cincime din întreaga populație finlandeză sami.

Pînă în anii '90, fluxul convertirilor religioase dintre bisericile de stat luterane și ortodoxe din Finlanda începuse să se încline în favoarea celei din urmă. Există personalități de seamă, culturale și politice, în țară, atît femei cît și bărbați, care s-au convertit, însă nu au avut loc convertiri în masă. Acest lucru se explică parțial prin datinile BOF care nu încurajează convertirea, ci o descurajează mai legrabă. Totuși, majoritatea convertirilor sînt oameni simpli, mulți dintre ei avînd strămoși ortodocși și de obicei părinți sau bunici convertiți ei înșiși la luteranism. Actualul arhiepiscop retras din BOF s-a convertit de la BLF, avînd doctorat atît în teologie luterană obținut în Finlanda, cît și în teologie ortodoxă obținut în Grecia. Alt mitropolit al BOF este de asemenea convertit de la luteranism și deține o diplomă de masterat în teologie luterană. Actualul arhiepiscop BOF este născut ortodox, dar are masterat în teologie luterană. Mai sînt și alți membri ai clerului BOF care sînt convertiți.

4. Concluzii: particularitățile unui caz național și dinamica unei decreștinări treptate

În Finlanda, distanțarea cetățenilor față de bisericile de stat nu a atins proporții masive. Analizînd cazul Olandei, care este singura țară din Europa în care retragerea voluntară a cetățenilor din biserică a făcut comunitatea bisericească să devină o minoritate a populației³³, Van Rooden (1998) sugerează că elitelor societății olandeze le-a convenit ca cetățenii să se înstrăineze în număr mare de biserică. Din contră, în societatea finlandeză elitelor le-a convenit să nu aibă loc o avalanșă a alienării, cu toate că separarea de o biserică de stat este posibilă din anii '70 încoace printr-o simplă notificare adresată celui mai apropiat birou local de evidență a populației. Totuși, Finlanda se aseamănă cu Suedia și Germania și diferă de Olanda (Monsma & Soper 1997) prin faptul că participarea celor mai mulți dintre membrii bisericilor de stat sau bisericilor dominante la slujbe este scăzută. Membrii cu participare activă formează mai puțin de 10% din comunitate. Aceasta reprezintă doar o fracțiune a respectivei cifre olandeze de 40-50% din comunitatea bisericească din această țară. Nu este exclus ca, după cum sugerează Monsma & Soper (1997), absența relativă a competiției interreligioase din Finlanda, rezultată

din regimul celor două biserici de stat, să fi jucat un rol în menținerea unui activism redus. Aceasta este, de asemenea, ipoteza comună a specialiștilor care au studiat frecventarea bisericii.³⁴

Finlanda este diferită de Suedia în sensul că BLF nu a ajuns să se identifice în mod clar cu clasa conducătoare a țării din secolul al XIX-lea. Lenhammar (1998) explică apariția noilor curenți din afara curentului principal al Bisericii Luterane Suedeze, făcând trimitere la identificarea curentului principal cu elita conservatoare, regalistă sau paternalistă a secolului respectiv. Deși au existat cazuri de represiune statală față de unele dintre noile curenți din Finlanda, în anii lor de formare ai celui secol, situația în ansamblu a rămas diferită de cea din Suedia. În Finlanda, ambele viitoare biserici de stat se confruntaseră în cursul secolelor și deceniilor lor de formare cu provocarea de a deveni biserici reprezentante ale vorbitorilor de finlandeză și, de asemenea, ale finlandezilor vorbitori de kareliană, prin opoziție față de fosta clasă educată vorbitoare de suedeză, sau, mai târziu, și în cazul predecesoarei BOF, prin opoziție față de Imperiul Rus rusofon sau rusofoni în general. Chiar dacă în Finlanda, în timpul așa-zisei „Prime Republici” din perioada 1917-1944 și parțial după aceea, BLF și o parte considerabilă a clerului ei s-au identificat cu dreapta politică naționalistă, falia rezultată față de clasele muncitoare a fost depășită treptat, din anii '70 și, în ce privește unele aspecte, mult mai devreme.

Concluziile lui Lehmann (1998) privitoare la decreștinarea Europei nu se aplică foarte ușor Finlandei. Putem, înainte de toate, să ne referim la înlocuirea comportamentelor creștine convenționale, încurajate în trecut de autoritățile publice generale și de presiunile comunitare din colectivitățile țărănești tradiționale cu o experiență religioasă mai chibzuită, voluntară și mai profund asumată. Ne putem de asemenea inspira din referința lui Heino (et al. 1997, 289) la o declarație a regretatului teoretician etic luteran finlandez *Martti Lindqvist*. În opinia lui Lindqvist, absența în Finlanda a carnavalurilor care au loc în țările catolice nu îi privează pe finlandezi de experiențe care să le activeze forțele subconștientului colectiv. Lindqvist menționează două situații, câte una pentru fiecare biserică de stat. În BOF, el menționează procesiunile creștine cunoscute în limba rusă ca *krestnyj hod*. În BLF, el menționează festivalurile de vară ale noilor curenți luterane. Ar fi putut, de asemenea, să menționeze Paștele ortodox și Crăciunul luteran. Potrivit lui Lindqvist, în situațiile menționate, granița dintre „religios” și „secular” se risipește, și singurul lucru care rămâne este „dorul nerostit al finlandezilor pentru un cămin”. Acestea nu oferă un teren propice unei decreștinări rapide.

Prevederile internaționale privitoare la BOF sînt un instrument introdus la începutul anilor '20, cînd subordonarea față de Patriarhia Moscovei devenise inacceptabilă pentru elita politică conducătoare a Finlandei. Aceste prevederi consolidau simțitor autonomia BOF, lucru valabil și în circumstanțe actuale în care Patriarhia Moscovei este din nou independentă față de statul rus și din nou un actor

puternic. Există puține dubii că prevederile naționale finlandeze ce plasează BOF în poziția de a doua biserică de stat, au fost benefice pentru acea biserică. Testul cel mai dificil al prevederilor în vigoare de peste 80 de ani se pare că va fi încercarea de a ajunge la un compromis între autonomia BOF, pe de o parte, și semnele de activare a celor două parohii finlandeze ce țin de Patriarhia Moscovei, pe de alta.

Reglementările naționale cu privire la bisericile de stat finlandeze au avut cel mai probabil ca rezultat excluderea unor alte culte decât cele reprezentate de către bisericile de stat. Totuși, este greu de stabilit care culte anume ar fi putut fi excluse. Majoritatea finlandezilor care participă la slujbele penticostalilor finlandezi, care este cea mai mare denominație după BLF și BOF, au ales să rămână membri ai bisericii luterane. Biserica catolică are doar o miză mică în Finlanda, și doar o bază îngustă de expansiune. Cea mai mare orientare noncreștină, Martorii lui Iehova, nu a căutat recunoașterea sau sprijinul statului, ci a vrut să fie pe cont propriu. În sfârșit, deși comunitatea musulmană din Finlanda este în creștere din anii '90 datorită valului de somalezi, irakieni și iranieni, cei mai mulți dintre presupușii musulmani rezidenți nu au căutat să dobândească o apartenență activă în cadrul comunității musulmane organizate din țară.

În managementul său, BOF se confruntă cu problema capacității ei limitate. În pofida comunității ei mai mici și a răspîndirii resurselor ei pe întreaga întindere a Finlandei, ea întreține o organizare completă formată dintr-un centru, dieceze și parohii independente. În BOF există încredere în soluțiile orientate spre „economii la scară mare”, prin contopirea parohiilor, deși a avut loc o singură astfel de fuziune la începutul anilor 2000 și nu mai avusese loc nici una din 1950, când s-a făcut o delimitare a parohiilor în sistemul BOF. În BOF, mai există și opțiunea identificării de *economii pe baza obiectivelor*, prin inter-relaționare, resurse comune și funcții comune, fără a se recurge la fuziuni. Și aceste alternative suplimentare sînt utilizate pe scară largă.

BOF constituie un însemnat reprezentant politic, în multe moduri. Mulți dintre membrii ei vîrstnici continuă să se identifice puternic cu ascendența lor kareliană sau finlandezo-kareliană, iar membrii ei de origine rusă, fie din perioada arteleică, fie din perioadele ulterioare, pot de asemenea să își afirme identitatea. Democrația internă a fost impusă asupra ambelor biserici de stat finlandeze de către stat, ca și condiție pentru statutul lor special. Această democrație internă nu poate fi privită a fi în conflict cu moștenirea creștină în general, nici cu principiile comunităților creștine din doctrina celor două biserici în particular. Tradiția BOF nu permite hirotonisirea femeilor, dar acest lucru nu pare a fi un handicap serios deocamdată. Cea mai mare provocare cu care se confruntă BOF îi privește pe imigranții ruși și problemele canonice legate de ei și de cei trei poli ai Constantinopolului, Moscovei și capitalei BOF, Kuopio.

Există în prezent mii de etnici ruși stabiliți în Finlanda, care se identifică cu ortodoxia. Totuși, numai o minoritate restrînsă dintre aceștia s-au alăturat Bisericii.

Acest lucru reiese din faptul că numărul membrilor BOF a crescut doar cu câteva mii în timpul anilor '90, în pofida celor 25.000 de imigranți ruși din Finlanda. Dacă jumătate dintre cei care s-ar putea identifica cu ortodoxia s-ar fi alăturat bisericii, comunitatea BOF ar fi crescut cu 10.000 în loc de 2.000 sau 3.000. Și din aceste calcule reiese importanța relațiilor dintre polul canonic al Constantinopolului, Moscovei și al orașului finlandez Kuopio.

Note

1. Studiul de față constituie o revizuire și reactualizare din 2005 a unei lucrări susținute pentru prima dată la cea de a 28-a sesiune comună a atelierelor *European Consortium for Political Research*, Copenhaga, 14-19 aprilie, 2000, atelierul 22, „Biserica și Statul în Europa“, condus de John Madeley, Departamentul Guvernamental, Școala Londoneză de Economie, și Stathis N. Kalyvas, Departamentul de Politică, Universitatea New York, New York, SUA.

2. În această lucrare folosesc adesea termenul de „cult” în loc de „Biserică” pentru a mă referi la cultele care nu sînt Biserici și la organizațiile acelor culte.

3. Bader 1999; vezi și aprinsele dezbateri americane de pe Internet între susținătorii și opozanții separației. Bisericile protestante de frunte din Statele Unite reprezintă cel mai clar exemplu de astfel de grup denominațional.

4. Cf. Monsma & Soper 1997, 3 și *passim.*, a căror interpretare este mai limitată decît cea făcută aici. Nu pot și nu intenționez să analizez în această lucrare chestiunile complicate ce includ problemele juridice ale democrației religioase interne și ale drepturilor intradenominaționale ale omului. Totuși, cred că este posibil ca prevederile legale europene să fie mai pregătite decît cele americane pentru a insista ca drepturile omului să nu fie încălcate nici măcar în interiorul comunităților religioase în pofida faptului că oamenii aderă la ele voluntar și au *de jure* dreptul să se retragă din ele cînd doresc. Ca atare, europenii par să ia în considerare mai ușor decît americanii posibilitatea ocurenței unor fenomene precum abuzul psihic.

5. Vezi de asemenea Ahonen 2000, paginile mele de Internet asupra capacității.

6. *Mat.* 22: 37-40, în special 22: 37. „iubește-ți aproapele ca pe tine însuși”, traducere din Gillquist 1997, 62. De Gruchy (1995) are un punct de vedere interesant, el socotind că idealurile democratice își au originea în vremea profeților Vechiului Testament. Astfel, el îl urmează pe marele teoretician politic al comunităților Walzer (1986).

7. Este bine cunoscut faptul că în timpul Rusiei pre-revoluționare nu a ieșit la lumină nici o tradiție puternică care să contracareze diversele curente marxiste. Un curent propriu al gândirii ruse l-a reprezentat teologia filosofică (*Vladimir Soloviev, Pavel Florensky și Serghei Bulgakov*). În afară de discursul pur teologic, a existat filosofia existențială cu influențe teologice a lui *Nikolai Berdiaev*. Acești autori acordau o importanță specială conceptul greu de tradus de *sobornost'* sau *cherkovnost'* („bisericitatea”) ca presupusă materializare a celei mai adevărate înțelepciuni divine (*sophia*) pe care ei o declarau drept legătura fundamentală dintre credincioși. Această accentuare poate fi socotită a implica o subliniere – chiar dacă prin recurgerea la un anacronism – ce poate fi numită „comunitariană”, cel puțin în ce privește teoria politică. Vezi Kotiranta 1995.

8. Bader (1999) susține că democrația politică poate fi privită ca un set de principii cărora cîteodată ar trebui să li se permită să transceadă principiile cultelor în caz de conflicte. Monsma și Soper (1997) abordează problema într-o formă mai neutră. Se poate compara situația finlandeză cu cea din Rusia, unde a rămas dificil să se procedeze la introducerea așa-zisului „principiu sinodal” care presupune un rol puternic al laicilor în guvernarea Bisericii.

9. „Economii la scară mare” implică faptul că costul mediu per unitate de producție descrește pe măsură ce crește mărimea unității de producție. „Economii de obiectiv” implică posibilitatea utilizării în comun a unor resurse pentru mai multe scopuri. De exemplu, aceiași oameni pot fi potriviți pentru îndeplinirea a mai mult de o singură funcție dacă pot investi timpul necesar. Acest lucru poate transcende limitele organizațiilor, de exemplu, pot exista oameni care au capacitatea de a servi mai multe organizații în același timp. Alt exemplu, dacă o organizație trebuie să investească oricum anumite costuri fixe pentru a înființa o funcție, și dacă aceasta aduce după sine o capacitate în plus, acea capacitate poate fi vândută altor organizații. În sfârșit, aglomerarea anumitor activități în industrii sau echivalente de industrii (inclusiv activități religioase) care concentrează „ciorchini” în anumite regiuni implică de asemenea economii centrate pe obiectiv. Tezce 1980.

10. Vezi Mueller 1989, deși inițial a fost dezvoltată de economiștii *Gordon Tullock* 1967 și *Anne Krueger* în 1972. Aici, conceptul de „chirie” nu se referă în nici un caz la chiria plătită gazdei de către chiriași, ci la ceea ce obține un deținător de resurse din costul oportun al acelor resurse. Adică, odată ce o resursă este dedicată unui scop, există un cost oportun egal cu profitul pierdut al acelei resurse în folosul în care *nu* a fost utilizat. În căutarea de chirii există în acest sens două tipuri de chirii. *Primul tip* este cel al chiriiilor pentru actorii care au creat o valoare pe piețele competitive prin noi combinații de resurse sau satisfacând noi cereri. *Al doilea*, există chirii în situații de „căutare de chirie”, unde o piață s-a diminuat sau chiar a devenit nonpiață. În acest sens, chiriiile primite de către actorii care sînt acceptați în piețele protejate sau în nonpiețe *nu* beneficiază de valoarea pe care o creează, ci de pe urma statutului lor protejat. Ei pot încerca să smulgă beneficii în detrimentul altor actori prezenți în piețele protejate sau în non-piețe. (Vezi Solvason 1991, 2.) Solvason (loc. cit) dă exemple mai puțin flatante de actori căutători de chirii. Aparatul conceptual al căutării de chirii se aplică și bisericilor de stat atîta timp cît ele sînt implicate într-o competiție inter-religioasă într-o situație unde nici o altă comunitate religioasă nu reprezintă pentru bisericile de stat o provocare serioasă.

11. Prim-vicepreședinte și economist șef al Băncii Mondiale la vremea la care a elaborat acel text.

12. Este o competiție „politică” doar în sensul în care nu este o competiție de piață economică. Totuși, aceasta nu înseamnă că politica de partid sau instituțiile politice oficiale ar trebui să fie implicate. Competiția „politică” în acest sens este de asemenea foarte obișnuită printre firmele de afaceri. De exemplu, să luăm amenințările sau contraamenințările giganților contemporani din piețele de softuri de computer sau servicii de internet de a-și da sau nu în judecată concurenții în problemele litigioase.

13. Stiglitz (1998) se referă la poziția actorilor cel mai bine poziționați din comerț și agricultură. Ne putem întreba dacă acest lucru nu este cumva adevărat pentru bisericile și cultele consacrate, mai ales dacă avem de-a face cu bisericile de stat cu poziție oficială definită sau măcar permisă de stat. În ce privește costurile pierdute, clădirile bisericesti ale bisericilor consacrate sînt cu siguranță un obiect de controversă.

14. Urmate mai tîrziu îndeaproape de Monsma and Soper (1997).

15. Totuși, cazul Estoniei este complicat. La sfîrșitul anilor '90, Patriarhia Ecumenică a Constantinopolului a restabilit statutul autonom al Bisericii Ortodoxe Apostolice Estone, a cărei predecesoare funcționase în anii 1923-1940/1945. Statul eston i-a confirmat bisericii statutul oficial. Încercînd să rezolve conflictele, guvernul eston a acordat în 2002 un statut juridic privat parohiilor Bisericilor Ortodoxe Ruse ale Patriarhiei Moscovei de pe teritoriul Estoniei. Este de remarcat faptul că Biserica Apostolică Estonă are 20.000-30.000 de membri, în vreme ce numărul celor afiliați parohiilor Patriarhiei Moscovei este, aproximativ, de zece ori mai mare. Vezi

Papathomas & Palli 2002. De remarcat este și faptul că Estonia este împreună cu Olanda și Republica Cehă singura țară europeană unde doar un număr mic de cetățeni își recunosc apartenența la o comunitate religioasă. Este posibil ca în Estonia doar un sfert sau mai puțin de 400.000 de oameni să se identifice cu o astfel de comunitate, printre care cele două biserici ortodoxe împreună și Biserica Luterană Estonă sînt egale ca număr de membri.

16. Monsma și Soper (1997) se referă exact la alternativele „oficiale” și „neoficiale” în structurarea relațiilor stat-biserică. În ce privește considerațiile de față, o structurare „neoficială” va face o țară să tindă înspre o soluție contractuală sau, în funcție de caz, înspre o soluție liberală, însă una în care se înregistrează o diferențiere a statuturilor diferitelor culte.

17. Represiunea a fost prea puțin sistematică. Din contră, ea a constat din politici punctuale ale Suediei precum interzicerea accesului preoților ortodocși din Rusia pentru a îi înlocui pe preoții decedați sau plecați, aversiunea față de folosirea slavonei în slujbele ortodoxe, dispute cu privire la proprietăți și diferite presiuni ale statului sau ale societății civile în sensul convertirii la luteranism, vezi analiza recunoscută drept „moderată” a acestei probleme făcute de Laasonen (2005).

18. În Imperiul Rus, Polonia a deținut o poziție oficială asemănătoare, dar din 1863, cel mai târziu, autonomia Poloniei nu a mai fost aplicată în practică. Cel de-al treilea caz a fost Basarabia, a cărei nobilime a refuzat o ofertă de autonomie din partea Împăratului Rus în 1812.

19. Pentru aceste evoluții, vezi Loima 2004. Unul din factorii declanșatori ai disputei a fost, și încă mai este, folosirea finlandezei versus folosirea slavonei, care se poate auzi în slujbele ocazionale din BOF, mai ales în orașele mari. Folosirea slavonei a scăzut încet în BOF pînă cînd s-a ajuns la actuala situație în anii '70. În BOF majoritatea slujbelor au loc în finlandeză, deși există slujbe și în suedeză, greacă, română și slavonă, cel puțin. Mai există și problemele calendarului. Biserica Ortodoxă Rusă folosește calendarul iulian, în timp ce BOF este probabil, de la data *tomos*-ului din 1923, singura Biserică Ortodoxă din lume care respectă calendarul gregorian, inclusiv stabilirea datei Paștelui. Cele trei mănăstiri ortodoxe ale Finlandei respectă și ele calendarul gregorian spre deosebire, de exemplu, de cazul Greciei. Acolo, Biserica Ortodoxă respectă calendarul gregorian cu excepția stabilirii datei Paștelui, iar mănăstirile continuă să adere la calendarul iulian.

20. Ziarul *Helsingin Sanomat*, 23 ianuarie, 2000. – De remarcat că pînă recent, președintele finlandez numea atît episcopii BLF cît și ai BOF, și a continuat să îi numească pe episcopii acestora din urmă încă o vreme după ce nu-i mai numea pe cei ai BLF. În ce privește rămășițele administrării guvernamentale naționale anterioare ale celor două biserici de stat finlandeze, administrația centrală a BOF încă mai este plătită din bugetul guvernamental național, motiv pentru care Arhiepiscopul Mitropolit al BOF semnează un „contract de rezultate” anual cu Ministerul Educației, într-un mod asemănător cu ceea ce fac, de exemplu, rectorii Universității Finlandeze. Probabil aceste practici legate de BOF vor înceta în curînd, la fel cum s-a întîmplat cu echivalentele lor în ce privește BLF. Motivația retragerii lor mai încete în ce privește BOF se află în resursele insuficiente ale BOF și în capacitatea ei prea limitată de administrare pentru a-și asuma în curînd schimbările necesare.

21. *Ibid.*

22. Cele mai mari dintre acestea sînt alcătuite pe departe din penticostali, cu peste 50.000 de membri. Totuși, un număr mare de persoane ce participă *de facto* la Biserica Penticostală nu au renunțat la calitatea de membri ai BLF. Biserica Liberă a Finlandei are aproximativ 13.000 de membri. Biserica Catolică are o dieceză în Finlanda și circa 6.000 de membri. Mai sînt și circa 5.000 de adventiști. (Heino *et al.* 1997)

23. Cea mai mare din comunitățile respective este cea a Martorilor lui Iehova cu circa 17.000 de membri. Numărul estimat de musulmani este de circa 10.000, dar există doar în jur de

1.000 de membri înregistrați în comunitatea Musulmană Finlandeză. Trebuie menționat faptul că date asupra altor culte decât luteranismul sau ortodoxia provin de la sfârșitul anilor '90, Heino *et al.* 1997.

24. În conceperea secțiunilor 3.2-3.5 am recurs la următoarele surse: Ambrosius 1982 (reactualizat din diferite surse), Hakkarainen 1998, Hallamaa 1998, Heikkilä 1999, Heikkilä *et al.* 1996, Heino 1997, Heino *et al.* 1997, Houtsonen 1981 (reactualizat din diferite surse), John 1976, Karjomaa 1982 (reactualizat din diferite surse), Kirkinen 1982, Kirkinen *et al.* 1995, Koukkunen 1982, Laitila 1998, Mustonen 1980, Ortodoksinen kalenteri 1999, Ortodoksisen kirkon kanonit 1980, Parrukoski 1989 (reactualizate din diferite surse), Seppo 1999, Setälä 1966, and Tuohimäki 1998. Referința directă în text la acele surse este menținută la nivel minim.

25. Vezi nota de subsol de la începutul secțiunii 3.2 cu privire la referințele generale.

26. Aici mă refer la discuțiile de pe Internet. De remarcat că există multe orientări diferite ale Bisericilor Ortodoxe din Statele Unite, fie ele subordonate sau nu față de Patriarhatul Ecumenic al Constantinopolului. În Statele Unite există de asemenea Biserici Ortodoxe cu o doctrină diferită față de doctrina trinitariană a Bisericilor Ortodoxe tradiționale ale Europei.

27. Trăsături des întâlnite includ interzicerea măsurilor contraceptive, eforturi de a exercita control social pentru detectarea cazurilor de recurgere la aceste măsuri, interzicerea televizoarelor și eforturi de detectare a încălcărilor acestei prohibiții, interzicerea consumului de alcool, preferința căsătoriilor doar între credincioșii din cadrul aceluiasi curent religios și presiuni severe ale membrilor împotriva membrilor ce nu se supun acestor reguli. Totuși, din câte se pare, nu s-au făcut studii sistematice asupra acestor încălcări. Motivul cel mai probabil este dorința de a nu irita mișcările în cauză. Trebuie observat că mișcările sînt în mod ocazional foarte puternice ca forțe sociale, și ele sînt mult mai puternice în anumite regiuni ca să nu mai vorbim de anumite municipalități și cîteva din satele lor.

28. Vezi nota de subsol de la începutul secțiunii 3.2 cu privire la referințele generale.

29. Ca să fiu precis, cantorii nu fac parte din cler decât în cazurile cînd au fost hiroronisiți. Trebuie observat faptul că în BOF sînt de asemenea mulți cantori femei, care în mod categoric nu pot fi hirotonisite indiferent de educația lor și meritele lor spirituale.

30. Vezi nota de subsol de la începutul secțiunii 3.2 cu privire la referințele generale.

31. Vezi nota de subsol de la începutul secțiunii 3.2 cu privire la referințele generale.

32. Limba finlandeză aparține grupului de limbi fino-ugrice. Principala limbă ugrică este maghiara, care este la fel de diferită de finlandeză cum este engleza de cealaltă limbă indoeuropeană, greaca. Cea mai răspîndită limbă finică este finlandeza, care are în jur de 5 milioane de vorbitori la nivel global. Lingviștii au căzut de acord că limba kareliană, în prezent vorbită ca limbă maternă de numai cîteva zeci de mii de persoane aproape numai în Rusia, e o limbă distinctă de finlandeză. Trebuie să se facă distincția între limba kareliană, vorbită în cîteva dialecte ce pot fi destul de diferite, și așa-zisele dialecte kareliene ale limbii finlandeze propriu-zise, ai cărei vorbitori nativi nu au probleme în înțelegerea acestor dialecte spre deosebire de limba kareliană. Mulți dintre refugiații ortodocși către ceea ce rămăsese din Finlanda în anumite momente ale secolului trecut vorbeau dialectele kareliene ale finlandezei, iar nu dialecte ale limbii kareliene, deși mulți stăpîneau și dialectele pe cale de dispariție ale limbii kareliene propriu-zise, iar pentru unii din ei un dialect al karelienei era chiar limba maternă. (Kirkinen *et al.* 1995.)

33. Estonia și Republica Cehă, celelalte două țări europene unde numai o minoritate a populației declară o apartenență religioasă, sînt cazuri diferite. În ambele țări, 45 de ani de regim sovietic sau socialist forțat au jucat un rol major în distanțarea majorității populației față de religie.

34. Vezi de exemplu, Norris & Inglehart (2004), ce expun de asemenea o analiză interesantă a unor tipuri de probleme asemănătoare în țările Europei Centrale și de Est.

35. El este din 1977 Arhiepiscopul Ortodox al Finlandei.

Traducere de Cătălin Ardelean

*

Pertti AHONEN, profesor de Administrație Publică la Universitatea din Tampere, Finlanda, expert în țările în curs de dezvoltare și în țările aflate în tranziție, precum și în probleme ale Uniunii Europene, autor a peste 200 de studii, între care volumele *Eduskunta, informaatio, hallinto* (Parlament, informație, administrație publică) (1980), *Hallinnon arvioinnin lähestymistapoja* (Teoriile administrative ca teorii ale politicilor și managementului) (1989), co-autor al *Metamorphosis of the Administrative Welfare State* (1997), editor și autor al capitolului introductiv al volumului *Tracing the Semiotic Boundaries of Politics* (1993).

Pertti Ahonen, *A Minority State Church in a Liberal Democracy: A Case in the East-West Interface of Finland*, versiune revizuită și actualizată a studiului prezentat la cea de a 28-a sesiune comună a atelierelor *European Consortium for Political Research*, Copenhaga, 14-19 aprilie, 2000, atelierul 22, „Biserica și Statul în Europa”; studiul este publicat cu permisiunea autorului.

În administrația publică locală „modelul Ceaușescu funcționează și la ora actuală”

INTERVIU CU GÁBOR KOLUMBÁN

– În alegerile de anul trecut și în perioada care le-a urmat au început să devină mai vizibile regiunile. Chiar în interiorul PSD-ului a apărut acel grup de la Cluj cu o voce distinctă și cu o intenție reformatoare – atîta cît poate fi într-un partid de acest fel. Credeți că ar fi posibil ca în România un partid de anvergură națională să se muleze pe un fel de decupaj teritorial, așa cum în țări în care există partide regionale, și cele de anvergură națională elaborează platforme diferențiate, în funcție de regiuni?

Eu cred că una dintre problemele cu care se confruntă România este criza de conducere care se trage încă din perioada de dinainte de anii '80, cînd, practic, din considerente economice, chiar sub regimul lui Ceaușescu, România a început să se deschidă către lume. Prima deschidere a avut loc în anii '60. După aceea a urmat o închidere care în anii '80 nu s-a mai putut menține, ducînd în final la o semideschidere a țării. Sînt două mari procese care au contribuit la acest lucru. Primul este cel provenind din sfera comunicațiilor: prin dezvoltarea televiziunii prin satelit, a internetului, a telefoniei mobile, practic, oricine, oriunde în lume, poate fi conectat la orice rețea, oriunde ar fi celălalt nod. Al doilea proces este de natură economică, existînd această tendință de unificare a piețelor și de creare de actori economici mari, de firme multinaționale care concentrează piețe, capital, resurse, în competiția pe care o duc la nivel global. Aceste două tendințe nu sînt independente una de cealaltă și nici lipsite de impact asupra dezvoltării societăților. Un astfel de impact îl sesizăm noi: creșterea diversității în orice societate care este deschisă acestor fluxuri de informații și de resurse.

România se confruntă acum cu o situație contradictorie, în care țara și societatea românească au un trend de dezvoltare mai avansat decît acela din sfera politică și din sistemul politico-administrativ. Structurile noastre statale și

instituțiile noastre sînt foarte mult rămase în urmă față de nivelul la care se află societatea românească. (Făcînd o comparație, diferența dintre un român care trăiește în România și un englez care trăiește în Anglia nu este atît de mare pe cît este diferența dintre o structură politico-administrativă engleză și una românească.) Noi am devenit o societate mult mai dinamică, dar care nu are un sistem de conducere adecvat vieții noastre dinamice. Aceasta este teza mea fundamentală.

Orice încercare de a crea un cadru și un sistem instituțional mai adecvate pentru această societate diversificată, care este din ce în ce mai complexă, este binevenită. Va veni momentul în care cetățenii vor fi foarte nemulțumiți de structurile de care dispun. Chiar și acum sînt nemulțumiți, însă va veni momentul cînd generația născută după '90 nu va recunoaște legitimitatea unui proces de dinaintea nașterii sale și va pune întrebarea: de ce trebuie ca eu să tolerez această ineficiență, această lipsă de răspundere, toată această corupție ș.a.m.d.? Pentru că, umblînd prin lume, va vedea alte sisteme, care sînt mai aproape de cetățean, sînt mai eficiente, mai economicoase și nu lezează demnitatea cetățeanului în fiecare zi. Aceasta este problema fundamentală.

Eu cred că pot exista în momentul de față două abordări diferite ale problemei. Prima abordare este ca, de vreme ce am moștenit o anumită structură teritorială, să facem structura partidelor și a instituțiilor conformă cu această moștenire. Aceasta a fost soluția lansată de Iliescu. În '90, în februarie, dezbaterea privind abolirea sentinței de condamnare la moarte a stîmuit proteste, în București. Se strînsese lume în fața clădirii Guvernului, cerînd să se reinstaureze pentru teroriști sentința de condamnare la moarte. Atunci, eu am fost cooptat ca membru în Consiliul Național al FSN. A fost singura și ultima dată cînd am fost invitat acolo. Am stat vizavi de domnul Iliescu la masă, eram o sută și ceva de oameni, și domnul Tőkés László era membru, era și Doina Cornea, ... era o întrunire pentru pregătirea alegerilor. Atunci eu i-am zis domnului Iliescu: „Domnule președinte, structura teritorială actuală a României nu este cea adecvată. Există tot felul de cereri din partea unor județe desființate, există localități care cred că nu au nimic de-a face cu centrul de comună căruia îi sînt arondate. Prima dată ar trebui să facem o reformă a administrației teritoriale.”

– Chiar înaintea Proclamației de la Timișoara...

Am undeva casetele înregistrate ale convorbirii – țin minte că toată lumea era foarte șocată că eu, cînd a început ședința, am pus un mic reportofon pe masă. Au venit cei de la SPP și au întrebat ce-i cu el. Eu l-am întrebat pe Iliescu dacă pot să-l folosesc. Sigur, sigur, e democrație, e libertate – mi-a răspuns. Așa că am două casete înregistrate care cred că sînt deja de valoare istorică, cu domnul Iliescu ținînd o întreagă prelegere despre cum nu avem timp să facem o asemenea reformă,

despre faptul că sistemul este bun așa cum este și că, oricum, nu este important. Atunci trebuia să elaborăm Legea electorală și Constituția. E clar că nici măcar ideea revizuirii hărții administrativ-teritoriale a României nu era agreată de Iliescu. Fiind mult timp secretar de partid în diferite județe, el era obișnuit cu acest sistem de gestionare a țării. Structura de partid de dinainte de '89 era perfect optimizată pe structura de județe. Președintele Consiliul Județean, cum ar fi în terminologia actuală, era prim-secretarul Comitetului Județean de Partid și era atotputernic. Era mai mult decât este prefectul la ora actuală.

Făcînd o paranteză aici, se vede, de fiecare dată, cu ocazia alegerilor, că renaște un model de prefect care nu este altceva decât modelul primului secretar de județ. Partidele nu sunt capabile în momentul de față să iasă din acest clișeu politic. Acesta este unul dintre modele, pe care eu îl numesc modelul lui Ceaușescu, care funcționează și la ora actuală. „Marele maestru” a clădit administrația teritorială conform propriilor interese, și așa a rămas. Toate procesele cu dezvoltarea capitalelor de județ au continuat, iar efectele acestora dăinuiesc și acum.

Cealaltă abordare ar fi să sondăm nivelele mai adînci ale societății și să încercăm să depistăm o structurare mai profundă a societății decât cea administrativ-teritorială. O abordare posibilă ar fi să folosim regiunile culturale ale profesorului Dumitru Sandu, dar există și alte posibilități care nu sînt chiar atît de științifice, ci țin de intuiție și de conducerea locală. Să ținem cont de (a)filiațiile, de loialitățile, de legăturile mici, cu alte cuvinte, ideea lansată de Ovidiu Pecican, de a ne folosi de familii și de vecinătăți. Este o idee foarte valoroasă. Eu cred că oamenii, în viața de zi cu zi, au o rețea socială foarte bine structurată și că orice inițiativă politică ar trebui să țină cont de această rețea socială deja existentă. Tocmai de aceea, trebuie să cunoști această realitate, nu să stai undeva la birou și să citești presa care scrie despre tine (cam la atît se reduce acum capacitatea de înțelegere a societății românești de către sfera politică). Ar fi o completă refacere a sferei politice dacă am urma acest principiu. Ca fost politician activ – și orice cetățean ar trebui să fie un politician –, aceasta e filozofia mea de conducere participativă a unei societăți. Mie nu îmi place prima paradigmă. Eu nu vreau să trăiesc în sfera politică a lui Ceaușescu. Mi-ar plăcea a doua paradigmă: să încerc să creez un sistem politic care să fie mai apt pentru conducerea unei societăți care este dinamică, este în plină dezvoltare; și nu să violiez tot timpul societatea prin sistemul politic și voința politică, ci să servesc mai mult dezvoltarea societății, iar sistemul politic să fie un ajutor, un sprijin pentru procesele de dezvoltare care oricum au loc, unele mai libere, altele mai îngădite de către sfera politică.

Dacă ne îmbarcăm în această a doua paradigmă, atunci e evident că o structură politică, un partid care se construiește pe cu totul alte principii decât partidele actuale, ar fi o probă, o încercare de veridicitate, de verificare a acestei prezumții. Dacă un astfel de partid s-ar construi și ar intra în competiție politică, și dacă este

adevărat ceea ce spun, ar trebui să câștige. E clar că fără voință politică nu se poate schimba structura administrativ-teritorială, nu se poate face un altfel de stat. Ori prin revoluții, ori prin mecanisme democratice. Revoluțiile nu mai sînt la modă, nu cred că România ar mai putea suporta o altă revoluție. Însuși conceptul de revoluție a fost pervertit și golit de credibilitate. „Revoluția furată” este un concept foarte cuprinzător pentru acest proces. Rămîne democrația. Încă nu s-a furat democrația în România. Multe alte lucruri s-au furat, dar încă democrația încă nu, pentru că ea nu a existat încă în adevăratul ei sens. Nu poți fura ceva ce nu există.

Cred însă că acest al doilea model ar fi demn de încercat. Totul depinde de sprijinul uman, de resursele de creativitate, de inovație și, nu în ultimul rînd, de o astfel de viziune politică.

– La ultimele alegeri, în zona Banatului, PNȚ-ul a reușit să culeagă în jur de 20% din voturi. Voturile acelea nu se regăsesc niciunde în Parlament, au rămas fără nici un fel de reprezentare, chiar dacă constituie un număr destul de însemnat. Cum am putea ieși din acest cerc vicios, în care partidele mari nu au capacitatea de a se transforma pe ele însele și de a transforma, mai apoi, realitatea din jurul lor, iar altele care, poate, ar vrea să valorifice potențialul local, regional, cum a fost și AP-ul (care inclusese în platforma sa conceptul de subsidiaritate și care a preluat pe listele sale candidați UCM, formațiune politică ce, în condițiile legislative actuale, nici măcar nu a putut căpăta statut legal), nu pot să intre în competiție?

Trebuie să înțelegem că există două tendințe care sînt destul de greu de împăcat. Prima tendință se datorează faptului că toate țările est-europene intră în Uniunea Europeană, ceea ce face ca să se formeze partide mari care se afiliază marilor coaliții de partide din Europa. Aceste partide sînt construite pe ideologii politice și respectă în general tradiția europeană: creștin-democrația, social-democrația, liberalismul, însă aceste concepte ideologice nu prea au rădăcini istorice în Europa de Est. Liberalismul din Statele Unite sau din Anglia înseamnă cu totul altceva decît liberalismul dintr-o zonă, îmi vine să-i spun premodernă, ca a noastră, în care modernizarea încă nu s-a terminat. Desigur, de la nivelul european vine sprijin politic și economic, și printr-o astfel de coagulare se pot ataca subiecte mari, cu impact la nivel european. Este, de aceea, o sfidare clară pentru orice partid din Europa de Est să se muleze pe structurile de partid europene. Însă aceasta este o tendință care se întoarce împotriva regionalizării sau a comportamentului regional al partidelor.

Pe de altă parte, realitatea este că, în general, oamenii nu prea își acordă voturile pe baze ideologice și că, peste tot în lume, marile partide sînt nevoite să prezinte diverse mesaje trans-ideologice, uneori din ideologia partidului adversar. Se poate lesne observa în momentul de față o diluare a ideologiei marcante, aceasta

fiind una din problemele cu care se confruntă partidele mari. Oamenii vor soluții la probleme simple, de zi cu zi, vor o viață mai demnă, mai sigură. Pentru acoperirea acestei nevoi, partidele mici, care au susținere în zona locală și au această rețea de vecinătăți cu foarte mulți adepți înrolați, pot să aducă o schimbare importantă.

La noi există tendința partidelor mari, parlamentare, care să se afilieze la partidele din Uniunea Europeană și, din câte am observat evoluțiile din Ungaria, Polonia, Cehia după integrare, acest lucru se și întâmplă. Adevărul e că partidele își pierd mesajele importante pentru oameni și încep să intre în corul mare pentru că aceasta le dă un sentiment de succes liderilor, cărora le place să meargă la Bruxelles, să călătorească, și pentru care devine din ce în ce mai enervant și mai plictisitor să facă față întrunirilor cu cetățenii. Nu mai vezi un senator la biroul senatorial decât o dată sau de două ori pe an. Nu au timp. Sînt oriunde în lume, numai acasă nu. Se creează astfel un vid, un vacuum local în sfera democrației.

Acest vid local se poate umple de către societatea civilă. Primul pas pentru o astfel de structurare nouă de guvernare ar fi ca în legislația privind alegerile locale să apară din nou posibilitatea ca organizațiile neguvernamentale să participe la acestea cu candidați proprii. Acest lucru era posibil pînă nu demult, dar din cauza scandalului din UDMR, tocmai acest lucru a fost extirpat din legea noastră. Nu are nimeni de ce să se teamă de syndicate sau de ONG-uri că participă la alegeri, pentru că ONG-urile existente la ora actuală pot să-și găsească un sprijin în comunitățile locale și, într-adevăr, există toate probabilitățile să prezinte oameni mai credibili drept candidați. Ideea ar fi să umplem acest vid de putere – eu aș folosi mai degrabă conceptul de „vid de conducere locală” – cu oameni noi, care nu provin din sfera de partid, oameni independenți sau care sînt înrolați în societatea civilă, oameni activi care au credibilitate în comunitățile locale și care au arătat ce au fost în stare să facă vreme de 15 ani. Dacă s-ar întâmpla acest lucru, după aceea cu acești oameni s-ar putea iniția o nouă discuție despre o reorganizare a sferei politice.

Aș gândi această strategie în două etape. Prima etapă ar fi să rezolvăm vidul de democrație la nivel local, după care să urmeze o reorganizare a partidelor pe baza acestui șoc local. Dacă la alegerile locale s-ar adeveri că partidele mari din parlament au pierdut locurile din consiliile locale, atunci ele ar fi silite să se trezească la realitate și, astfel, ar realiza că cetățenii vor cu totul altceva decât lucrurile care figurează în agenda politicianilor. Pentru aceasta ar trebui însă să existe o coordonare puternică între organizațiile societății civile. Ar trebui să abandonăm acest rol de *watch-dog*, să stăm și să așteptăm să fim fentați de fiecare dată de politicieni. Înainte de alegeri purtăm discuții, ei ne promet, noi spunem da, vă dăm sprijinul, după care nu se întâmplă nimic. Eu cred că o atitudine civică la nivel local înseamnă să iei responsabilitatea în mînă și să încerci să rezolvi problemele comunității, din domeniul tău de expertiză.

Evident, această problemă ne conduce la întrebarea unde este și unde nu este societate civilă în România? Probabil sînt zone unde societatea civilă este mai

puternică, zonele urbane, respectiv zona Transilvaniei, și sînt zone unde societatea civilă este mai puțin organizată și mai puțin activă. Acea hartă de distribuție regională a voturilor ar putea să fie și mai puternic conturată în urma răspunsului dat la întrebarea de mai sus. Bănuiesc că ar împinge puțin partidele politice să fie mai active în zonele unde societatea civilă este mai slabă.

Știu că este foarte radical ceea ce spun, pentru că asta înseamnă că societatea civilă care, prin definiție, este non-politică, să intre în jocul politic. Nu știu dacă liderii societății civile ar fi dispuși să facă acest lucru. Această dilemă a fost tot timpul prezentă în istoria politică a României de după '89, dacă ar fi să ne gîndim doar la Alianța Civică și Partidul Alianței Civice. Modelele acestea nu au funcționat. Cînd societatea civilă emană din ea, însăși o structură politică, aceea ori devine la fel cum sînt celelalte, ori moare. Ar trebui să ne gîndim cumva să avem o guvernare locală civică. Și atunci nu ar mai fi nevoie de acea „emanație”. Numai după ce la nivel local se întîmplă umplerea acestui vid democratic și pot să emit mesaje și să rezolv probleme locale, numai după aceea se poate discuta despre o restructurare a sferei politice și a statului român.

Există un element comun în ambele modele pe care le-am luat în discuție: comunitatea locală. Și în varianta regională, și în varianta centralistă, comunitatea locală există. Autonomia locală se bucură de consens la ora actuală, nimeni nu tăgăduiește dreptul la autonomie locală. Ar trebui să umplem prima dată cu substanță această autonomie locală și după aceea să construim, de jos în sus, structurile regionale adecvate. Eu nu cred că în România se poate construi o structură regională prin regionalizare, pentru că avem un stat foarte slab, care nu poate să-și impună structurile în teritoriu, și avem o societate care s-a obișnuit să supraviețuiască prin trăirea unor libertăți care ies din sfera publică și din cea politică. Întrucît sistemul partidului comunist era insuportabil, românii s-au obținuit să-și trăiască existența în alte sfere – și nu s-au dezbărat încă de această obișnuință. La noi nu există o astfel de atitudine: sînt nemulțumit de partide și atunci mă apuc să fac ceva să le schimb sau să pun altceva în locul lor. Nu, dacă sînt profund nemulțumit de partide, atunci îmi fac o viață în care nu sînt partide: mă dedic în totalitate familiei sau vieții religioase, mă retrag la munte, mă duc la țară. Se pare că avem o strategie de evitare a conflictelor politice. Nu sîntem înclinați spre competiție și spre cooperare. Trebuie să ținem cont de aceste tendințe.

Eu văd foarte pragmatic lucrurile. Prima bătălie: trebuie să reintroducem participarea societății civile la alegerile locale. A doua bătălie: trebuie să participăm la alegerile locale, să vedem cît am cîștigat, iar după aceea să avem o coordonare în sfera civilă și să discutăm cu sfera politică pentru alegerile generale. Dacă ar exista o putere locală în mîinile sferei civile, atunci am putea să negociem o restructurare teritorial-administrativă a țării și eventuale modificări ale Constituției în direcția regionalismului. După aceea, vom vedea dacă partidele vor fi cooperante

în această direcție sau va trebui să înființăm un nou partid care să intre în competiție cu ele. Asta este viziunea mea.

– Considerați că deficitul de conducere de care pomenești s-a înregistrat și în Occident și că partidele regionale și regionaliste din Occident sînt un răspuns la un asemenea deficit?

Da, în măsura în care procesul de integrare europeană transferă tot mai multe competențe Bruxelles-ului, oamenii simțind că deciziile nu se mai iau aproape de ei. Problemele de guvernare locală și de autonomie, de regulă, sînt importante și atrag oamenii să participe. Societatea civilă e foarte activă în Occident și are peste tot posibilitatea să participe la alegerile locale. Alegerile locale au în Occident cu totul alt regim decît alegerile naționale: se organizează în alte etape, în alți ani, există sisteme diferite; n-are nimic de-a face parlamentul cu consiliul local. Acesta este un lucru important, pe care ar trebui să îl avem în vedere.

A doua problemă a partidelor regionale este că poți să ai un partid activ regional, dar dacă nu ai o structură regională, impactul lui are toate șansele să fie unul minim. Menirea unui partid regional este să afirme interesele regiunii pentru care el s-a format. Dacă înființezi un partid transilvănean, atunci ar trebui să existe Transilvania ca structură mentală de comunitate și oamenii să realizeze că noi trebuie să trimitem niște băieți zdraveni la București ca să ne reprezinte pe noi, transilvănenii. Însă evoluția politică din România a reușit să separe deja aceste zone, au urmat clivaje ideologice și, prin aceasta, a ținut în frîu dezvoltarea unei conștiințe regionale. La ora actuală toți cei care trăim în Transilvania avem deja o identitate liberală, o identitate PSD, sîntem transilvăneni social-democrați sau liberali. Nu mai este atît de ușor să aduci laolaltă toate aceste ideologii separate care sînt deja în competiție și pentru care există deja resurse alocate și poziții cîștigate în economie, politică, administrație. Este mai ușor să ai partide regionale, acolo unde există regiuni. Este foarte dificil să ai un partid regional fără să ai regiuni, pentru că atunci se ivește o problemă de identificare: eu vin să lupt pentru ceva care o să apară dacă eu cîștig. Este o buclă dificilă. Din punct de vedere politic, alegătorul o să spună că ceva nu e credibil, că oamenii aceștia apără un regat care nu există. Din acest motiv spun că trebuie început de la nivelul local. Administrația publică locală există. Ea va exista și în viitor, indiferent dacă vor fi regiuni sau dacă vor fi sau nu state federale. Este o poziție legitimă ca tu să vii și să spui unui oraș sau unui sat: vreau să fac cutare lucru și cutare lucru, votați-mă. După ce am acces în puterea locală pot să spun: structura județeană nu mi-a dat bani, nu mă sprijină, condiționează resursele de la centru de comportamentul meu politic. Se pot ataca anumite lucruri despre care nu se vorbește în momentul de față, cum ar fi faptul că sînt alocați bani pentru asfaltarea unei străzi, dar sînt

aduși prin firma care va face asfaltarea respectivă. Primarii deja știu cu cine trebuie să stea de vorbă la Brașov sau la București ca să obțină fondurile. Dacă nu cîștigă licitația firma respectivă, banii nu vin. Sînt niște lucruri care țin de corupție, nu de funcționarea sistemului actual, și care trebuie demascate. Asta se poate face doar dintr-o poziție legitimă, de niște oameni care sînt profesioniști, care nu își fac neapărat o problemă de existență din politică și care pot spune: „Acesta e mandatul meu, m-am angajat să duc la capăt cutare lucru și, după ce reușesc, pot să mă duc înapoi, am un loc de muncă, am o profesie, am un salariu.” Ar trebui găsită acea tranziție în care politicienii sau conducătorii (vorbeam despre vidul de conducere) să nu fie așa de coruptibili. La noi, problema este că, dacă un politician nu mai este senator, parlamentar, secretar de stat, primar ș.a.m.d., atunci crede că nu mai e nimic, că nu mai poate să meargă înapoi la catedră sau înapoi la o firmă. Singurul loc de unde poate să scoată bani și unde poate să își conceapă existența este sfera politică. Lucrul acesta pervertește. Este clar că e calea cea mai scurtă spre corupție.

Societatea civilă (unde oamenii s-au obișnuit cu problemele financiare, s-au obișnuit cu transparența) ar putea genera oameni incoruptibili, care nu fac compromisuri pentru poziții și pentru bani, oameni care sînt în stare să colaboreze și care au soluții bazate pe proiecte și programe concrete. Sfera civilă a învățat această lecție în 15 ani.

– Ni se servește regulat de către clasa politică falsul argument că nu ne putem regionaliza din cauză că avem deja regiunile de dezvoltare și că, în momentul în care ne-am propune să facem un alt tip de regionalizare, ne-am tăia singuri conducta de bani care ne vin de la Bruxelles, că, oricum, ne-a rămas puțin timp pînă la aderarea la Uniunea Europeană și nu se poate pune problema, prioritățile sînt cu totul altele, iar după aderare e puțin probabil ca Bruxelles-ul să accepie o asemenea restructurare. Iarăși nu avem timp, cum spunea Iliescu, atunci, în '90 nu aveam timp, în cei 15 ani care au trecut de atunci nu am avut timp, niciodată nu avem timp pentru lucrurile cu adevărat importante.

Chiar și drumul cel mai lung începe cu primul pas. Faptul că nu avem timp să facem primul pas este extrem de greu de acceptat și este de acum limpede că nu am vrut să facem primul pas. Răspunsul la această întrebare vine din partea Delegației Uniunii Europene la București și a fost rostit de Jonathan Scheele în urmă cu aproximativ un an, cu ocazia vizitei în județele Covasna și Harghita, cînd președintele Consiliului Județean Covasna i-a explicat că vrea să refacă harta regiunilor și să facă regiuni de dezvoltare în Secuime. Jonathan Scheele a răspuns că structura actuală este cuprinsă deja în documentele de aderare a României și că orice modificare a acestor capitole ar împiedica sau ar prelungi procesul de integrare. Subliniez, nu a spus că orice modificare a structurilor regionale, ci a capitolului. Acum, din moment ce tratatul

de aderare este deja semnat, e încă și mai dificil să se modifice aceste lucruri. Aceasta este, însă, o abordare birocratică, clar că Uniunea Europeană care are un proces de planificare a bugetului pe 7 ani, proces care începe cu ani înaintea perioadei de bugetare propriu-zise, funcționează potrivit unei multitudini de mecanisme care trebuie coordonate și că este dificil, ca atare, pentru România să modifice un capitol al dezvoltării regionale. Totuși, nu este un inconvenient sau o piedică de principiu, ci, pur și simplu, comoditate birocratică. Este mai dificil pentru birocrații de la Bruxelles să facă ajustări din mers la aceste procese de planificare bugetară.

Dacă ar exista o voință politică reală în România, atunci această voință politică ar fi acceptată și la Bruxelles, mai ales că cifrele care indică gradul de absorbție a fondurilor de preaderare sînt dezastruoase. La Sapard nu am depășit 40% și Sapard-ul este o picătură de apă pe lângă sumele care trebuie să vină prin fondurile structurale. În primul an de la aderare, România va deveni în principal un contributor la Uniunea Europeană. O situație de felul în care îi iei cerșetorului de pe stradă banii ca să contribui la parcare mașinilor sau ceva de genul acesta. Tot așa a pățit și Ungaria, a dat mai mult decît a primit, pentru că nu avea structurile necesare.

În momentul de față, cele opt regiuni de dezvoltare din România nu pot fi socotite regiuni cu adevărat, ele neavînd personalitate juridică; nu există regiuni, ci numai aceste agenții de dezvoltare și o structură ierarhică legată de Ministerul Integrării Europene, ce poate fi schimbată de la o zi la alta. Problema este fals prezentată. La noi, problema nu este că avem o structură regională, dar nu sîntem mulțumiți de ea și vrem să facem alta, mai adecvată. Problema este că nu avem o structură regională propriu-zisă, ci niște agenții regionale care nu sînt altceva decît niște birouri, așa cum sînt birourile Ministerului Comunicațiilor sau ale oricărui alt minister. Sînt zece oameni în niște birouri și mișcă ceva bani. La asta se reduce totul. Nu există o comunitate, nici un fel de legături, nu au loc alegeri. E o falsă problemă.

Problema trebuie pusă altfel: vrem să avem structuri regionale în România? Și dacă da – și se pare că da, din moment ce s-a încercat să se facă această structurare –, atunci s-o facem cu adevărat și s-o facem respectînd dorințele cetățenilor. Întrebăm oamenii, organizăm referendumuri privind localitățile, de ce regiune anume vor să aparțină, fără granițe, și, de asemenea, întrebăm cetățenii dacă vor, de pildă, să facă parte din regiunea Transilvania sau din regiunea Țării Secuilor? Și așa se naște harta. Ea nu trebuie făcută pe masa de lucru, pentru că oamenii știu unde aparțin și unde vor să le fie soluționate problemele. Ar fi un proces extrem de interesant și foarte dinamic, pentru că ar mobiliza comunitățile locale. Evident că ar porni o întreagă luptă de lobby și implicare, un șir de promisiuni din partea orașelor către sate ș.a.m.d. Asta ar trebui să fie. E foarte simplu, extrem de simplu, dar politicienii nu vor să elibereze această energie, să îi lase pe cetățenii înșiși să spună cum vor să fie organizată țara.

Interviu realizat de Doina Baci

*

Gábor KOLUMBÁN (n.1959), lector universitar la Universitatea Sapientia, Facultatea de Științe Economice și Umane, doctorand la Universitatea din Pécs (Ungaria) în domeniul economiei și politicilor regionale. Până în anul 2000 activ în politică: președintele Consiliului Județean Harghita în perioada 1996-2000 și membru în Delegația României la Consiliul Europei în perioada 1997-2000 (Camera Puterilor Locale și Regionale, în cadrul căreia a deținut funcția de președinte al Comisiei de lucru pentru regionalism, federalism și minorități).

Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est

MICHAEL SHAFIR

Polirom, 2002, 160 p.

„Cartea lui Shafir nu va trece neobservată. Sînt atinse cîteva subiecte extrem de sensibile: sînt pomenite personalități din spațiul public românesc, istorici, scriitori, politicieni, jurnaliști, profesori. Citarea lor va stîrni cele mai multe controverse“ prevestea, în prefață, Stelian Tănase. Dar cum cartea a fost prea bine scrisă, extrem de sistematizată și suficient argumentată nu a iscat vîlva, cei vizați neavînd cum să combată pe „unul dintre cercetătorii cei mai informați“ (p. 9), fapt observat și de Marco Maximilian Katz (director al Centrului de Monitorizare și Combateră a Antisemitismului): „Presupun că una din cauzele acestei ignorări trebuie căutată în faptul că (...) Shafir exemplifică cu nume și date. Mulți din cei care s-au recunoscut, sau ar fi trebuit să se recunoască (...) au preferat să ignore volumul.“

Cartea domnului Shafir ar trebui însă readusă în actualitate și forțată să fie observată. Și asta pentru că proiectul Legii privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob înregistrat la Senat pe 28 martie 2002 a reușit abia în 6 mai 2005 să fie adoptat de acest for (cu 99 de voturi pentru), după trei ani de certuri. Urmează însă ca drumul anevoios să continue în Camera Deputaților.

Negarea Holocaustului în țările postcomuniste este de diverse tipuri surprinse de autor gradal, în primele patru capitole. Primul capitol al volumului, „Moștenirea «uitării statale organizate»“, demonstrează cum istoriografia sovietică s-a străduit să naționalizeze și în același timp să internaționalizeze Holocaustul. Efectele acestei „uitări“ organizate se perpetuează, iar această „moștenire“ nu-i afectează doar pe cei care s-au identificat cu valorile regimurilor comuniste.

Negarea integrală, preluată după „modelul occidental”, este cel mai ușor de identificat și are reprezentanți în toate țările Central și Est Europene atât printre politicieni cât și printre jurnaliști, scriitori și chiar profesori universitari. Adepții negării integrale susțin că: lagărele nu au existat, cyclon z este un insecticid, nu era posibilă fizic uciderea atîtor evrei, evreii au emigrat în fapt în SUA, evreii au murit din cauza bombardamentelor engleze și americane etc.

Mai periculoasă este însă negarea defectivă: „negarea defectivă nu neagă Holocaustul ca atare, ci transferă culpabilitatea asupra membrilor altor națiuni a căror pondere ar fi ne semnificativă” (p. 49). Negarea defectivă cunoaște trei forme: vina aparține în totalitate germanilor (negaționiști care recunosc existența Holocaustului dar consideră că singurii vinovați sînt nemții), vina aparține evreilor și vina aparține „perifericilor”: „O formă mai versatilă a negaționismului deflector admite participarea unor membri din propria națiune la crimă, considerînd-o însă a fi fost un fenomen periferic, o aberație absolut marginală în istoria unei relații, altfel, imaculată cu evreii.” (p. 66) Ca ilustrare a acestui tip de negaționism, Shafir aduce în memoria cititorilor discursul lui Ion Iliescu, care arată că pogrom nu este un cuvînt românesc, iar vinovați pentru eventuala participare la Holocaust sînt exclusiv gardiștii. Deflectarea vinovăției asupra evreilor cunoaște cinci tipuri de explicații: argumentul deicidului, enciclopedia teoriilor conspirative (Hitler, marioneta sioniștilor care doreau legitimarea unui stat), legitima apărare, explicațiile reactive și evreii ca autori ai Holocaustului.

Cea de-a patra formă de negare este cea selectivă, tratată în capitolul al IV-lea: „negaționismul selectiv este un hibrid (...) între negarea integrală și negaționismul deflector. El neagă integral Holocaustul – dar negația este aplicată numai cazului specific al propriei țări. Cu alte cuvinte, negaționismul selectiv acceptă existența Holocaustului în alte locuri, dar neagă orice participare a membrilor propriei națiuni la implementarea acestuia” (p. 89). Acest tip de negaționism este caracteristic în special României.

Capitolul al V-lea tratează un alt tip de distorsionare intenționată a istoriei și anume „Triviliizarea prin comparație a Holocaustului.” Acest tip de trivializare se realizează „fie prin recurgerea la «umanizarea» istoriei locale în comparație cu atrocitățile comise de naziști, fie prin compararea Holocaustului cu suferințele în masă la care au fost supuse largi pături ale unei populații – sau omenirea în general – de-a lungul istoriei” (p. 107)

Dincolo de rigoarea omului de știință („lucrarea de față este concepută de un politolog și scrisă în jargonul disciplinei” p. 18), de claritatea sistematizării (cartea poate fi utilizată cu succes ca un manual) cartea domnului Shafir este exemplul cel mai bun pentru memoria democrată². Scrisă datorită unor oameni care dovedesc că „este posibil”³, cartea ar trebui să fie bibliografie obligatorie pentru cei care încă ne amintesc că uneori este și „imposibil”. □

Laura Ardelean

Note:

1. Interviu publicat în Divers, nr. 1(147)/2004, http://www.divers.ro/cgi-bin/buletin_ro.py?id=147

2. „O memorie democrată nu trebuie nici să se înșele asupra doliului (...) nici să se lase copleșită de căutări identitare (trecutul traumatizant acordă sens viitorului meu), nici să se preteze la intrigi politice. Ea trebuie să cunoască și să înțeleagă tragedia tuturor celorlalți” – p. 132

3. „Proiectul acestui volum s-a născut, probabil la Tîrgu-Mureș (...) Le sînt deci îndatorat Smarandei și lui Elek, dar le sînt îndatorat mai presus de toate pentru că ei demonstrează ceas de ceas că este totuși posibil!”, p. 17

altera 28

Contents

Editorial

3

ETHNICAL AND REGIONAL PARTIES IN EUROPE

Peter Lynch

The Policy Impact of Regionalist Parties

5

The study identifies regionalist policy impact in the areas of agenda setting, institutional and noninstitutional autonomy and in other policy areas unrelated to autonomy policy. Regionalists have had impact in opposition, in regional government and also in alliance with central government. Policy impact has been especially important when a regionalist party is in regional government. In particular, the existence of regionalists in regional government facilitates a rare linkage between the two sets of literature on regionalist parties and regional governments. However, any simple causal connection between regionalist parties and regional government is difficult to sustain because of the variable success of regionalists and the role of "top-down" factors in generating regional governments. The progressive regionalization of European states in the post-war period has created opportunities for regionalist mobilization and policy impact on a continuing basis. Whilst the policy impact of the PNV or CiU in regional government is possible to establish at present, there is the additional likelihood of future policy impact by nationalist administrations in regional government in Scotland and Wales at some future point in time. Policy impact is not something simply to be measured historically, but a continuing development as witnessed by the relatively recent growth of regionalist parties such as the Lega Nord and Bloque Nacionalista Galego.

Frans Schrijver

Regionalism after Regionalisation: Regional Identities, Political Space and Political Mobilisation in Galicia, Brittany and Wales

20

Many States have introduced regional layers of government, often as a response to demands for autonomy made by nationalist or regionalist move-

ments. Although regional autonomy is often presented as a way to accommodate ethnoterritorial conflict, and both regionalism and regionalisation have been important research themes over the past decades, empirical research on the effects of those decisions is sparse. This paper analyses the aspects of regional autonomy that affect regionalist politics through a comparison of three regions in European States where relatively recently regional autonomy was introduced: Galicia, Brittany and Wales. The states they are part of, Spain, France and the United Kingdom, introduced regionalisation in different ways: in degrees of regional autonomy, asymmetry between regions, and consideration of historical and cultural territories. This paper concentrates on the development of regionalism within the political parties within the three regions mentioned. It discusses trends after regionalisation in the representation of and utilisation of regional identities in political discourses, ideological developments, particularly on the issue of regional autonomy, and reactions to the political opportunities for mobilising support offered by the introduction of a regional political space after regionalisation. The paper analyses those elements with respect to regionalist parties, but also for regional sections of statewide political parties, which will be affected by regionalisation as well. The paper concludes with a discussion of the effectiveness of regional autonomy as a means to accommodate regionalist and nationalist conflict.

László Szarka

**The Impact of Governing Role Assumption on Autonomy Policies
of the Hungarian Minorities Parties Abroad**

41

In the postcommunist period, there can be identified some prevalent principles in the activity of the organisations and political parties of the Hungarian minorities. Especially in the early 1990s their policies aimed at deepening and internationalizing minority rights protection and, as a sequel, at conceiving autonomy arrangements. Then a rethinking and institutionalization of the Hungarian governments-Hungarian minorities relations took place. Assumption of the governing role by Hungarian minorities parties was the next step that led to the creation of the consociative or the consensual pattern. The idea of "national reintegration" designed within the European integration process has emerged both in the form of regional cooperation with neighbouring states and of projects of extending Hungarian citizenship to Hungarian minorities abroad. Hungarian minorities parties participation to government, their activity in the coalition governments in Romania, Serbia, Slovakia have been perceived differently by the majority and the minority public opinion in the respective countries. In the last fifteen years, the correlations and contradictions in the above mentioned policy trends of the Hungarian minorities could not be brought together in one unitary framework, in

a strategical planning of national policies, the main obstacles being the ever deepening confrontations between the political parties in Hungary, the lack of proper consultations terms between Hungarian minorities abroad and the Hungarian government.

CASE STUDY

István Haller

The Hădăreni Lawsuit

63

The study focuses on one of the most serious interethnic conflicts between Roma and non-Roma that took place in Romania in the early 1990s and on the trial conducted by the Romanian courts regarding the issue as well as the sentence by the European Court of Human Rights. Victims of the enraged majority community, the Roma later faced gross human rights violations by the authorities that gave in to political pressures and, instead of proceeding to an unbiased inquest, further fueled a conflictual frame of mind. After over a decade since the conflict, after both a trial and a lawsuit have been completed, after the European Court of Human Rights issued a sentence, the Hădăreni case is still of topical interest. First of all, the Romanian Government must comply with the obligations it assumed on the amiable solution to the case. Then, legal controversies are still to be dispelled as there are different interpretations to the ECHR solutions, some voices claiming that the sentences by the High Court of Justice quash all civil obligations of the criminals, while others say those sentences quash only the obligations whose object overlap the ECHR judgements. The ECHR noted that the attacks were directed against the applicants because of their Roma origin. The applicants' Roma ethnicity appears to have been decisive for the length and the result of the domestic proceedings, after the entry into force of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in respect of Romania.

DOCUMENT

Venice Commission

Opinion on the Law for the Election of Local Public Administration Authorities in Romania

93

The law itself is acceptable, and does not differ substantially from similar laws found in other democratic countries, except for Article 7. Whilst Article 6 of the Law stipulates that candidatures for local councillors and mayors can be put forward by i. political parties; ii. political alliances; iii. organisations of national minorities, as well as by iv. the candidates themselves, independently, Ar-

191

ticle 7 seems to consider as organisations of National Minorities only those represented in Parliament. This definition makes entitlement to the special rights for national minorities, laid down in the law, dependent on a condition that may imply certain restrictions. This may amount to a violation of the obligation of Romania, laid down in Article 4, paragraph 1 of the Framework Convention, to guarantee to persons belonging to national minorities the right of equality before the law and of equal protection of the law. It may also block political competition within one and the same national minority, in violation of the principle of pluralistic democracy. It may well be that under the Romanian Constitution and the Romanian Law on Elections to the Chamber of Deputies and the Senate, organisations of citizens belonging to national minorities failing to obtain the number of votes for representation in Parliament have the right to one seat in the Chamber of Deputies. However, not only does this not solve the unequal position of separate organisations within a particular national minority, the right to one seat in the national Parliament is subject to certain requirements which a certain national minority may not be able to meet at the national level, while that national minority has a strong numerical presence at the local level. Precisely as participation of national minorities in public affairs at local level may, in some respects, be even more important for them and their members than participation in the public affairs at the national level, participation should not be made dependent on their numerical representation at the national level. Even if the objective to avoid excessive fragmentation of the elected bodies is legitimate, it must not hinder pluralism excessively.

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Paul Philippi

Opinion on Prejudices on the Medieval History of Transylvania 104

Admitting from its very outset that historiography cannot be completely objective, the aim of the study is to dispell some of the stereotypes imbuing the present Romanian collective perception of Transylvanian history built up by the recent communist and postcommunist history teaching.

The pre-Hungarian medieval Transylvania never was an ethnically or politically unitary country, on the contrary, it was characterized by a changing ethnical pluralism. On the other hand, medieval Europe had as its paradigm legal cathegories of masters/subjects and not the ethnical one. Reading medieval history in ethnical terms can be misleading. All the three political entities – the aristocracy, the Szeklars and the Saxons – were partial entities of the Transylvanian principality, which was a part of the Hungarian kingdom and as such a subject to the developments occuring in it. There was no historical conspiracy of the Hun-

garian, Szeklar, Saxon communities in Transylvania against the Romanian community, as history handbooks still claim. „Unity in diversity” is therefore one of the best collocations to describe medieval Transylvanian history.

Ovidiu Pecican

A Model for the Idea of South and Eastern Carpathian State:
The Teutonic Entity in the Carpathians (1211-1225)

112

A foray into the medieval history, the paper examines the contribution made by the Teutonic Order to the history of Transylvania. Taking advantage of the already extant Saxon community in Transylvania, King Andrew II proposed the Teutonic Order to settle its knights along the Eastern border of the Hungarian Kingdom, considering thus that he would have an outstanding guardian both against the constant Cuman expeditions and against his adversaries from among the nobility. Indeed, the Teutons managed to defend the kingdom, they pushed the borders beyond the Carpathians, strengthened the new territories by building fortresses, defeated Cumans and even converted many of them to Christianity. The Teutonic Order also had the support of the Holy See that envisaged a widening of the crusade's horizon and a scope enlargement of the strategies employed in the crusade in order to carry out its twofold aim: setting Jerusalem free and reuniting the two Christian Churches. Relying on the Pope's support and on their own strength, the Knights sought to gain independence from the Hungarian Kingdom, a fact that determined the Hungarian king to invite a new wave of Saxon settlers in the area to whom he bestowed certain privileges in order to counterbalance the influence the Teutons enjoyed. Despite all papal insistency, Andrew II finally expelled the Teutons keeping at the same time the Saxon settlers, his victory being thus a diplomatical one. Although short-lived, the Teutons' presence left traces in the area – demographical, social, political and confessional. One of the most significant contributions made by the Teutons was the emergence and consequent spreading of the idea of a statal entity distinct from the overall Hungarian Kingdom.

DEBATE

Postponed Reforms – Necessary Reforms

131

The debate initiated by the Pro Europa League had as its starting point the need to conceive a consistent package of laws on national minorities, on political parties, on electoral processes, on regionalisation as all these aspects are closely related. Apprehension was expressed that the Romanian State, instead of taking advantage of its envisaged EU accession and integration and instead of using those processes as a vehicle for further democratization, will enter the European

193

family in its present unreformed, incoherent and contradictory form. Institutional reform should have been a priority, but there has been a lack of political will to this end as the political class is the first to profit from politization of state institutions. This state of affairs has its roots in 1948 when the Romanian State ceased to exist, when the communist Constitution was adopted, an act that simply abolished the State, all its function being taken over by the Communist Party. A pillar that could have sustained reform, the Constitutional Court, is not solid enough since it does not play its part in a check and balances system, but, on the contrary, it has become involved in political games.

Regarding regionalisation, the Agencies for Regional Development now extant cannot be seen as the first step in a proper decentralisation/regionalisation, but rather as obstacles in the way of such a process since their only purpose is to provide a framework necessary for EU fund absorption. Placing Romanian problems in a wider context, one notes that Central European transition has been based on an elite settlement, but, while this fact has been acknowledged and overcome in other postcommunist countries, in Romania this elite settlement boils down to the creation of a partitocracy frozen in its present state for over a decade.

Extreme skeptical voices claimed that no reforms are possible in this country since there are two major obstacles: we ourselves and the EU. When talking about and tackling reforms, we don't have a common language, while some commentators think that the Romanian State has ceased to exist, others think the State is exceedingly strong, pervading areas of societal life where it should have no part at all. The EU acts as an obstacle inasmuch as it requires reforms, but does not check thoroughly enough whether they are really implemented.

The political elites and the state institutions, frozen as they are, seem less and less able to manage the complex reality in this country; regionalisation could make the country more manageable as it would split the complexity into smaller, easier-to-handle entities; on the other hand, the EU can be seen as a mechanism that could help Romania come out of a too long lived deadlock.

ECUMENICA

Pertti Ahonen

A Minority State Church in a Liberal Democracy: A Case in the East-West Interface of Finland

149

Finland is a unique member among those other countries that apply the "state church" regime in organising church-state relations. In Finland there are two national churches, but despite this the state is both de jure and de facto non-denominational. There is the large Lutheran Church of Finland (LCF), and there

is the small Orthodox Church of Finland (OCF). This paper focuses upon the latter of these. Finland has had a rather liberal church-state regime since the 1870s, and there has been further de-regulation lately both as regards the OCF and the LCF. Note that unlike the LCF, the OCF is also subject to a certain amount of international regulation through its canonical lien with the Ecumenical Patriarchate of Constantinople. The OCF is a representative of religious-political pluralism in Finland, and it has played roles as a link between many of the 1940 and 1944 Finnish and Finnish-Karelian refugees to the remaining Finland. It is also a community to attract some but not all of the recent Russian immigrants to Finland. Although it is a minority state church, the OCF is well visible in Finland, it has a good reputation, and it has an established slot in the religious life of the Finns. The position as the smaller state church has been beneficial for the OCF, although there are no gross benefits with at least some costs such as some degree of dependency. The particular Finnish "state church" regime with two state churches and without any serious candidates to that same status may not always have nurtured the trite feature of economic efficiency of the state churches in the best way. In principle the Finnish state could proceed in the de-regulation by admitting other religious communities to a similar position as the one of the state churches, but de facto there are no communities for the present moment that would have the volume and the interest to proceed in this direction.

INTERVIU

Doina Baci

Interview with Gábor Kolumbán:

In Local Public Administration „the Ceaușescu Model
is Still Operating”

176

Gábor Kolumbán defines the governing crisis as one of the main problems Romania is facing today and which dates back to communist times. In the postcommunist period Romanian society has developed faster than the political class and the political-administrative system so it is mandatory that a deeper societal structuring should be identified and used as a pattern for redefining the political-administrative system. In the European context, regional parties can better respond to the public opinion's expectation as they are closer to everyday problems; greater, nationwide parties themselves are compelled to give up very clear-cut ideologies and to come to the fore with trans-ideological messages. A solution for Romania could be the strengthening of civil society that should be allowed to participate in local elections and thus fill the democratic deficit existing now at the local level. Then nationwide political parties would have to undergo a thorough reform in order to compete on the political stage. On the other hand, it is hard to think of

195

having sound regional political parties in Romania as long as there are no territorial-administrative regions within which they could compete. Although the political class constantly dismiss the issue of regionalisation claiming it has already taken place as there are eight regions for development, regionalisation is a process Romania should undertake in order to close the protracted transition chapter and also to smoothly integrate into the European Union.

REVIEW

Laura Ardelean

Michael Shafir:

Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului
în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est
(Between Denial and Comparative Trivialization. Holocaust
Negationism in Post-Communist East Central Europe)

186

La Editura PRO EUROPA au mai apărut:

Heinrich Henckel, *Sistemul elvețian*

John P. Frank, *Modele de guvernare democratică*

Ezra Solomon, *Economia într-o societate liberă*

Chester Finn, *Politica într-o societate liberă*

Chester E. Finn Jr., *A preda democrația*

Howard Cincota, *Ce este democrația?*

Binder Pál, *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*

Richard Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*

Willy Zeller, *Breviarul economiei de piață*

Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Aritmetica. Aritmética*

Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Számítás. Aritmética*

Andrei Roth, *Naționalism sau democratism?*

Roth Endre, *Nacionalizmus vagy demokratizmus?*

Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Maros/Mureș River Valley. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*

Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Criș/Körös Rivers' Valleys. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*

Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Someș/Szamos River Valley. A study of the geography, hydrobiology and ecology of the river and its environment*

Hamar, J.& Sárkány-Kiss, A. (red.), *The Upper Tisa Valley. Preparatory proposal for Ramsar site designation and an ecological background Hungarian, Romanian, Slovakian and Ukrainian co-operation*

Sárkány-Kiss Endre, Hamar József, Sîrbu Ioan, *Starea ecologică a râului Mureș/ A Maros folyó ökológiai állapota*

Sárkány-Kiss Endre, Sîrbu Ioan, Kalivoda Béla (red.), *A Körös-medence folyóvilágainak természeti állapota/Starea naturală a văilor din Bazinul Crișurilor*

*** *Fragmentarium. Judaica-Christian-Islamica*

*** *România și minoritățile. Colecție de documente*

*** *Învățămîntul pentru minoritățile naționale în România*

*** *Drepturile persoanelor deținute și închise în Penitenciarul din Tîrgu Mureș*

*** *Respectarea drepturilor lingvistice în Tîrgu Mureș*

*** *Respectarea drepturilor copilului în școlile din Tîrgu Mureș*

*** *Educația în societățile multietnice din Europa Centrală și de Est*

*** *Administrația locală în comunitățile multietnice din Europa Centrală și de Est*

*** *Rolul minorităților în relațiile transfrontaliere și internaționale din Europa Centrală și de Est*

*** *Minoritățile și mass-media în Europa Centrală și de Est*

*** *Administrație locală. Autoadministrare locală (vol. I-IV)*

Revista *Alterra*

1. *Autonomie și autodeterminare*
2. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
3. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
4. *Drepturile omului și religia*
5. *Etnic. Național. Multinațional*
6. *Federalism*
7. *Federalism și reconciliere*
8. *Federalism și devoluție*
9. *Regionalism și regionalizare*
10. *Regionalism și/sau descentralizare*
11. *O Europă a regiunilor*
12. *Multiculturalism*
13. *Multiculturalism / Interculturalism*
14. *Drepturile lingvistice ale omului*
15. *Drepturile lingvistice — drepturi fundamentale*
16. *Universități multiculturale*
- 17/18. *Identități culturale periclitare*
19. *Regionalizare în Europa Centrală și de Est*
- 20/21. *Integrarea europeană și statutul minorităților*
- 22/23. *Politici descentralizatoare și autonomia regională*
24. *Identități – structuri și caracteristici*
25. *Dilemele identității*
- 26/27. *Identități în diversitate*

TALON DE COMANDĂ

cu plata ramburs/ la primirea coletului

Autor, Titlu	Preț	Nr. ex.
*** Altera 5 – Etnic. Național. Multinațional	30.000	
*** Altera 6 – Federalism	30.000	
*** Altera 7 – Federalism și reconciliere	30.000	
*** Altera 8 – Federalism și devoluție	30.000	
*** Altera 9 – Regionalism și regionalizare	30.000	
*** Altera 10 – Regionalism și/sau descentralizare	30.000	
*** Altera 11 – O Europă a regiunilor	30.000	
*** Altera 12 – Multiculturalism	30.000	
*** Altera 13 – Multiculturalism/Interculturalism	30.000	
*** Altera 14 – Drepturile lingvistice ale omului	45.000	
*** Altera 15 – Drepturi lingvistice. Drepturi fundamentale	82.000	
*** Altera 16 – Universități multiculturale	85.000	
*** Altera 17/18 – Culturi minoritare periclitare	100.000	
*** Altera 19 – Regionalizare în Europa Centrală și de Est	90.000	
*** Altera 20/21 – Integrare europeană și statutul minorităților	150.000	
*** Altera 22/23 – Politici descentralizatoare și autonomia regională	150.000	
*** Altera 24 – Identități – Structuri și caracteristici	100.000	
*** Altera 25 – Dilemele identității	100.000	
*** Altera 26/27 – Identități în diversitate	150.000	
*** România și minoritățile. Colecție de documente	32.000	
Richard Coudenhove-Kalergi: Pan Europa	32.000	
Binder Pál: Az erdélyi fejedelemségek román diplomatái	20.000	
Andrei Roth: Naționalism sau democratism?	85.000	
Roth Endre: Nacionalizmus vagy demokratizmus?	85.000	
*** Provincia 2000 - antologie	110.000	
*** Provincia 2000 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2001 - antologie	110.000	
*** Provincia 2001 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2002 - antologie	110.000	
*** Provincia 2002 - válogatás	110.000	

Carte PRO EUROPA prin poștă cu plata ramburs / la primirea coletului

Avantajele dumneavoastră: taxe poștale gratuite / suportate de Editura Pro Europa • materiale promoționale la zi privind aparițiile noastre.

Cum comandați: Bifați pe TALONUL DE COMANDĂ precedent titlurile care vă interesează • Indicați, pentru fiecare titlu, numărul de exemplare dorite • Țineți cont de faptul că lista de titluri disponibile și prețurile înscrise în talonul de comandă erau valabile la data trimiterii în tipografie a cărții de față • Pentru informații la zi privind titlurile disponibile și prețul lor, sunați la tel. 0265/250182;

Cum transmiteți comenzile: prin poștă, telefon, fax, e-mail

Liga Pro Europa

C. P. 1-154

540049 Târgu-Mureș – România

Tel/Fax: 0265/250182; 250183 Mobil: 0745-507166

Email: office@proeuropa.ro

Internet: www.proeuropa.ro

Datele dumneavoastră:

Nume: _____

Adresă: _____

Telefon, fax: _____

E-mail: _____

Semnătura _____ Data _____

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe al Regatului Norvegiei și al Fundației Charles Stewart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
- *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: Judit-Andrea Kacsó

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

